

Alen Kalajdžija

Suglasnik **h** u bosanskom jeziku

**NA LAHKOM
I MEHKOM
JEZIKU
BOSANSKOM**



Edicija
LJILJAN



Nakladnik

Bošnjaci zajedno! – Nacionalna koordinacija Bošnjaka u Hrvatskoj

Za nakladnika

Bermin Meškić

Recenzenti

Emira Mešanović-Meša

Ermina Ramadanović

Glavni urednik

Filip Mursel Begović

Izvršni urednik

Mahir Sokolija

Projekt je financiran sredstvima
Ureda za ljudska prava i prava nacionalnih manjina



Ured
za ljudska prava i prava
nacionalnih manjina

Pod pokroviteljstvom zastupnika bošnjačke nacionalne manjine
u Hrvatskom saboru Armina Hodžića

Alen Kalajdžija

NA LAHKOM I MEHKOM JEZIKU BOSANSKOM

Suglasnik *h* u bosanskom jeziku

Zagreb, 2025.

Predgovor

Knjiga koja je pred vama nastajala je u rasponu od nekoliko godina, budući da su problemi u vezi sa suglasnikom *h* u bosanskom jeziku tretirani kao pojedinačna pitanja o njegovoj upotrebnoj praksi, kulturalno-identitarnoj prepoznatljivosti, normativnom statusu, etimološkom porijeklu i svojevrstnoj pravilnosti korištenja. Shodno tome, upotreba suglasnika *h* posmatrana je u kontekstu pojedinačnih slučajeva na nivou fonetsko-fonoloških, tvorbenih, leksičkih i semantičkih kriterija. Primjeri su sakupljeni iz svakodnevnog jezičkog općenja širokog dijapazona: od napisanih tekstova raznih registara – književna djela, publicistika, zakoni i administracija, deklaracije proizvoda, natpisi različite namjene, naslovi emisija, do govornih tekstova – razgovorni jezik, narodni govor, žargon, muzički žanrovi, tv-gostovanja, obraćanja i dijaloške forme video-materijala raznorodnih izvora, za koje se u nekim slučajevima nije mogao dati precizan izvor, budući da je mogao biti npr. registriran na nekom konkretnom javnom događaju ili u neformalnoj komunikaciji otvorenog ili zatvorenog tipa. Sve to sabralo se u broj od 130 pojedinačnih leksičkih pojava i formi analiziranih u skladu s uspostavljenim načelima relevantnim za tumačenje pojava, što je uključilo kriterije: a) pravilnosti ili nepravilnosti, b) etimološkog porijekla, c) analoškog prilagođavanja, d) normativnog statusa u pripadajućoj jezičkoj tradiciji, e) prisutnosti ili odsutnosti u različitim izvorima, f) potvrđenosti ili nepotvrđenosti u književnojezičkoj praksi, g) zabilježenosti ili nezabilježenosti u odnosu na simboličku upotrebu, h) onomastičke građe, i) razlikovnosti u odnosu na bliske književnojezičke sisteme i normativno registrirane forme, kao i druge moguće vrste analize raznovrsnih leksičkih jedinica. Svi ti kriteriji neminovno su doprinijeli posmatranju širokog dijapazona upotrebe koji su polučili veoma zanimljive podatke o statusu i upotrebi suglasnika *h* u bosanskom jeziku savremenog doba.

Neki od tekstova objavljeni su u obliku publicističkih tekstova u formi tzv. jezičkih savjeta. Međutim, svi ti tekstovi, kao i oni koji su obrađeni i sada objavljeni prvi put, metodološki su ujednačeni i napisani u naučnopopularnoj i esejističkoj formi, pri čemu se naučna relevantnost opisa pokušala sačuvati s obzirom na činjenicu da se mnogo pažnje vodilo o objektivnoj interpretaciji naučnih činjenica o fenomenima koji su analizirani, čemu svjedoči utemeljenost stavova na naučnoj i stručnoj referentnosti. Istina, neki stavovi obilježeni su i vlastitim autorskim pristupom u sferi preporučenosti određenih jezičkih formi, kao i svojevrсни publicistički podnaslovi u vezi s pojedinačno izdvojenim fenomenima, što ovakav pristup problemu otkriva neposredniji odnos prema čitaocima.

Nakana je bila da se problematika upotrebe suglasnika *h* u bosanskom jeziku osvijetli iz nekih manje poznatih podataka koji nisu bliski široj govornoj i čitalačkoj publici. Je li se u tome uspjelo, vrijeme će kazati, upravo i stoga što je jezik živa, promjenjiva i vremenski uvjetovana kategorija.

Status, upotreba i simbolička vrijednost suglasnika *h* u bosanskom jeziku

Suglasnik *h* u slavenskim jezicima, pa tako i u bosanskom, vodi porijeklo još iz praslavenskog jezika, u kojem je, djelovanjem fonetskih praslavenskih inovacija, nastao u specifičnom fonetskom okruženju djelovanjem tzv. ruki-pravila, o čemu se u historijskim ili poredbenim gramatikama – navodi sljedeće, npr.:

“Slovensko *h* je nastalo na zajedničkom slovenskom tlu, – od indoevropskog *s* u poziciji iza *i*, *u*, *r* i *k*, ako iza ovog *s* nije bio koji eksplozivni suglasnik (ne podrazumijevamo ovdje eksplozivne sonante *m*, *n* i *sl.*), – tj. pozicija *i*, *u*, *r* ili *k* + *s* (indoevr.) + *ma* koji glas osim eksplozivnih – mijenjala se u *i* itd. + *h* + koji suglasnik osim eksplozivnog šumnog.” (Vuković 1973: 185).

Kao što, generalno uzevši, u historijsko-poredbenim gramatikama, spomenutu pojavu objašnjavaju Bošković (1990: 80), ili kao Mihaljević (2002: 125–126), koji na osnovu ove promjene zaključuje da je ruki-pravilo “prva promjena poslije koje možemo o slavenskim jezicima govoriti kao o posebnoj grani indoeuropskih jezika drukčijoj od baltičkih”.

Pri tome, valja znati da je glas *h* posuđen i iz drugih jezika, čija artikulacija nije bila nužno bliska slavenskoj, ali je prilagođena, na način da su se sve te akustičke varijacije približavale izgovoru slavenske fonetske prirode, o čemu je svojevremeno pisao i Ivšić (1970: 43):

“Spirant (χ) tvori se s tjesnacem na mekom nepcu bez titranja glasnih žica. U slavenskim jezicima koji imaju taj glas tjesnac je nešto prostraniji nego u njem. jeziku, pa je zato, na primjer, naše *kajk.* (χ) nešto slabije od njem. (*ch*). Zbog toga se događa da u nas – osobito u štokavskim

govorima – glas (χ) prelazi u (h), koji je grleni glas, i to slab grkljanski spirant bez titranja glasnih žica odgovarajući njemačkom h (habe).”

Isto tako, treba kazati da je i Bošković (1990: 81) naveo da je praslavensko **ch* naslijeđeno iz stranih jezika, odnosno posuđenica, za što kao primjer uzima gotski jezik s primjerom riječi *hljeb* (stsl. *chlebo*), koji je glasio u gotskom *hlaiw*, ili *choroggy* (savremeno *horoz*) iz mon-golskog **horon* go, te da izvor nastanka *ch* može biti vezan i za onomatopeizam, kao npr. **chochotati*.

Na tome tragu, shodno prethodnoj konstataciji o posuđivanju suglasnika *h* iz nekih drugih jezika, kakvo je npr. germansko, treba istaći i jednu relativno noviju pojavu u bosanskom kao slavenskom jeziku, a to je preuzimanje ovoga suglasnika iz varijantnih velarnih spiranata arapske i perzijske provenijencije, tj. *hi* (h) i *ha* (h) u bosanski velar *h*, pri čemu je paralela iz turskog jezika jednaka bosanskoj vrijednosti, u skladu s onim što daje Škaljić (1979: 47), a iz čega proizlazi zaključak da je fonetsko prilagođavanje išlo ili direktno iz datih jezika, ili je tome doprinio turski kao jezik prijenosnik, naročito na nivou leksičkih posuđenica u kojima se ovaj suglasnik mogao javiti.

Govoreći svojevremeno o statusu suglasnika *h* u konceptu serbo-kroatističke lingvističke nauke i u kontekstu štokavskih narodnih govora koji sublimiraju standardnojezičku bazu srednjojužnoslavenskih jezika, Smailović (1977: 127) iznosi sljedeću konstataciju:

“Sudbina glasa *h* vezana je u većini štokavskih govora kako za njegovu poziciju u riječi tako i za nacionalnu pripadnost govornika. Poznato je već da je u govoru Muslimana, osobito bosanskohercegovačkih i sandžačkih, ovaj glas dosta stabilan, dok je u govoru nemuslimanskog stanovništva (Srba i Hrvata) ili potpuno izgubljen ili zamijenjen suglasnicima *v*, *j*, *g*, *k*, *f*, *š*...”

Pokušaje objašnjenja razloga gubljenja ili mijenjanja suglasnika *h* davali su mnogi lingvisti, o čemu podatke daje Smailović (1977). Jedno od mišljenja iznio je i Moguš (1972: 75), tvrdeći da je osnovni razlog gubitka ovoga suglasnika u štokavskoj bazi taj što ovaj suglasnik

u fonetskom sistemu nema svoga zvučnog parnjaka, pa se može govoriti i o dodavanju sekundarnog suglasnika *h* kao posljedici poremećaja¹. Na tome tragu Belić (1976: 106) objašnjava areal promjena odnosno tendencije nestanka suglasnika *h* na štokavskom području s mišljenjem da taj proces započinje krajem 16. stoljeća, a završava sredinom 18. stoljeća. Shodno kazanom u kontekstu dijahronije, Rešetar (2010: 175) u svom radu o štokavskom narječju sa samog početka 20. stoljeća, također navodi sljedeće: “U Bosni i u Hercegovini izgovor glasa *h* uglavnom je postao karakteristično obilježje muslimana, ali i među njima se oseća razlika između stanovnika gradova i trgovišta, na jednoj, i seoskoga stanovništva na drugoj strani.”

Ako se ima u vidu da se suglasnik *h* čuva u jeziku muslimanskog stanovništva štokavskih govora, o čemu govore brojni lingvisti (Moguš 1972, Smailović 1977, Ivić 1986, Halilović 1998, Jahić 1991, Jahić 1999, Bulić 2013 i dr.), trebalo bi navesti jedno od poprilično rasprostranjenih mišljenja u vezi s ovom pojavom, a to je tumačenje što ga daje Ivić (1986: 76–79), a koje se u najkraćem može svesti na postavku da je očuvanje suglasnika *h* među Bošnjacima² produkt islamizacije:

“Mnogo je upadljivije to što gotovo svi Muslimani čuvaju suglasnik *h* (*haljina*, *uho*, *snaha*; inače glavnina štokavaca taj glas izostavlja ili zamjenjuje sa *v* odnosno *j*: *aljina*, *uvo*, *snaja*) i što ne razlikuju *č* od *ć* i *dž* od *đ* (*čisto*, *bođa*). Na prvi pogled ovakve izgovorne osobenosti nemaju ničeg zajedničkog sa islamom. Ali samo na prvi pogled. U samoj stvari na jezičke navike naših Muslimana uticao je glasovni sistem turskog i arapskog jezika, u slučaju *h* podržavajući konzervaciju stanja, a u slučaju *ć* i *č* odnosno *dž* i *đ* uništavajući jednu suptilnu glasovnu distinkciju koje nema ni u turskom ni u arapskom.”

U nastavku Ivić natenhane i podrobno objašnjava spomenutu problematiku, navodeći uglavnom ekstralingvističke okolnosti koje su

¹ Slično stajalište o nepostojanju zvučnih parnjaka u pogledu suglasnika *h* daje i Halilović (1998: 52), svodeći ovu pojavu na sistemski uzrok, iako u datom objašnjenju ostaje problem ostalih suglasnika koji nemaju zvučnog parnjaka, a imaju sačuvanu artikulaciju.

² Naime, Ivić (1986: 76) u svojoj analizi govori o muslimanima kao Bošnjacima tačnije Bošnjanima, koji svoj korijen imaju u srednjovjekovnoj Bosni koji su kao bogumili mahom prigrlili islam.

do toga, po njegovu mišljenju, dovele. Ovakav stav, međutim, umnogome ne odgovara nekim drugim okolnostima, o čemu je detaljno pisao Smailović u sklopu svoje disertacije o jeziku Hasana Kikića, a što spominje i posebno naglašava Moguš (1972: 75–76), tvrdeći da je Smailović na adekvatan način objasnio pozadinu odnosno da se, u najkraćem, može osporiti tumačenje slično Ivićevu prema kojem se očuvanost suglasnika *h* dovodi u vezu s islamizacijom tvrdeći da je navedeno tumačenje prenaglašeno. Mišljenje da je islamizacija bila ključni razlog za očuvanje suglasnika *h* među muslimanskim stanovništvom bila je prisutna i ranije među tadašnjim lingvistima, pa su, pored Ivića, o tome pisali i Jovan Vuković i Asim Peco, što u svojoj studiji obrazlaže Smailović (1977: 136–140), naglašavajući pri tome da bi se navedeni razlozi trebali tražiti i u drugim mogućnostima. Pored toga, Smailović napominje kako drugi muslimanski podanici Osmanskog carstva (Albanci, Bugari, Makedonci, Grci) nemaju ovu jezičku osobinu, pa postavlja pitanje zašto bi se baš to dogodilo u jeziku ondašnjeg muslimanskog odnosno bošnjačkomuslimanskog stanovništva. Pored navedenih stavova o razlozima očuvanosti suglasnika *h* među Bošnjacima, stajališta iznose i neki drugi lingvisti. Tako je u vremenu prije neposrednog službenog osamostaljenja bosanskog jezika, Jahić (1991: 15) naglašavao vezu islama i Kur’ana s očuvanjem suglasnika *h*, a nešto kasnije ovaj autor također ponovo ističe stav da je očuvanost suglasnika *h* u bošnjačkom dijalekatskom kompleksu, pa time i neposredno u samom bosanskom jeziku, uvjetovan kontaktom “bošnjačke kulture i bosanskih dijalekata sa orijentalnim jezicima i svakodnevna upotreba arapskog jezika Kur’ana” (Jahić 1999: 221), dok Halilović (1998: 53) misli da “gubljenje glasa *h* predstavlja istočnohercegovački inovacioni proces koji se događao upravo u vrijeme invazije Turaka i masovnijeg prelaska na islam dijela slavenskoga stanovništva. Stoga je taj proces prekinut u najvećoj mjeri baš u onih koji su primili islam. Zatečeno stanje je konzervirano, i pod uticajem arapskog jezika (molitve – up., npr., koliko se često *h* javlja u bismilli, kojim počinje svako poglavlje u Kur’anu – osim jednog – kao i svaki posao u muslimana) fonema *h* je učvrstila svoje mjesto u našem konsonantskom sistemu.”

Imajući u vidu izrečeno – stavove koji se naslanjanju na islamizaciju kao razlogom sačuvanosti suglasnika *h*, kao i one koji se protive

ovakvom tumačenju, ne smije se zanemariti još jedna važna činjenica kad je u pitanju fenomen očuvanosti suglasnika *h* među Bošnjacima, a koji nije u dovoljnoj mjeri naučno rasvijetljen: kod Bošnjaka istočnoštokavske provenijencije suglasnik *h* nije u dijalekatskom smislu stabilan kao kod onih Bošnjaka kod kojih je zapadnoštokavski, pa je i južnoštokavski utjecaj bio veći, uz činjenicu da je zamjenjivanje afrikata frekventnije u zapadnoštokavskom u odnosu na istočnoštokavski i južnoštokavski prostor, a što potvrđuje i stanje s upotrebom suglasnika *h* prije dolaska Osmanlija – mada ovaj pokazatelj ne mora biti od suštinske važnosti, ali svakako pokazuje tendencije. U svakom slučaju, i bez obzira na sve moguće okolnosti koje su diktirale očuvanje suglasnika *h*, postavši nezaobilaznom činjenicom u definiranju specifičnosti bosanske jezičke tradicije, ovaj suglasnik osigurao je bosanskom jeziku ono što je njegova prepoznatljiva osobina: “Taj dosljedan izgovor suglasnika *h* u bošnjačkoj tradiciji i njegovog pisanja tamo gdje mu je po etimologiji mjesto (kako se to obično gramatički kaže) daje bosanskom jeziku njegov poznati imidž odnosno ‘merhamet’, mehkoću jer je i sam (čisto zvukovno) ‘mehak’ glas.” (Jahić 1999: 220).

U vremenu srpskohrvatske faze bosanskog jezika, o čemu se na izvješan način može govoriti s obzirom na sociolingvističke i društveno-kulturno-političke prilike u kojima se razvijao, odnosno u kojima je tavorio bosanski jezik, niz je različitih slučajeva i primjera u kojima politički aspekti bh. sociolingvistike daju okvire unutar kojih se propisuju jezičke i tzv. standardnojezičke navike, dok se tipične osobine narodnoga govora i organskog idioma uopće, kao i ono što se zove i zavičajni i urbani jezik svojstven bosanskoj jezičkoj zajednici, povlači i nestaje na marginama javne riječi i društvene aktuelnosti. No, bez obzira na to, neke konture bosanskog jezičkog kontinuiteta uspjele su se sačuvati, iako je u nekim aspektima upotrebe jezika taj sistem narušen, a što se naročito odnosi na status suglasnika *h*. Očekivano, o tome fenomenu malo se govorilo u prvoj polovini 20. stoljeća, naročito zbog političkih okolnosti u kojima se razvijala bosanska jezička zajednica, iako i tada postoje pojedinci koji ukazuju na probleme, među kojima, u nizu raznovrsnih iskušenja s kojima se suočavala

bošnjačka nacionalna grupacija, govori Suljaga Salihagić (1940: 16), koji u okvirima definiranja bošnjačkomuslimanskog kulturno-nacionalno-jezičkog identiteta aktualizira i pitanje protjerivanja suglasnika *h* u nekim riječima pa veli: "Naše lirske pjesme 'sevdahlinke' ili kako je danas vulgarno zovu 'sevdalinke' natkriljuju daleko i nesrazmjerno svu ostalu sličnu poeziju i srpsku i hrvatsku", aludirajući tako i na problem ovoga glasa u bosanskom jeziku i njegovoj prepoznatljivosti.

Nešto kasnije, nakon što se jugoslavenski društveni sistem počeo demokratizirati, neki istaknuti članovi bosanskohercegovačke kulturne zajednice direktno se uključuju u pitanja prava očuvanja bosanskog jezičkog izraza s konstatacijom da Bosna i Hercegovina nije ničija jezička kolonija (Grabčanović 1971), u sklopu širih aktivnosti tadašnje bošnjačkomuslimanske inteligencije u borbi za priznavanje vlastitog nacionalnog identiteta, među kojima se javlja i problem aktualizacije bosanskog jezika, unutar čega se raspravlja i o potiskivanju suglasnika *h* iz javne upotrebe. Nekoliko istaknutih kulturnih radnika tog doba – Isaković (1970) i Dizdar (1970), naročito apostrofiraju problem jezičkog hegemonizma na tlu Bosne i Hercegovine, a Dizdar (1970: 113) u svom izuzetno važnom tekstu "Marginalije o jeziku i oko njega" na nekoliko stranica svoga teksta posebno se bavi problemom normativnog statusa i službene upotrebe suglasnika *h* na tlu Bosne i Hercegovine:

"Proučavajući pismenost i književnosti južnoslavenskog, posebno bosanskog Srednjovjekovlja (evanđelja, povelje, pisma, natpise, zapise, itd.), naišao sam na puno prisustvo suglasnika *h*, kao i njegovu pravilnu upotrebu s obzirom na staroslavensko porijeklo tog fonema. On je prisutan svugdje, u imenicama, zamjenicama, glagolima, itd. (Hlm, Hum, humac, humka, Hvojnica, hvoja, Hrenovica, hren, Čehotina, Hvao, Hval, Hrvatin, hrabren, hrabar, haba, haran, hićenije, hitrost, hitrec, hiža, hodotajiti hodataj, hoditi, hotenje, hrapav, hud, hudoba, huliti, hula, husiti, husas, itd.). Glas *h* je očuvan u pisanim spomenicima, kao i u narodnom govoru kroz čitav turski period u kronikama kao manastirskim, u alhamijado pisanim pjesmama muslimanskih pisaca, u školskim udžbenicima koji su se štampali u Sarajevu za vrijeme stare Jugoslavije. Međutim, u posljednje dvije decenije isforsirana je u praksi svakodnevna zamjena glasa *h* sa glasovima *v* i *j*, tako

da je u jednom izdavačkom preduzeću (u kome se izdavala usput rečeno sva stara literatura u ekavskom izgovoru), svako h pretvarano u v ili j, tako da je i svako uho pretvoreno u uvo, svaka snaha u snaju, svaki gluhač u gluvača, svaka streha u streju, itd. Takva praksa se sve više uvodila u novinama, na radiju, na televiziji, u školi. Dolazilo je do vrlo žalosnih i smiješnih situacija, zbog kojih kao da nikoga nije zaboljela glava. Evo nekoliko primjera...”

U nastavku Dizdar donosi opis različitih pojava jezičkog hegemonizma pod plaštom vođenja standardnojezičke politike i to u primjerima u kojima se glas *h* ili izbacuje ili se zamjenjuje drugim suglasnicima. Međutim, ono što je posebno zanimljivo u kontekstu analize Dizdareva teksta jeste to da se ogroman broj slučajeva koje je tada ovaj autor dijagnosticirao kao posljedicu srpske jezičke hegemonije, i danas javlja u javnom prostoru Bosne i Hercegovine, a naročito kod onih koji govore bosanskim jezikom, što je još jedna važna potvrda utjecaja dugoročnih posljedica koje za sobom može ostaviti neka vrsta latentnog kulturnog utjecaja u sferi upotrebe samog jezika, i s kojom bosanska jezička stvarnost još nije izašla načistac. Iako se načelno može reći kako je norma bosanskog jezika u formi različitih priručnika poprilično usaglašena, ona nije apsolutno kompatibilna u pogledu upotrebe suglasnika *h*, a što je na neki način i razumljivo. Međutim, ono što je lošije za razumijevanje samog razvoja bosanskog jezika jeste to da se u javnom prostoru najšireg značenja tog pojma još javljaju brojne nedoumice i prodor nebosanskih jezičkih crta u kojima nema mjesta za suglasnik *h*.³ Takvo stanje proizlazi iz naslijeđenih navika srpsko-hrvatske jezičke etabliranosti koja se u samom jeziku pojavljuje kao sporedna uloga, objašnjavajući tako neizgrađeni stepen vlastite samoidentifikacije u kulturnom, političkom, društvenom, javnom pa i jezičkom nivou onih koji pripadaju bosanskoj jezičkoj zajednici. Neće

³ Naprimjer, u programu javnih medija norma bosanskog jezika u sferi upotrebe suglasnika *h* još nikad nije u cijelosti ušla u opticaj, iako je prošlo gotovo trideset godina od pojave prvog zvaničnog normativa koji uređuje navedenu problematiku. Malo je kazati da je takva situacija poražavajuća, ako nije i istovremeno diskriminirajuća u odnosu na ono što bosanski izvori jezičke norme propisuju u vezi s ovim glasom, a naročito u domeni pojedinih leksema koji se javljaju kao svojevrsni markeri teksta s obzirom na provenijenciju standarda i njegov identitet.

se pogriješiti ako se primijeti kako je problem raznovrsnosti identiteta bošnjačke nacionalne grupacije nedovršen te kako se na nivou samog jezika može objasniti kao posljedica općih tendencija u nesnalaženju, pa i u obliku svojevrsnog jezičkog autošovinizma:

“A prije svega toga, potrebno je prižditi sve nametnute lažne zablude koje ne dozvoljavaju normalan razvoj identitarne svijesti o bosanskom jeziku, a zatim harmonično, dosljedno i dostojanstveno do korijena žeci trnjište iluzija u samozavaravajućem razumijevanju svoga jezičkog krova pod nebom dostojanstvenog bivstovanja. Potom treba doći vrijeme kada će bosanska jezička zajednica napokon početi prestati spaljivati kulturnom inkvizicijom nametnute i vanjskom intervencijom proglašene tzv. bosanske jezičke vještice u jangiji (samonametnutih) srpsko-hrvatskih jezičkih zabluda koje su postepeno ali dosljedno i adekvatno uzimale i danas uzimaju danak bosanskom jezičkom identitetu.” (Kalajdžija 2024: 18).

U kontekstu aktuelnih bosnističkih istraživanja vrijedi spomenuti da se pitanje statusa i upotrebe suglasnika *h* u bosanskom jeziku tretira ne samo kao naučno pitanje već se ovaj fenomen proteže dobrim dijelom i poprilično ravnomjerno, osim u nekom manjem broju slučajeva gdje postoje razilaženja, i u bosanskim normativnim priručnicima, tako da se veliki broj analiziranih primjera može naći s oblicima u kojima se propisuju i opisuju leksemski primjeri i njihove izvedenice u kojima se javlja suglasnik *h*, npr. *aždaba*, *bahnuti*, *bahuljati*, *čahura*, *duhan*, *duhati*, *dubnuti*, *đinđuha*, *grohnuti*, *gruhati*, *halka*, *hamajlija*, *hambar*, *hastal*, *havan*, *heretik*, *heureka*, *historija*, *hodža*, *hrđa*, *hrmpalija*, *hrvati se*, *hrzati*, *broktati*, *kahnuti*, *kihati*, *lahak*, *mehak*, *pastuh*, *podbuhnuti*, *rahvanija*, *sumabnut*, *truhnuti*, *vehnuti*, *zohva*⁴. Svakako, u bosanskim izvorima jezičke norme postoje različita rješenja i stajališta, koja su otvorena različitim tumačenjima i propisima, što se lijepo može vidjeti u primjerima tipa *blehnuti*, *bohem*, *buzdohan*, *grahnuti*, *hajran*,

⁴ Treba istaći da su u ovome slučaju dati primjeri ilustrativnog tipa, te da to ne podrazumijeva gramatički opisanu upotrebu suglasnika *h* u tačno određenim gramatičkim kategorijama. Za uzorak su uglavnom uzeti oni “sporni” primjeri koji su pojedinačno analizirani u ovoj studiji.

hajvar, halaša, Halep, hašov, havetinja, havizati, bergela, homorika, mahana, mahmuza, marha, Mushaf, sahat, smjehuljiti se, uhavizati se, zamahac, zijehati i dr., koji se na različite načine propisuju u bosanskim normativnim izvorima.

Nakon analize pojedinačnih leksema u kojima se pojavljuje ili izostavlja suglasnik *h*, može se istaknuti nekoliko bitnih zapažanja u vezi s pitanjima: a) mjesta suglasnika *h* u strukturi riječi; b) kriterija etimologije c) kriterija analoškog dodavanja; d) kriterija porijekla riječi, a u vezi s: 1) normativnim statusom i rješenjima; 2) književnojezičkom tradicijom, 3) govornom praksom, 4) savremenom jezičkom djelatnošću:

- 1) Suglasnik *h* pokazuje apsolutnu tendenciju u upotrebi odnosno jezičkoj praksi i normativnim rješenjima u leksemama slavenske provenijencije čija je etimologija potvrđena u primjerima tipa: *bahnuti, čahura, čehno, duhan, duhati, duhnuti, grohnuti, gruhati, halka, broktati, kahnuti, kibati, pastuh, pihnuti, podbuhnuti, prhnuti, proha, snaha, truhnuti, uholeža, vehnuti* itd.
- 2) Suglasnik *h* pokazuje apsolutnu tendenciju u upotrebi odnosno jezičkoj praksi i normativnim rješenjima u leksemama neslavenske provenijencije čija je etimologija potvrđena u primjerima tipa: *aždaha, dohaberiti, dohakati, duhan, hair, hajrovati, hajde, halal, haram, halka, hamajlija, hambar, hametice, hava, hljeb, hodža, hršum, joha, kuhati, rahvanija* i sl.
- 3) Upotreba leksema slavenskog porijekla pokazuje određene tendencije u kojima se javljaju dubletni oblici, sa suglasnikom *h* ili bez njega ili njegovom supstitucijom – u široj jezičkoj praksi, a sporadično i u normi, iako je etimološki pravilniji oblik s ovim suglasnikom: *bahuljati* i *bauljati*, *buvljak* i *buhljak*, *duhati* i *duvati*, *hlapiti* i *lapiti*, *hlapavica* i *lapavica*, *lahak* i *lak*, *mehak* i *mek*, *vihoriti* i *vijoriti*, *zamahac* i *zamajac*, *zamajavati* i *zamahnjivati*, *zijevati* i *zijehati*, i sl.
- 4) Upotreba leksema neslavenskog porijekla pokazuje određene tendencije u kojima se javljaju dubletni oblici, sa suglasnikom *h* ili bez njega, ili njegovom supstitucijom – u široj jezičkoj praksi, a sporadično i u normi, iako je etimološki pravilan oblik s ovim suglasnikom: *ajvar* i *hajvar*, *boem* i *bohem*, *havan* i *avan*, *hereza* i

jeres, historija i istorija, kahva i kafa, Livno i Hlivno, mahmuran i mamuran, mamuze i mahmuze, mabrama i marama, marva i marba, meblem i melem, Musaf i Mushaf, natenane i natenbane, papazjanija i papazjahnija, štijati i štihati i sl.

- 5) Upotreba leksema slavenskog porijekla pokazuje određene tendencije u kojima se javljaju dubletni oblici, sa suglasnikom *h* ili bez njega, ili njegovom supstitucijom – u široj jezičkoj praksi, a sporadično i u normi, iako etimološki nije ispravan oblik s ovim suglasnikom: *blehnuti i blenuti, grahnuti ili granuti, polenuti i polehnuti, vehnuti i venuti, zobva i zova* i dr.
- 6) Upotreba leksema neslavenskog porijekla pokazuje određene tendencije u kojima se javljaju dubletni oblici, sa suglasnikom *h* ili bez njega, ili njegovom supstitucijom – u široj jezičkoj praksi, a sporadično i u normi, iako etimološki nije pravilan oblik sa suglasnikom *h*: *ajran i hajran, alaša i halaša, alat i halat, ašov ili hašov, avizati i havizati, buzdovan i buzdohan, havetinja i avetinja, helem i elem, omorika i homorika, sat i sahat* i dr.
- 7) Suglasnik *h* pokazuje apsolutnu tendenciju u upotrebi odnosno jezičkoj praksi i normativnim rješenjima u leksemama slavenske provenijencije, iako etimološka upotreba suglasnika *h* nije utemeljena, a potvrđena je u primjerima tipa: *leh, pihnuti, hrđa, brzati, hrvati se* i dr.
- 8) Upotreba suglasnika *h* pokazuje apsolutnu tendenciju u upotrebi odnosno jezičkoj praksi i normativnim rješenjima u leksemama neslavenske provenijencije, iako etimološka upotreba suglasnika *h* nije utemeljena, a potvrđeno je u primjerima tipa: *hamajlija, hambar, hametice, harlovina, hršum* i dr.

Ono što vrijedi posebno istaknuti, a u skladu s prethodno iznesenim kategorijama u kojima se upotrebljava ovaj glas, činjenica je da je suglasnik *h* u bosanskom jeziku principijelno sačuvan i u inicijalnoj i u medijalnoj pa i u finalnoj poziciji koje mu odgovaraju etimološki, kako kod domaćih leksema, tako i kod posuđenica, bilo da je riječ o osnovnim ili izvedenim riječima, bilo da je riječ o

normativno propisanim ili pak o riječima koje imaju svoju ovjeru u različitim izvorima⁵, npr. *bahnuti*, *bahuljati*, *čabura*, *čahuriti se*, *čahurati*, *dubati*, *duhnuti*, *grohnuti*, *grubati*, *gruhnuti*, *hlapiti*, *kahnuti*, *kibati*, *krhto*, *kruh*, *lahak*, *liha*, *mehak*, *pastuh*, *Pečuh*, *podbuhnuti*, *prhnuti*, *proha*, *promaha*, *snaha*, *truhnuti*, *vihoriti*; *aždaha*, *bahat*, *bohem*, *đinduha*, *hajr*, *hajvar*, *halal*, *halka*, *heretik*, *hava*, *havala*, *havan*, *historija*, *hljeb*, *joha*, *kahva*, *kuhati*, *mahana*, *mehlem*.

Među navedenim primjerima nalaze se pojedini slučajevi otvoreni različitim interpretacijama u kojima može biti sporno etimološko postanje s obzirom na suglasnik *h*, pa se tu nalaze lekseme kao što su: *lahak*, *liha*, *mehak*; *bohem*, *hajvar*, *mahana*. Naime, slavenske lekseme *lahak* i *mehak*, kao i brojne izvedenice, ovjerene su u konsultiranim etimološkim rječnicima⁶, iako postoje mišljenja da one nisu etimološkog postanja (Bulić 2013: 18), što je svakako otvoreno pitanje. Na ovome mjestu, shodno kazanom, polazi se od postavke da se suglasnik *h* u navedenim primjerima tretira etimološki utemeljenim, s tim da on zaista nema ono praslavensko porijeklo od **s* koje je po ruki-pravilu prešlo u **ch*. Naime, ovo *h* u spomenutim primjerima predstavlja varijaciju suglasnika -*g*-, koje se u određenom položaju preobrazilo u -*h*-, kad je posrijedi pridjev *lahak* i druge izvedenice, dok u pridjevu *mehak* predstavlja pozicijsku varijaciju suglasnika -*k*-, kao i druge izvedenice, što je vjerovatno poduprto i analoškim procesima prema obliku *lahak*. Zanimljivo, sva tri suglasnika pripadaju velarnoj skupini glasova, pa je zamjenjivanje uvjetovano nekim fonetskim zakonomjernostima. Ono što ide u prilog ovakvom tumačenju jeste činjenica da se oblici s očuvanim medijalnim -*h*- javljaju i u nekim drugim slavenskim jezicima, pa je samim tim i vezana za neke praslavenske procese iz kojih su preneseni navedeni oblici. Kad je riječ o leksemi *liha* npr., ona se kao hipokoristik javlja u nekim bošnjačkim narodnim govorima i njezino porijeklo vezano je za etimološku poveznicu s imenicom *lihać*, kao i prasl. osnovom u kojoj je -*s*- pod određenim uvjetima preobraženo

⁵ Ovdje se ubrajaju primjeri koji su zasigurno ovjereni u nekom obliku, bez obzira na to što je moguća njihova dubletnost u smislu izostanka ovoga suglasnika, pa se polazi od toga da postoje oblici koji potvrđuju njegovo prisustvo.

⁶ Navedeni slučajevi analize porijekla predstavljeni su u nastavku knjige pod datim natuknicama, pa se na ovome mjestu neće eksplicirati svi potrebni detalji.

u *-h-*, a što potvrđuje i Skok (1972: 306). Lekseme stranog postanja – *bohem*, *hajvar* i *mahana*, prema utvrđenim podacima koji se daju u konsultiranim etimološkim rječnicima, čuvaju etimološki suglasnik *h*, i svaka rasprava o tom pitanju uglavnom se svodi na nagađanja.

Kad je posrijedi upotreba tzv. sekundarnog ili analoškog *h*, moguće je primijetiti određene tendencije i zakonomjernosti koje su utjecale na dodavanje ovoga suglasnika. Te zakonomjernosti ili tendencije mogu se uočiti kako u riječima domaćeg, slavenskog porijekla, tako i u posuđenicama. Istina, spomenute tendencije prvenstveno se trebaju posmatrati u sklopu pozicije ovoga suglasnika unutar riječi, tako da tzv. medijska pozicija pokazuje određene fonetske zakonomjernosti uvjetovane izgovorom pojedinih riječi, dok je uspostavljanje zakonomjernosti u inicijalnoj poziciji analoškog suglasnika *h* složeniji problem, koji također traži svoje objašnjenje, dok je finalna upotreba analoškog dodavanja pojava koja se bilježi u nešto rjeđim slučajevima, izuzimajući pri tome sve one gramatički opisane kategorije u kojima se ovaj suglasnik javlja.

Inicijalno dodavanje analoškog *h* registrira se uglavnom u riječima stranog porijekla – osnovnim i izvedenim, kao što su npr. *hajran*, *halat*, *halaša*, *hastal*, *havetinja*, *hamajlija*, *hambar*, *hametice*, *harlaukati*, *hele*, *helem*, *homora*, *horiti se* i sl., a javlja se i u leksemama slavenskog postanja: *hrđa*, *hrzati*, *hrvati se*, ali i u još nekim. Istina, navedeni primjeri ne odražavaju istovjetno stanje u normi i praksi, tako da neki primjeri imaju apsolutnu ovjeru i u normi i u praksi, dok neki drugi imaju ovjeru u normi ali ne i u praksi, mada se događa i obrnuto. Među navedenim primjerima može se primijetiti da lekseme domaćeg postanja počinju vokalnim *r-* u sekvencama *rd-* ili *rď-*, te *rz-* i *rv-*, pa je težina izgovora premoštena dodavanjem sekundarnog protetskog *h-*. Ovu pojavu objasnio je Moguš (1973: 76–77), utvrdivši kako su spomenute sekvence nastajale od vokalnog *r* i kombinacije ovog sonanta s poluglasima, pa je nestankom poluglasa otvoren prostor za dodavanje protetskog analoškog *h-*, pri čemu je razlikovanje vokalnog *r* od sekvenci sonanta *r* s poluglasima takav da je vokalno *r* davalo dugi slog, dok je sekvenca sonanta *r* s poluglasima davala kratki slog, iz čega proizlazi zaključak u vezi s porijeklom navedenih suglasničkih skupina tipa *rd-* odnosno *rď-*, *rz-* i *rv-*. U vrijeme srpskohrvatskog perioda, u nekim lingvističkim interpretacijama, oblik glagola *rvati*

rigidno je označavan standardnim (Peco 1969: 109), iako su i fonološki razlozi za tu pojavu sa sekundarnim suglasnikom *h*- potpuno opravdani, pa se zaboravljalo npr. kako bi glasio oblik ovoga glagola s prefiksom *po*-. Na drugoj strani, nakon stjecanja bosanske jezičke nezavisnosti, bosanski lingvisti ističu upravo potrebu standardizacije oblika s protetskim *h*- u primjerima navedenog tipa: "U bosanskom jeziku se u nizu riječi razvilo protetsko *h* radi lakšeg izgovora. Takve su riječi: *brđa*, *brđav*, *brđati*, *brvati se*, *brzati*, *brskavica* i sl. u kojima upotreba protetskog *h* je ustaljena i obična, pa je sasvim razumljivo zašto su ove riječi ušle u bosanski standard." (Čedić 2013: 56).

Pored navedenih suglasničkih inicijalnih sekvenci, pojavljuje se još jedna riječ slične osnove, porijeklom iz arapskog, a adaptirana prema turskom fonetskom okruženju, vjerovatno posredovana preko perzijskog, a to je riječ *rz* (Škaljićev Rječnik), koja se u narodnoj bosanskoj upotrebi javlja i kao *hrz*, pa se javlja u kolokaciji *hrz i obraz* odnosno *rz i obraz*, a što je očito nastalo analoški prema starijim slavenskim sekvencama na početku riječi.

U većini slučajeva, u riječima neslavenskog porijekla protetsko analoško *h*- dodavano je ispred slogova sa samoglasnicima, dominantno s *-a*, potom *-e*, te sporadično *-o*. To na neki način upućuje na elemente zaključka da se analoško *h*- sporadično javlja u leksemama koje počinju srednjim vokalima *e* i *o*, a dominantno u onim koje počinju donjim vokalom *a*, dok se u leksemama uz visoke vokale *i* i *u* protetsko *h* rjeđe javlja, makar prema podacima uzetim u obzir u ovoj analizi⁷, za što se mogu uzeti rječničke natuknice (provjerene u rječnicima, kao što su Isakovićev Rječnik, Rječnik Filozofskog, Rječnik Instituta, Škaljićev Rječnik), pa se između njih može samo pronaći nekoliko primjera s protetskim sekundarnim *h*-, i to u riječima *hudovac* ili *hudovica* i *huditi*, te enklitički oblik zamjenice – *him* (Isakovićev Rječnik). Tako se u slučaju oblika *hudovac* ili *hudovica* uzima u obzir da je riječ o slavenskom pridjevu *hud*, koji je analoški prenesen na oblike *udovac* odnosno *udovica*, koji su inače etimološki potvrđeni, dok se u obliku *huditi* vjerovatno radi o naknadnom sekundarnom dodavanju u sekvenci prefiksa *na-* i

⁷ Navedene tendencije moraju se uzeti s rezervom, budući da je broj analiziranih primjera nedovoljan te da ova problematika zahtijeva jedno šire istraživanje zasnovano i na eksperimentalnim metodama.

oblika uđiti: *na-* + *-uđiti* > *nauditi* > *nahuditi*, radi uklanjanja vokalskog zijeha, pa se naknadno analoški uspostavio i u osnovnom obliku *hudi*. Vokalski hijat uklonjen je i u obliku zamjenice *him*, budući da navedeni primjeri iz Škaljićeva rječnika pokazuju indirektni kontakt među leksemama, tj. glagolom čija osnova završava na *-i* i *-a* i enklitike koja je srasla s tim glagolskim oblikom u prozodijsku cjelinu: “Govori him Memiš-aga”; “Nosi him fina jela”; “Da Bog da him”. U svakom slučaju, riječ je o tendenciji prisutnoj u narodnom idiomu koja traži obuhvatnije istraživanje.

Umetanje analoškog *h* u medijalnoj poziciji javlja se u nekoliko kategorija: a) na granici prefiksa i lekseme koja počinje vokalom: *u-* + *-avizati* > *uavizati* > *uhavizati*; b) u leksemama u kojima se javlja vokal iza osnove na vokal, shodno situaciji u slavenskim jezicima, dajući tako u slovenskom *zehati*, hrvatskom *zijeovati*, srpskom ekavskom *zevati*, pa se u bosanskim izvorima dominantno javlja *zijeovati* i sporadično *zijehati*; c) u leksemama glagolskog tipa u kojima se na osnovu koja završava vokalom formira oblik pomoću infiksa *-nu-*, gdje se umeće sekundarno *-h-* na granici između osnove i infiksa, za što se može pronaći ponajviše primjera: blejati: *ble-* + *-nu-* + *-ti* > *blenuti* > *blehnuti*; granuti: *gra-* + *-nu-* + *-ti* > *grabnuti*; piti: *pi-* + *-nu-* + *-ti* > *pinuti* > *pihnuti*; venuti: *ve(d)-* + *-nu-* + *-ti* > *vehnuti*; *za(ko)cenuti*: *za(ko)ce-* + *-nu-* + *-ti* > *za(ko)cehnuti*, *s-* + *bla-* + *-nu-* + *-ti* > *zblanuti* > *zblahnuti* itd.

Dodavanje sekundarnog *h* u finalnoj poziciji dosta je rjeđa kategorija i javlja se tek u ponekim oblicima, kao što je to riječ *sevdah*, koja je porijeklom od arapskog oblika *sāwdā'*, što je kasnije, preko starijeg oblika *sevdā* dalo *sèvdā*, što je u kosim padežima davalo nastavke na datu osnovu pa je, da bi se izbjegao hijat, umetnuto *-h-* između osnove i gramatičkog nastavka, koje se analoški ustanovilo i u nominativu. Također, jedan od rijetkih primjera sekundarnog *h* u finalnoj poziciji jeste primjer dijalekatskog uzvika *leh*, gdje je na osnovu uzvika *le-* dodan analoški suglasnik *h*.

Može se generalno iznijeti stajalište da se suglasniku *h* treba dati (apsolutna) prednost, naročito u domeni standardnojezičke norme i promociji oblika s ovim suglasnikom u široj jezičkoj djelatnosti, kao tipičnoj odrednici u prepoznatljivosti bosanskog jezičkog izraza.

Nemali broj leksema u kojima je suglasnik *h* sačuvan ili je analoški dodan može se naći u riječima tzv. orijentalnog porijekla. Zbog problema identificiranja pojmova *orijentalizam* i Orijent uopće, kao i očitih nedostataka termina *turcizam*, kao i nekih drugih izraza, ovdje bi valjalo skrenuti pažnju na neke dileme koje se javljaju u vezi s ovakvom vrstom terminologije.

Uvažavajući dosadašnja stajališta o terminologiji leksikološke nauke koja podrazumijeva definiranje i opis leksičkog utjecaja u sferi posuđenica koje su dolazile iz orijentalnoislamske kulture i civilizacije, pod prihvatanjem i upotrebom pojma *turcizam* (Milanović 2004: 106–107; Teodosijević, 2010: 56; Đinđić, 2009: 231; Baotić, 2007: 50; Peco, 1987: 8; Škaljić 1979), zatim u razlikovanju pojmova *turcizam* i *orijentalizam* (Peco 1987: 8) te razlikovanju termina *turcizam* i *osmanizam* (Tanasković 1983: 111; Adamović 1973), vrijedilo bi u najkraćem navesti prednosti i nedostatke navedene terminologije. Termin *turcizam*, shodno spomenutim stavovima, opravdan je iz nekoliko razloga: što je to u javnosti najprihvaćeniji izraz pod kojim se podrazumijevaju leksički nanosi iz orijentalnoislamske kulture posredstvom Osmanskog carstva na Balkanu – pri čemu je u samom definiranju termina *turcizam* nužno navesti osmanski kulturni kolorit u kojem turski jezik ima ključnu službenu i administrativnu funkciju; zbog činjenice da je turski jezik u najvećem broju slučajeva odigrao ulogu jezika prijenosnika u neki od balkanskih jezika, bez obzira na porijeklo samih leksema koje su posuđene; te nedostatak termina *turcizam* zbog toga što sve spomenute lekseme iz osmanskog doba Bosne pa i Balkana ne vode porijeklo iz turskog jezika. Razlikovanje termina *turcizam* i *orijentalizam* također je jedan od problema, gdje se pod *orijentalizmom*, u skladu sa spomenutim izvorima, podrazumijeva leksičko naslijeđe orijentalnoislamske provenijencije a tiče se leksema tzv. orijentalnog jezičkog naslijeđa koje dominantno okuplja lekseme iz arapskog, turskog i perzijskog jezika, pri čemu je pojam *orijentalnog* suženog značenja, budući da ovaj pojam od antike u Evropi podrazumijeva općenito Istok, odnosno zemlje istočno od starog svijeta, tj. u Aziji (Hrvatska enciklopedija), što svakako i po tom pitanju nije posve precizno, jer bi *orijentalizam* po tom definiranju trebao značiti i mnoge druge istočne

kulture iz kojih dolaze posuđene lekseme i u balkanski slavenski jezički sistem. Na koncu, termin *osmanizam* u odnosu na termin *turcizam* mogao bi imati najviše argumenata za prihvatanje, i to zbog nekoliko razloga: pod *osmanizmom* bi se podrazumijevala svaka leksema koja je u bosanski jezik ušla posredstvom osmanskoturskog jezika, tj. ono što se tradicionalno označava pojmom *turcizam*, pri čemu je terminom *osmanizam* izbjegnuta zamka nepreciznog imenovanja samog porijekla, jer bi se pod *turcizmom* onda podrazumijevala leksema koja je porijeklom iz turskog jezika savremenog tipa, mada tu može doći do poklapanja jer su neke lekseme iste i u osmanskoturskom i savremenom turskom jeziku; potom, pod *osmanizmom* bi se mogao jasno razgraničiti i onaj sloj leksema koje su Osmanlije prihvatile od domicilnih kultura na Balkanu, kao npr. *efendiya*, *kaldırma*, *somun*, koje su grčkog porijekla, pa je posve jasno da u tom slučaju nije riječ niti o orijentalizmu niti turcizmu, već o onome što Skok (1971, 1972, 1973) u sličnim primjerima defini- ra kao npr. balkanski turcizam grčkog porijekla; treće, *osmanizam* koji prenosi neku leksemu arapskog porijekla lahko se može razdvojiti kao arabizam, kao npr. leksema *bereket* u odnosu na *osmanizam beričet*, ili *zećat* u odnosu na *zekat*, *ramadan* u odnosu na *ramazan* i sl., koje se u savremenom bosanskom jeziku podjednako upotrebljavaju, a isto tako i kod npr. riječi perzijskog porijekla, pa se jasno razlikuju neke lekseme iz savremenog perzijskog jezika od leksema koje jesu perzijskog porijekla ali su svoj put do bosanskog prešle preko osmanskoturskog jezika.

Shodno kazanom, čini se da termin *osmanizam*, koji uzimaju i neki drugi istraživači, ima najpreciznije leksikološko pa i leksikografsko određenje, iako bi mahana termina *osmanizam* mogla biti njezino uže stručno značenje. Bez obzira na to, može se reći da neke lekseme ovog postanja mogu biti specifični sloj bosanskih *osmanizama*, svojstvenih samo bosanskoj jezičkoj tradiciji zbog čega se svrstavaju u tipične leksičke bosnizme, a među kojima se zasigurno može pronaći dobar broj ovakvih leksičkih jedinica u kojima se čuva suglasnik *h* u odnosu na stanje u drugim južnoslavenskim jezicima, a što je i razumljivo s obzirom na komplementarnost bošnjačke i bosanske kulturne provenijencije u odnosu na osmansku negdašnjeg doba, što se u domeni samog jezika i danas, na površinskom leksičkom nivou, pojavljuje kao važan simbolički uzorak kulturalne slojevitosti.

Suglasnik *h*
u leksemama
slavenskog
porijekla

AJ I HAJ

Haj, kolika je Jahorina, planina

U bosanskom su prisutna dva bliska uzvika: *aj* i *haj*. Oba bilježe rječnici, oba imaju svoju upotrebnost, oba imaju specifična značenja. Iako se može naći više značenja povezanih s uzvikom *aj*, neće se pogriješiti ako se utvrdi da je dominantno značenje ovog uzvika povezano s iskazivanjem boli: "Aj, što me boli stomak", a također se javlja i značenje čuđenja (Rječnik Filozofskog), te se navodi i značenje ushićenja, kojim se često započinje sevdalinka (Jahićev Rječnik). U jezičkoj praksi zato se neće čuti izraz: *"Haj, što me boli stomak." A zašto? Zato što je uzvik *haj* povezan prvenstveno sa značenjem čuđenja, divljenja, ushićenosti (Rječnik Filozofskog), odnosno kao uzvik kojim se započinje sevdalinka (Jahićev Rječnik), iako različiti rječnici mogu dati i neka druga značenja, mada pri tome nije isključena povezanost s nekim uvezenim jezičkim praksama u bosanski govorni prostor. Tako se npr. definira u srpskoj jezičkoj praksi uzvik *aj*, koji između nekih drugih, ima značenje boli i značenje čuđenja (Rečnik Matica),

dok se u hrvatskoj standardološkoj leksikografiji ovaj uzvik objašnjava kao poziv i odaziv, najčešće u čudu, pitanju, molbi (Hrvatski jezični portal). Uzvik *haj* u srpskoj leksikografiji označava 1) ili divljenje i ushićenje, ili neraspoloženje i rezigniranost, ili 2) skretanje pažnje, ili pak 3) onomatopeizam zijehanja (Rečnik Matice), a u hrvatskoj ima potpuno druga značenja, tačnije značenje pozdrava (Hrvatski jezični portal), za razliku od bosanske leksikografije koja daje svoj opis ovog uzvika.

A da je sporan odnos oblika uzvika *haj* i *aj*, kao i njihova značenja, potvrđuje upotreba naslova sevdalinke objavljene na YouTube kanalu RTRS-a, gdje orkestar prati muzičku divu bh. narodne pjesme Hanku Paldum, koja izvodi ovu pjesmu. U naslovu pjesme stoji: *Aj, kolika je Jahorina planina*. Međutim, kada ova bosanska pjevačica izvodi pjesmu, ona pjeva: "Haj, kolika je Jahorina, planina!" te i u drugim dionicama teksta gdje se pojavljuje, upotrebljava uzvik *haj*. Hanka je, naučena nesvjesnoj jezičkoj tradiciji, pjevala po svom bosanskom jezičkom tabijatu, što zapravo pokazuje jednu "sitnicu" koja ukazuje na različitost bosanske i srpske jezičke prakse. S druge strane, Seid Memić Vajta,

osamdesetih godina 20. stoljeća, u Teškoj industriji pjeva ovu pjesmu s dominantnom upotrebom oblika uzvika *aj*, shodno, bezbeli, tadašnjim uzusima srpsko-hrvatskog jezika. Zato ništa nije slučajno!

Haj, kolika je Jahorina, planina!

BAHNUTI

Babo bahnu iznebuha

Bosanski jezik, kao što je poznato, prepoznatljiv je po tome što čuva etimološko *h*, odnosno po tome što je *h* analoški pozicionirano. Tako je sličan slučaj i s jednim glagolom koji je u ostalim srednjojužnoslavenskim jezicima normiran bez suglasnika *h* u medijalnoj poziciji: *banuti*, dok bosanska norma na osnovu konsultiranih izvora (Jahićev Rječnik, Rječnik Filozofskog, Rječnik nedoumica; Preporodov i Bosanski pravopis, Pravopis.ba) dominantno propisuje: *bahnuti*, a Institutov Rječnik navodi da je lošiji oblik *banuti* od *bahnuti*.

Ovaj glagol, prema podacima koje daju neki rječnici s etimološkim objašnjenjima, moguće je da potječe od turskog glagola *basmak* (Matasović i dr.), što znači upravo ono što i u bosanskom – “pojaviti

se iznenada”. Međutim, po svemu sudeći, tumačenje je otvoreno i drukčijim mogućnostima veze. Tako se u Praslavenskom rječniku u izdanju Poljske akademije navodi nesvršeni prasl. oblik **bachati* i svršeni **bachnōti* u značenju buke i lupanja, što je semantički povezano s aktuelnim značenjem, pri čemu je zanimljivo da u savremenom jeziku nema nesvršenog oblika u upotrebi. Kod Skoka, pak, navodi se prijevojni oblik prema osnovi **buch-*, što ima veze s glagolom *bušiti*, a glasi u prasl. **bъchnōti*, gdje su oblici s medijalnim *-h-* potvrđeni u različitim slavenskim jezicima, kao što je slov. dijalekatski *bahnut*, rus. dijalekatski *bahnutъ*, ukr. *bahnuti*, bjrus. *bahnucъ* (Srpski etimološki rečnik).

Ono što bi eventualno moglo ići u prilog veze s turskim oblikom *basmak* odnosno osnovom, mada većina etimoloških rječnika to ne prihvata, jeste postojeći oblik *basati* tj. *nabasati*, koji znači naići iznenada na nešto ili nekog, kao što i oblik *zabasati* znači zaći, naći se nenadano, neočekivano u nekom prostoru u doslovnom ili prenesenom smislu. Zanimljivo je da zaista postoje semantičke poveznice među navedenim oblicima, koji daju prasl. **bachati* i

tur. *basmak*, posebno stoga što je moguća alternacija *s* u *h*, u kojoj se vidi poveznica s oblikom *ba-sati* i izvedenicama, a što može predstavljati međusobnu kontaminaciju navedenih oblika, a nije isključena možda i neka stara slavensko-avarska poveznica, što je tema za drugo istraživanje.

Postoji i slučaj upotrebe korijenja *bas* u kombinaciji s prijedlogom odnosno prefiksom *na-* i u razgovornom jeziku, npr. "Ma momak joj je baš nabas", što bi trebalo značiti da je momak neočekivano dobar, lijep, zgodan, što nesumnjivo ima veze s turskom osnovom, a podrazumijeva iznenađenje zbog susreta s nekim izuzetno lijepim, dobrim, zgodnim.

Kako god, u bosanskom je ruhu *bahnuti*, s razvijenom tvorbenom distribucijom, ma šta drugi o tome mislili, pa makar se u Rečniku Matica iz 1967. propisuje oblik *bahnuti*, što je svojevrsno iznenađenje, za razliku od kojega Rečnik Matice u savremenom srpskom jeziku propisuje oblik *banuti*, kao i Hrvatski jezični portal u pogledu hrvatskog jezika, koji daje isti oblik, kao i Crnogorski pravopis.

A kod nas se još može čuti neprimjeren oblik koji ne godi uhu, ako se **bane*, iako se u ilahiji *Džibrilov mi ibrik dajte* kaže: "Ovdje sam bahn'o, zalut'o ja."

Upotreba i čuvanje suglasnika *h* strukturni je element preko kojega se može pratiti osobenost bosanskoga jezika. To istovremeno potvrđuje izrazitu utemeljenost bosanskog kao slavenskog jezika, u kojem se, kao u većem broju slavenskih jezika, primjećuje tendencija očuvanosti ovog suglasnika. Neki lingvisti pisali su o tome da je gubljenje ovog suglasnika razvijano pod utjecajem vlaškog odnosno romanskog supstrata na Balkanu (Nezirović 1999: 136). No, ovakve konstatacije nisu apsolutno prihvaćene i u svakom jeziku ne moraju biti potpuno dosljedne, ali je zato važno uočiti i prepoznati određene tendencije, što je u slučaju bosanskog jezika, dokazivo i prepoznatljivo. To je slučaj i s glagolom *bahuljati*, koji je u hrvatskom (Hrvatski jezični portal), srpskom (Rečnik Matice) i crnogorskom (Crnogorski pravopis) propisan u obliku *bauljati*. U nekim novijim bosanskim leksikografskim priručnicima također je propisan oblik *bauljati*, pa Institutov Rječnik daje samo ovaj oblik, dok mu Rječnik Filozofskog

daje prednost, iako neočekivano, a Rečnik Matica srpskohrvatskog jezika iz 1967. godine normira oblik *bahuljati*. Rječnik nedoumica, Preporodov Pravopis iz 1996. i Bosanski pravopis iz 2022. propisuju samo oblik *bahuljati*. Ali, kako kaže jedna izreka, ako laže koza, ne laže rog, tako i etimologija ove riječi potvrđuje ono što je rog. Skok objašnjava da je ispravan oblik riječi *bahuljati* te da je izvedena iz općeslavenskog korijena **bah-*, odnosno **bъb-*, što znači “prasak, lupa, vika”, a u vezi je s korijenom **bas-*, koji inače znači “zujati”, te bi tvorbeno-semantički trebalo biti povezano i s glagolom *bahnuti*. Na drugoj strani, u Etimološkom rječniku R. Matasovića i dr. navodi se oblik *bauljati* te se dovodi u vezi s imenicom *bauk*, a završni suglasnik *-k* može biti formant za tvorbu, što bi značilo da je *bau-* korijen, pri čemu se *bauljati* dovodi u vezu s hodaњem, kao havet, strašilo, ali četveronoške. Srpski etimološki rečnik navodi da postoje različite mogućnosti interpretacije razvoja značenja i oblika, pa se tako jedna od njih tiče i korijena **bъch-*, kako je to već spomenuto, a moguće je i da je nastalo od oblika *ba-(ch)uljati*, gdje se morfemski element *huljati* odnosno *hulati* dovodi u vezu sa značenjem “šunjati se”.

Bez obzira na postavljene hipoteze, čini se da obje imaju osnove, iako se oblik s medijalnim *h* može dovesti u vezu s turskim glagolom *basmak*, odakle je izveden glagol *basati*, tj. *nabasati*, što označava vrstu kretanja, idenja, lutanja, s tim da očito ima veze i s prasl. oblikom **bachati* u spomenutom značenju.

Rezimirajući kazano, proizlazi zaključak da se u bosanskom jeziku treba čuvati oblik *bahuljati*. Jer, *bahuljanje* je ne samo ekspresivnije od običnog *bauljanja* već odražava i jednu drugu, strukturnu pa i simboličku osobinu bosanskog jezika. No, vidjet ćemo.

BLEHNUTI

Blehnuo kao tele u šarena vrata

Zanimljivo je to kako bosanska normativna rješenja nisu dosljedna tako da se npr. može ustanoviti da je u nekim bosanskim normativima prihvaćen oblik *blehnuti* (npr. Jahićev Rječnik; Preporodov Pravopis, Bosanski pravopis), dok Institutov Rječnik i Pravopis.ba daju i *blehnuti* i *blenuti*, a Rječnik Filozofskog i Rječnik nedoumica daju prednost obliku *blehnuti* u odnosu na *blenuti*, ali isto tako npr.

prednost ima oblik *granuti* (Institutov i Rječnik Filozofskog) u odnosu na *grahnuti*. Rečnik Matice i Rečnik Matica propisali su opet oblik *blenuti*, a slična potvrda može se naći i na Hrvatskom jezičkom portalu. I u jednoj i u drugoj leksemi suglasniku *h* tu nije mjesto po etimologiji, ali i u jednoj i u drugoj riječi za bosansku jezičku “logiku” postoje isti principi za tvorbu oblika s tzv. analoški umetnutim *h*. Prema tome, ako je *blehnuti*, ili npr. *pihnuti*, onda je i *grahnuti*. Međutim, nema sumnje da je govorna praksa mogla utjecati na principe normiranja ovakvih oblika, što je zasigurno uzeto u obzir prilikom utvrđivanja normativnog statusa ove lekseme. Jasno je da iskorjenjivanje produkata jezičke diskriminacije i jezičkih naslaga koje su produkt jezičkog imperijalizma i jezičkoga kolonijalizma nije jednostavno i brzo, ali ako se ništa na tome planu ne radi, onda rezultata tog jezičkog iskorjenjivanja nikad neće ni biti, s obzirom na to da se npr. eksplicira i oblik *blenuti* u navedenim bosanskim priručnicima.

No, kako smo *blehnuti*? Ovaj glagol onomatopejskog je porijekla i istog je postanja kao i glagol *blejati*. Prema Skoku, korijenski element *ble-* potječe od oponašanja ovčijeg *blejanja*, s tim da glagol *blejati* ima

nesvršeno značenje, a oblik s trenutosvršenim značenjem formira se dodavanjem infiksa *-nu-* na korijensku osnovu i gramatičkog nastavka: *ble(k)-nu-ti*, nakon čega je djelovanjem bosanskih analoških procesa umetnuto *-h-* između korijena i infiksa – kako se to događa u nizu drugih primjera, kao npr. *pihnuti*, *grahnuti*, *polehnuti*, *vehnuti*. Shodno tome, i Bezljaj u svom etimološkom rječniku navodi oblike iz slavenskih jezika u kojima nema suglasnika *-h-*, dok se kao dio osnove javlja *-k*, tj. *blek-* odnosno *blekati*, što je potvrđeno u slovenskom jeziku. Što se tiče kolo-kacijskih veza, postoji niz primjera, kakav je npr. frazeološki izraz “blehnuti kao tele u šarena vrata” (Jahićev Rječnik). Glagol *blehnuti* podrazumijeva uglavnom zaprepaštenost osobe koja ostaje bez teksta, koja bi nešto “beknula” (za razliku od prethodno spomenutog *bleknula* – od *bleknuti*), tačnije, rekla, ali je ostala bez riječi i bez komentara. Riječ je o reakciji koja izaziva iznenađenje zbog nekog vanjskog podražaja, ostajući bez komentara, kao ovca, a u facijalnoj ekspresiji s poluotvorenim ustima, pa je u različitim idiomima savremenog jezika zabilježena frazema “Blehn’o k’o tele u šarena vrata”. Dakle, *blehnuti* je u semantičkoj vezi s glagolom

blejati, s tim da podrazumijeva značenje šutnje izazvane na reakciju čuđenja.

Sličan navedenom obliku s kojim dijeli zajedničko porijeklo jeste i glagol *zblanuti*, kao i druge izvedenice iz ove lekseme, koji inače bilježe Rječnik Filozofskog i Institutov Rječnik te Pravopis.ba, uopće ne dajući oblik *zblahnuti*, za razliku od Isakovićeve Rječnika, koji navodi prilog *zblahnuto*, dajući ipak napomenu za preporučeni oblik *zblanuto*. Zanimljivo je, međutim, to što se može primijetiti neusaglašenost među normativima između osnovnih i izvedenih oblika od glagola *blehnuti* i *zblahnuti*, gdje je data prednost obliku *blehnuti* u odnosu na *blenuti*, ali je zato potpuno suprotno s oblikom *zblahnuti* u odnosu na *zblanuti*, gdje se oblik bez *h* propisuje kao preporučljiv i standardnojezički ovjeren, iako je riječ o leksema zajedničkog porijekla. U tom smislu, nema nikakva razloga da se oblik *zblahnuti* ne preporuči kao prihvatljiv te da mu se makar dadne jednak status u odnosu na oblik *zblanuti*, iako ne bi bila greška dati obliku *zblahnuti* prednost u odnosu na *zblanuti*, ili ga čak proglasiti normativno prihvaćenim.

Nije zar da će se i na ovo *zblahnuto blehnuti*!?

BUVLJAK

“Muvanje” na “buhljaku”

U bosanskom leksičkom sistemu nakalemljeno je nekoliko tzv. tipičnih srbizama, od kojih neki u posljednje vrijeme ulaze u jezik, a neki su tu od nešto ranije. Jedan od starijih tvorbenih i fonetski uvjetovanih leksičkih srbizama jeste imenica *buvljak*, koja se u sintagmi *buvlja pijaca* navodi u Bosanskom pravopisu. Ovu imenicu ni hrvatski normativisti ne prihvataju olahko pa uz nju pišu da je srbizam te da pripada razgovornom jeziku (Hrvatski jezični portal), a ni bosanski je ne uzimaju mile volje, pa je neki uopće ne uvrstavaju (Institutov i Rječnik Filozofskog, kao ni Preporodov Pravopis i Pravopis.ba), a neki indirektno upućuju na neke druge, alternativne oblike, navodeći oblik pridjeva “buhlji” (Jahićev Rječnik). Oblik *buvljak* predstavlja razgovornu leksemu kojom se označava pijaca na kojoj se najčešće prodaje različita korištena ili nekorisštena roba, gdje se ne zna za red, gdje cijene nisu jasne i gdje se roba postavlja gdje, ko i kako stigne. A u makedonskoj prijestonici, u sklopu skopske pijace, nalazi se Bit-Pazar, za koji bi kod nas mogao biti kalk **buhlja* pijaca. Za razliku od navedenog eventualnog oblika, Hrvatski

jezični savjetnik (Barić i dr. 1999) preporučuje oblik pridjeva *bušji*. Jasno je da je osnova ove riječi vezana za bosanskom **uvu* nepri-mjerenu **buvu*, čime bi **buvljak* ustvari postao **buhljak* ili **bušak*, a eventualno i *buhinjak*.

Ako se ima u vidu da bosanski standard prepoznaje kao normativno prihvatljiv oblik *gluhli*, ili npr. *subli* ili *suši*, gdje je ovaj drugi oblik prepoznat dominantno u hrvatskoj normi, i koji je, uzgred kazano, gramatički pravilan, onda bi se supostavljanjem analogija moglo reći da postoji najviše šansi da u bosanskom zaživi **buhljak*, a potom i, možda, eventualno, ali teško, i **bušak*. Prednost **buhljaka* spram **bušaka* ogleda se u veoma rasprostranjenom obliku komparativa pridjeva *gluhli*, *subli*, koji su upravo analoškim putem formirani u odnosu na uobičajeni srpski komparativ *gluvli*, *suvi*, pa bi prema toj osnovi bio i **buhljak*. Istina, bosanski leksikografi, kao Jahić npr., navode i oblike *buhinji* i *buhli* za prisvojne pridjeve, odakle bi se mogao izvesti oblik **buhinjak*, ili pak **buhljak*.

Drugi relativno noviji srbizam jeste i leksema koja se sporadično može čuti u govoru bosanske omladine (a naći će se i u nekim popularnim pjesmama), a to je *muвати* (koga) ili *smuвати* (se), što odgovara

jednom starijem bosanskom žargonizmu *bariti* ili *zbariti* (se), koji bi u navedenim obliku, značenju i životnoj funkciji bio primjereniji bosanskoj jezičkoj praksi. Inače, glagol *bariti* vjerovatno je nastao od glagola *variti*, tj. izvedenog oblika *ob-variti*, što je kasnije dalo *obariti* kao i *bariti* (kao: *ob-vala* > *obala*, *ob-vlak* > *oblak*, *ob-vlačiti* > *oblačiti* i sl.). Tako bi se moglo reći da u bosanskoj jezičkoj radionici ne postoji *muvanje* i *muвати* u spomenutom značenju, mada su moguće analoške paralele u obliku *muhati* i *muhanje* i sl., dok se oblik *muhati* se javlja u značenju boravljenja na nekom prostoru bez cilja i svrhe, odnosno sa značenjem lutanja, lijetanja: poput *muhe* bez glave – s čime postoji semantička poveznica.

Zato se u Bosni može očekivati *muhanje* na *buhljaku*. A kad vrag odnese šalu, onda se može očekivati i **muvanje* na **buvljaku*. Valja to još samo zamisliti.

ČAHURA

Čahura od ispaljenog metka

Većini je poznato da se metak sastoji od tri glavna elementa: zrna koje se ispaljuje, *čahure*, tj. ležišta

za zrno, i baruta koji je treća važna komponenta za funkcioniranje metka, mada postoji i četvrta komponenta – kapsula, koja izaziva paljenje baruta. Metak je riječ koja je nastala od glagola *metati*, a što ima semantičke veze s imenicom meta, tj. ono što se gađa metkom. Barut je riječ grčkog porijekla (Haverić i Šehović) ili asirskog, koja je preko perzijskog ušla u turski, a onda u bosanski jezik, kao “puščani prah” (Škaljić). *Čahura* je s jezičkog stanovišta zanimljiva stoga što se u srpskoj jezičkoj praksi često može evidentirati *čaura*, kao i crnogorskoj, iako npr. Rečnik Matice propisuje oblik *čahur*-, dok su u Crnogorskom pravopisu evidentirani dubletni oblici, a hrvatski normira *čahuru* (Školski rječnik), kao i bosanski, prema stanju u konsultiranim izvorima (npr. Rječnik Filozofskog, Jahićev Rječnik, Rječnik nedoumice). Porijeklo je ove riječi iz prasl. *čbch- (Skok), na koju se dodaje sufiks -ur-a, dajući kasnije oblik *čahura*. Iz istoga korijenja, po svemu sudeći, izvedena je *čaša*, *čaška*, *iščasti*, kao i *čehna* i *češnjak* i sl. Svakako, i *čahura* i *čaša* i *čehna* oblički su slični i izvođenje novih riječi vrši se po principima metaforizacije.

Svojevremeno su bila popularna dva filma 90-ih godina prošlog

stoljeća: američki *Cocoon*, koji tada bijaše preveden kao *Čaura*, i bosanskohercegovački film reditelja Bahrudina Bate Čengića, koji ga je režirao po romanu Branka Ćopića: *Gluvi barut...* koji je bezbeli popuckivao iz *čaurē, pošto je barut bio *gluv. Zanimljivo je pak kako se naslov ovog filma kasnije u Hrvatskoj mijenja, pa je naslovljen kao *Gluhi barut*. I tako se uči vlastitim jezičkim navikama.

ČAHURATI

Ima li koga još da čahura hljeb

Opisni rječnici nerijetko ne zabilježe neke oblike leksema koje postoje u pojedinim govornim tipovima. Jedna od takvih jeste leksema *čahurati*, koja se dovodi u vezu s imenicom *čahura*, koja u najširem značenju podrazumijeva tvrdi, skorjeli omotač ili krutu ovojnici, odakle se izvode i glagolski oblici *čahuriti se* ili *iščahuriti se* koji su uglavnom pozicionirani u leksikografskim izvorima označavajući proces obavljanja *čahurom* ili izlaska iz *čahure*. Kako je kazano, oblik *čahurati* uglavnom se ne bilježi. Međutim, u nekim hrvatskim tekstovima npr. koji govore o

uzgajanju svile u imotskom kraju (Svilogojstvo, pristup: 4. 1. 2025), spominje se izraz *čahurati se*, odnoseći se na proces razvoja gusjenica koje u periodu od 35 do 40 dana nakon inkubacije ispredaju svilenu *čahuru*, tj. *čahuraju se*. No, u nekim bosanskim, napose jugoistočnobosanskim govorima, upotrebljava se izraz *čahūrati*, bez povratne riječice *se*, a u konkretnom slučaju povezan preko procesa formiranja tvrde opne koja podsjeća na *čahuru*, a odnosi se na postupak u kojem obično manje čeljade otkine okrajak te iz ostatka hljeba izvuče sredinu stvarajući svojevrsnu *čahuru* od kore iz čije je sredine izvađen i pojeden mehki dio hljeba. Tako, ostatak hljeba bez sredine podsjeća na *čahuru*, nastao u procesu *čahūrānja*. Zanimljivo je istaći da je oblik *čahūrati* prijelazni glagol, dok je općerašireni oblik *čāhuriti se* povratni, što se i oblički i semantički uklapa u leksički sistem s upotrebom specificiranog značenja. Kad je riječ o nebošnjačkim govorima jugoistočne Bosne, nije poznato postoje li oblici **čaurati* ili **čauranje*, a ako postoje, mogao bi se očekivati oblik bez suglasnika *h*. U bošnjačkim govorima, pa i u bosanskoj jezičkoj praksi uopće, očekivano je očuvanje ovoga suglasnika.

Hoće li riječ *čahūrati* preživjeti nove životne okolnosti društva, nije poznato. Svakako je potentna i za druge analoške slučajeve, pa nek se nađe za buduća pokoljenja.

ČEHNO

Čehno, česno, čehna,
česna, česmo, češanj

U bosanskim opisnim i normativnim rječnicima registriran je oblik koji se odnosi na pojedinačni dio iz glavice bijelog luka – *čehno*, a u nekim čak i *česno* (Institutov Rječnik, Rječnik Filozofskog, Rječnik nedoumica) te *češanj* i *česan* (Rječnik Filozofskog), mada se može utvrditi da je ovaj potonji oblik nešto rjeđi u Bosni i Hercegovini. U hrvatskim izvorima javljaju se različiti tvorbeni sinonimi – *česno*, *česan*, *češanj*, pa čak i *čeno* (Hrvatski jezični portal), iako je *češanj* standardnojezički najbolji (Školski rječnik), od kojih su oblici *čen* i *čena* rasprostranjeniji u srpskoj jezičkoj tradiciji, iako se preporučuje *česno* (Rečnik Matice). Isto tako, *češnjak*, koji je dominantno ovjeren u standardnojezičkoj hrvatskoj praksi, pojavljuje se i u nekim konsultiranim bosanskim standardnojezičkim priručnicima

(npr. Institutov i Rječnik Filozofskog), i u direktnoj je tvorbenoj vezi sa spomenutim oblicima, dok je u bosanskoj i srpskoj jezičkoj praksi prisutan *bijeli luk*, a u Hercegovini te u iseljeničkim govorima Bošnjaka porijeklom iz Hercegovine, upotrebljava se i *saransak*, potvrđen i u nekim rječnicima (npr. Institutov Rječnik, Rječnik Filozofskog, Rječnik stranih riječi). Zanimljivo je da se u leksikografskim izvorima, pa čak ni u bosanskim, ne registrira oblik *čehna* kao ni *česna*, dok je svakako sužene upotrebe oblik *česmo*. Istina, *česna* se češće čuje u Hercegovini, ali i u Krajini, dok je *čehna* češća u istočnoj pa i više jugoistočnoj Bosni, ali i zapadnije, također u Krajini, a *česmo* ponegdje u Posavini, kao i *češanj* u centralnom i zapadnijem bosanskom terenu u nešto suženoj upotrebi. Očekivano, bosanski rječnici nemaju oblik *čeno*, koji se javlja u srpskim pa i u hrvatskim izvorima, ali je zanimljivo da se nekada daje *česno*. Posmatrajući stanje u organskim idiomima, vjerovatno bi dobro bilo uz oblik *česno* preporučiti i oblike *česna* i *čehna* zbog rasprostranjenosti ovih oblika, mada ni ostale oblike ne treba zaturiti.

Prema tome, po bosanski, *čehno*, *čehna* ili pak *česna* češće se

javljaju u organskoj jezičkoj praksi, a rjeđe – *česmo* i *češanj*. A postupak leksičkog normiranja za normative može biti nezahvalan posao pa stoga treba imati u vidu svojevrsnu suzdržanost u propisivanju određenih oblika.

DUHATI

Duhati u duhačke instrumente

U udžbenicima Muzičke kulture na bosanskom jeziku, na svu sreću, navode se *duhački* instrumenti. Isto tako, u Preporodovu Pravopisu iz 1996, kao i nekim novijim, poput Pravopisa iz 2018. na *online* platformi Pravopis.ba i Bosanskog pravopisa iz 2022, navodi se i pridjev *duhački*, i glagoli *duhati* i *duhnuti*, kao i neki drugi izvedeni oblici, dok se i u drugim konsultiranim rječnicima bosanskog jezika također navode spomenuti oblici, iako Institutov Rječnik nema zabilježen oblik *duhnuti*. Međutim, u javnom jezičkom eteru prisutan je nemali broj izvora u kojima se navodi tipični oblik srpskog jezika *duvački*, pa i *duvati*, *dunuti* i sl., tako da se na nekim bh. visokoškolskim ustanovama muzikologije npr. na Akademiji navodi Odsjek

za duvačke instrumente i harmoniku (pristup: 3. 1. 2025). Zašto *duvački*? – a vjerovatno po inerciji srpske jezičke tradicije iz starijega vaktā. Prema podacima iz konsultiranih etimoloških rječnika, Berneker npr., navodi osnove *duchъ* i *duchati*, pa je bilesi i *vazduh* u vezi s ovom riječju, a Derksen navodi da je *dunuti* u prasl. **dunoti*, što je suspektno, posebno zbog toga što se navodi da je u vezi s glagolom **duti*, tj. *naduti*, ako se ima u vidu da je u glagolu *naduti* vokal -u- porijeklom od nazalnog *o*, za što je dokaz prezent ovoga glagola *naduti*: *nadmēm*, koji upućuje na nazalni element -m-, kako potvrđuje Vasmer, pod natuknicom *dubъ*, te kod kojega se navodi također prasl. **dъchnoti*. Prema tome, osnova je ove riječi u savremenom jeziku -dub-, odakle se izvode riječi iz iste porodice: *duhovān*, *duhovno*, *duhovnik*, *duša*, *disati*, *dušnik*, *odušak* pa i *dubati* odnosno *duhnuti*, *duhovit*, a u navedenu semantički skupinu spadaju i riječi *dah*, *dahnuti*, *dašak* i sl.

Još je gore, čini se, od *duvačkih* instrumenata *naduhati* *izduvanu* gumu ili biti *naduven* te voziti auto s lošim *izduvnim* gasovima pa još, ne dao Bog, *duvati* u aparat za mjerenje prisustva alkohola u organizmu. Tako je, prije nekog

vremena, na web-stranici Vlade Kantona Sarajevo (1. 7. 2022) prenesena obavijest kako će se u Kantonu Sarajevo mjeriti *izduvni* gasovi u automobilima, a kakvi su rezultati takve službene rabote, nije poznato. Međutim, ostaje nejasno, pa i neshvatljivo, kako neko u “bosanskom Teheranu” može *duvati* i mjeriti *izduvne* gasove, u skladu s preporučenom srpskom jezičkom tradicijom (Rečnik Matice).

Gumu lijepo *naduhamo* ili još bolje *napušemo*, vozimo automobil s dobrim *izdušnim* gasovima, zbog čega nećemo biti *naduveni* a vala ni *nadmeni*, što je jezički bolje, ali etički potpuno neprihvatljivo. A Muzička kultura nek sadrži *duhačke* instrumente, mada mogu i *puhački*, ali je to drugi izbor. A onda može i vjetar malo *duhnuti* s Neretve, bez obzira na to što je nekome nešto *duhnulo*.

GRAHNUTI

Da i nama sunce grahne

Ima jedan glagol specifičan po svojoj bosanskoj fonetskoj ruhi – to je glagol *grahnuti*, iako bosanski leksikografski normativi opisuju glagol *granuti* (Institutov Rječnik,

Rječnik Filozofskog) te pravopisi (Preporodov, Pravopis.ba, Bosanski pravopis), kao što je to slučaj i u drugim, bosanskom jeziku bliskim jezicima, dok se jedino u Jahićevu Rječniku preporučuje oblik *grahnuti* kao normativno prihvatljiv.

Šta zapravo znači ovaj glagol? Osnovno značenje jeste “zasjati, zasvijetliti, sinuti”, pa je onda metaforičkim proširivanjem nastalo i “pojaviti se, nastati” (npr. Jahićev Rječnik)⁸, a u semantičkoj je vezi s osnovnim oblikom izvedenim iz glagola *grijati*, pri čemu je porijeklo od praie. oblika **g^{wh}r-n-* (Matasović i dr.), što je najprije značilo “postajati toplim”. Inače, od prasl. korijena **gor-*, od kojega je po metatezi likvida nastalo *gra-* te dodavanjem infiksa *-nu-* i gramatičkog nastavka *-ti*, dobijen je oblik *granuti*, pri čemu upravo ovaj prasl. element **gor-* potvrđuje oblik savremenog glagola *gorjeti* odnosno *goriti*. Znači, *gorjeti* je nastalo od *gor-je-ti*, a *grahnuti* od *gor-nu-ti*, nakon čega je umetnuto *-h-* između korijena i infiksa pošto je izvršena metateza. Kasnije, u bosanskom jezičkom idiomu dodano je analoško *h* u kombinaciji *-a-* + *-n-*, što je dalo oblik *grahnuti* jer je u

nesvjesnom jezičkom poimanju *h* doživljeno kao element koji nedostaje u strukturi, tj. *granuti* > *grahnuti*, kao što je to potvrđeno u nizu primjera slične kategorije analoške tvorbe, npr. *pibnuti*, *blehnuti*, *vehnuti*, što pokazuje unutarnje zakonomjernosti i uopćavanja prema oblicima koji imaju etimološko *h*: *dahnuti*, *dubnuti*, *mahnuti*, *kahnuti* itd.

Vrijedan pažnje jeste i glagol *grašiti*, koji se javlja u nekim lokalnim bosanskohercegovačkim i bošnjačkim govorima jugoistočne Bosne, kojim se označava trajanje radnje sunčeva *grahnuća*, tj. njegove toplote i blagorodne svjetlosti, pošto *grahnuti* odnosno *granuti* odražava perfektivno značenje, dok *grašiti*, u neologističkoj narodnoj tvorbi, formira značenje trajanja, što je svakako zanimljivo zbog pokrivanja glagolskog vida koji se ne može formirati od svršenog oblika *granuti*, kako potvrđuje primjer iz izvora: “Taman okopala grašak i evo ga sunce zagraši.” (Kalajdzija 2021: 125).

I još nešto. Od ovoga oblika formirani su i drugi izvedeni oblici, poput glagola *zgranuti*, pridjeva *zgranut*, priloga *zgranuto*, koji

⁸ U nešto starijoj literaturi, s početka 20. stoljeća, može se naći upotreba glagola *grahnuti*, kako je to zabilježeno na više mjesta u prijevodu s arapskog jezika *1001 noći* Fehima Spahe, kao npr.: “Tu noć proboravi u poslu, a kad svanu, i sunce grahnu.”

bosanski normativi daju u tom obliku (Institutov Rječnik, Rječnik Filozofskog), iako će se u “neiskvarenom” bosanskom govornom jeziku čuti pridjev i prilog u obliku *zgrahnut* i *zgrahnuto*, dok je u upotrebi rjeđi oblik infinitiva glagola *zgrahnuti*, odnoseći se na značenje iznenađenja, iznenađenosti, zaprepaštenosti i sl.

Važno je da je napokon *grahnulo*, a onda je i *lahnulo*, pa da se ne bude *zgrahnut* svime ovim.

GROHNUTI

E, jest grohn'o

Zanimljiv glagolski oblik koji je u semantičkoj vezi s imenicom *grohot* onomatopejski je motiviran. Imajući u vidu spomenuto, dolazi se do zaključka da je korijenski oblik *groh-* na koji se dodaju različiti afiksi, kao npr. *-nu-* za glagol ili *-ot-* za tvorbu imenice, pri čemu nas etimološki rječnici upozoravaju da nema uporednice prema drugim ie. jezicima (Matasović i dr.). Prvobitno je značenje glagola bilo “stropoštat, srušiti, pasti”, da bi se metaforički prenijelo i na imenicu *grohot*, iz koje se opet može proizvesti glagol *grohotati* – što znači

glasno se smijati, *grohotom*, ili se npr. može tvoriti pridjev *grohotan*, iz kojih se kasnije razvijaju druga i nova značenja povezana sa značenjem gromoglasnosti. Tako je npr. moguće “grohotom se smijati”, ili imati “grohotan smijeh”, što upravo, prema izvorno navedenom značenju, podrazumijeva “glasnost zvuka” koji se semantički povezuje sa stvaranjem stropoštanja, krhanja, kršenja, pa *grohotan* smijeh označava ustvari gromoglasno smijanje (moguće je da je upravo morfemski element *gro-* onomatopejski motiviran i u riječi *grom-* i u riječi *groh-*, no to još nije dokazano), pa Bernerker pod natuknicom *grochotъ* navodi i stariji oblik *grochnuti*, iz kojeg se formira današnji prezent *grohne*. Kako je već kazano, kasnije je došlo do proširenja značenja koje se često može čuti u bosanskom žargonu: glagol *grohnuti*, za nekoga, znači “propasti u fizičkom smislu, oslabiti, usukati se, izmršati, ostarjeti” itd. U svim tim nijansama riječ je o metaforičkom proširivanju značenja koje se povezuje s padanjem i stvaranjem zvuka, gdje značenjski element padanja i propadanja biva aktualiziran. Tako neko nažalost i *grohne*, ali se srećom može i “popraviti”, ili kako bi se još u narodu kazalo, *ćohnuti se*, tj. *ćohn'e se*. (Kalladžija 2021: 59).

A u bosanskim izvorima jezičke norme preporučuju se upravo oblici *grohnuti*, *grohot*, *grohotan* i druge izvedenice (Institutov, Jahićev i Rječnik Filozofskog; Preporodov i Bosanski pravopis, Pravopis.ba), što ima poveznicu u odnosu i na srpske i na hrvatske izvore (Rečnik Matice i Hrvatski jezični portal).

GRUHATI

Kako je u ratu gruhalo

Glagol *gruhati* donekle je sporan sa stanovišta utvrđivanja njegova porijekla, što se dakako odnosi i na druge izvedene riječi, iako oblik *gruchati* navodi npr. Berneker, ali i neki drugi etimolozi. Prema morfemskoj strukturi, proizlazi da je osnova riječi *gruh-a-*, iako neki leksikografski priručnici ne navode pretpostavljeni oblik, pa tako npr. Hrvatski jezični portal navodi preporučeni oblik *gruvati*, u odnosu na *gruhati*, mada daje samo *grunuti*, bez oblika *gruhnuti*. U srpskoj jezičkoj praksi ovjeren je oblik *gruvati* (Rečnik Matice), a u bosanskoj – samo *gruhati*, a može i *gruhnuti* (Jahićev Rječnik, Rječnik Filozofskog). Prema dostupnim podacima, može se

pretpostaviti da je došlo do unakrštanja oblika *gruhati* (*gruhnuti*) i *grohnuti* te da je porijeklo forme i značenja glagola *gruhati* izvedeno iz navedene korelacije, a što se povezuje s elementom značenja koje podrazumijeva lupanje, lomljenje, kršenje i sl., te što je imanentno prisutno u riječima *grohnuti*, *grohot* i dr., za što potvrdu daje i Berneker pod natuknicom **grochotъ*, kod kojega je u prijevornom stepenu izveden glagol **gruchati*, kako potvrđuje etimološko stanje. Svakako, i ostali oblici koji se izvode iz navedene osnove jesu: *gruhanje*, *ugruhan*, *gruhnuti* i dr., pri čemu sve one imaju svoja značenja.

U semantičkoj relaciji s ovom leksemom nalaze se i riječi poput *grušati* (*se*), *ugrušak*, *grušečina*, a u najširem smislu podrazumijevaju prelazak tečnog stanja u čvrstu tvar, pa je tako poznato mliječno stanje *grušečine*, ili npr. *ugrušak* u krvi. Semantička poveznica između oblika glagola *gruhati* i *grušati se* tiče se čvrstog, relativno tvrdog, postojanog materijala, jer kad *gruha*, to stanje postiže se tvrdim materijalima koji mogu podsjećati na bojevu municiju, đulad, granate i sl., što jesu svojevrсни *ugrušci*, ako se tako prejednostavno može kazati.

I jedna individualna asocijacija – tokom granatiranja opkoljenog Sarajeva ova riječ bila je jako frekventna: “Ma sve je dobro, samo da ne gruha!”

HLAPITI

Zatvori bocu, ishlapit će

Često se javlja varijacija upotreba glagola *lapiti* ili *hlapiti*, pa je u govornom jeziku vjerovatno rasprostranjeniji oblik *lapiti*, iako je prisutan i oblik *hlapiti*, a rjeđe i *hlapjeti*, kako je npr. navedeno u Rječniku Filozofskog. Navedenim glagolom označava se izvjetravanje neke tekućine, isparavanje, ili gubljenje svojstva gaziranosti. Kako na to upućuju etimološki rječnici (Skok npr.), moglo bi biti da postoji poveznica između navedenih dvaju oblika – *hlap-* i *lap-*, s tim da drugi oblik uglavnom označava tzv. *liptanje* odnosno glasno srkanje ili, kako se u nekim bosanskim govorima kaže, *hliptanje* ili *hliptati* (kao u bošnjačkim govorima npr. ijekavskoštakavskog dijalekta), kao što pokazuje i vezu s riječju *lapavica*, koja ima i svoju varijaciju

– *hlapavica*, označavajući stanje snijega koji se topi, pri čemu je očita onomatopeistička poveznica stvaranja zvuka prilikom *hliptanja* / *liptanja* i *hlapavice* / *lapavice* koja pršti pod koracima. Oblik *hlap-* odnosi se i na *hliptanje* i na izvjetravanje, ali i na teško disanje, a kasnije je metaforizacijom preneseno na *poblepan* način jedenja, pa su u istom semantičkom odnosu i riječi *poblepa* i *poblepan*, što je izvedeno iz načina *halapljivog* (što također jezički pokazuje poveznicu) jedenja i pijenja, pa je preneseno na opće značenje posjedovanja i imanja nečega, bez obzira na drugog. Imajući navedeno u vidu, nema sumnje da se u bosanskoj jezičkoj normi i praksi daje prednost obliku s protetskim *h-*, kako na to dobro upućuju ne samo etimološki izvori (Matasović i dr. ili Bezljaj npr.) nego i sačuvani oblici tipa *poblepa* i *poblepan*, iako samo njihovo izdvajanje iz niza drugih oblika i značenja koji se javljaju nije dovoljno, pa se svakako sve to treba imati u vidu. Zbog toga će se u Jahićevu Rječniku naći oblici tipa *hlap*⁹, *hlapiti*, *hlapjeti*, *hlapavica*, a oblici tog tipa zabilježeni su i u Rječniku Filozofskog, te u Preporodovu

⁹ U značenju isparavanja, pare, pa čak i vapora, što je posebna tema analize.

Pravopisu, aplikaciji Pravopis.ba i Bosanskom pravopisu.

Dakle, kisela voda je *ishlapila*, neobičnije je da je *ishlapjela*, a za bosanski idiom neprimjereno je da kisela voda *izlapi*.

HRĐA

Šta je zajedničko hrđi i risulji

Pretpostavka je da su mnogi čuli da se imena domaćih životinja nerijetko daju po nekoj njihovoj karakteristici, fizičkoj ili karakternoj osobini, među kojima dominira kriterij boje. Tako je npr. konj kao životinja vjerovatno najopisaniji različitim imenima motiviranim bojom: *dorat*, *doro*, *dore*, *dorin*, *đogat*, *đogo*, *đogin*, *mrčo*, *mrkalj*, *zec*, *zečko*, *zekan*, *zekin*, *vrana*, *vrana*, *vranić*, *vranićić* itd. Kad je riječ o volovskim i kravljim imenima, jedno od imena jesu *rudonja* i *risulja*, o kojima čak postoji i jedan jezičkim postupcima sofisticirano sročen sočan vic. Ova imena označavaju vola i kravu na kojima dominira

crvenkasta, odnosno crvenkasto-smečkasta, odnosno ričkasta boja. Naime, upravo pridjev *riđ* ima semantičku vezu s imenom *rudonja* i *risulja*. Štaviše, i ime grada *Rudog* iz istoga je korijena. I imenica *ruda* također je iz ovoga korijena. Isto tako, može se primijetiti da *riđ* ima veze s korijenom *rd-a*, što je u bosanskom i hrvatskom dalo *hrđa*, gdje se vidi sekundarno dodavanje protetskog *h-*, dok je u srpskoj praksi češće *rda*, pa i u negdašnjem Pravopisnom priručniku srpskohrvatskog jezika za Bosnu i Hercegovinu iz 1972. godine¹⁰.

No, kako su ove gore navedene riječi povezane? Najprije, treba znati da je korijen svih ovih navedenih leksema praie. oblik **roudh-*, što znači crven (Skok), a da je u prasl. niži prijevojni stepen bio *rd-*, odnosno ako je došlo do duljenja vokala u korijenu odakle je izveden vokal *jeri*, koji je kasnije u savremenom jeziku dao *i*, odakle se javlja korijen *riđ-*, koji će usljed inovacija formirati oblik *ris-*, na koji se dodaju sufiksadni elementi *-ul-j-a*, što daje oblik *risulja*, i što pokazuje poveznicu s pridjevom

¹⁰ Zanimljivo je da je u ondašnjoj jugoslavenskoj lingvističkoj javnosti ovaj priručnik nazivan "bosanskim pravopisom" zbog njegovanja autohtonih rješenja upravo u vezi s upotrebom suglasnika *h* u domaćoj jezičkoj praksi (up. Hodžić 2024: 321), iako se i u njemu mogu naći oblici koji nikad nisu podignuti u rang autentičnog bosanskog jezičkog normativa.

riđ. *Rudonja* je nastao od starijeg prijevornog oblika *rud-* na koji se dodaju elementi *-on-ja*. Isto je i sa *Rudom*: *rud-o*, kao i s imenicom *rud-a*. Uporednice korijena ovih leksema pokazuju germanski jezici: engleski *red*, njemački *rot*, a slično imaju i drugi germanski jezici, poput švedskog i danskog npr. Iz ovoga korijena formirana je izvedenica *rujevina* – biljka s izrazitom crvenim listovima, iako može označavati i geografski predio, a *sabah-zora*, kada se zacrveni, onda i *zarudi*, što opet ima veze s istočnim crvenilom neba u rani cik zore.

Što se tiče *hrđe*, i ona je u vezi s navedenom osnovom: od nižeg prijevornog stepena *rd-* formiran je oblik tako što je sekvenca *rb-* dala vokalno *r-*, te je dobijen oblik *rd-* na koji je dodan sufix *-j-* te gramatički nastavak *-a*, formirajući oblik *rđa*, koji je kasnije, posredstvom jezičkih inovacija, dao oblik *hrđa* radi lakšeg izgovora početne suglasničke skupine. Tako je pridjev *riđ* direktno povezan s imenicom *hrđa*, ali je razvojna linija jasno odredila njihovu formu. Otuda veza i s izvedenicama: *hrđav*, *hrđavo*, *hrđati*, *hrđavost*, *hrđanje* i dr.

U normativnom smislu, svi bosanski standardološki priručnici

različite vrste i namjene propisuju oblik *hrđa*, kao i druge izvedenice: *hrđanje*, *hrđav*, *ohrđaviti*, *hrđavost* i sl.

HRVATI SE

Hrvati se sa samim sobom

Glagol *hrvati se* i imenica *hrvanje* u bosanskom jeziku imaju više značenja, od toga da podrazumijevaju bezazleno kočopereње i koškanje natezanjem snage dvoje ljudi, preko vještine obaranja suparnika na tlo, do označavanja aktivnosti u vođenju bori-lacke vještine u kojoj se protivnik – *hrvač*, poštivanjem pravila borbe, nastoji oboriti na tlo i zadržati ga u podređenom položaju određeno vrijeme, a svakako nije naodmet napomenuti da i ovi oblici riječi mogu imati preneseno značenje – boriti se u životu, s preprekama koje stoje kao brana u realizaciji nekih čovjekovih ciljeva.

Glagol *hrvati se* vodi porijeklo od prasl. **rvati* (Derksen), a njegova je semantička veza uspostavljena i prema oblicima *riti*, prasl. **ryti* (obično za svinje kad rove) i *roviti*, kao i *urva* a možda i *ruina*. Dakle, *hrvati se*,

brvanje, *brvač* i dr. jesu oblici koji su standardizirani i općeprihvaćeni u bosanskom jeziku. U srpskoj jezičkoj tradiciji (Rječnik Maticе) uobičajen je oblik bez početnog *h-*, a u hrvatskoj se mogu naći i analoški i etimološki oblici, tj. i *hrvati se* i *rvati se* (Hrvatski jezični portal), iako npr. u Školskom rječniku uopće nema oblika *rvati se*, a što pokazuje i određena kolebanja u normativnim rješenjima uopće. Kao i u slučaju oblika *rđa*, i oblik *rvati se* težak je za izgovor, zbog čega je u bosanskoj jezičkoj tradiciji došlo do uprošćavanja izgovora te su standardizirani oblici s analoškim *h-*, odakle je došlo *hrvati se*, kako hametice pokazuju bosanski normativni priručnici.

U govornom jeziku postoji neobičan glagol, semantički blizak glagolu *hrvati se* kada ima preneseno značenje, a to je glagol *borhati se*, gdje se mogu uočiti neke, moguće slučajne podudarnosti fonetskog sadržaja, samo s razlikom u raspodjeli elemenata i zamjenom *b* i *v*. Zato se može čuti pitanje: “Kako ide u životu?”, a odgovor može glasniti: “Ma evo, borham se!”, kada se može javiti i sinonimni izraz: “Ma evo, hrvem se!”

HROKTATI

Ne hrokći, tata Prase, ne hrči, babo

U kablovskom sistemu svojevremeno je u ponudi bio kanal *Fox life*, na kojem, naravno, titl nije bosanski, i gdje se nude animirani kratki filmovi u kojima glavnu ulogu igraju članovi porodice Pepe Pig. Kad tamo, govori junakinja: “Ne rokći!” Odmah se moglo primijetiti da ne odgovara bosanskoj jezičkoj praksi, u kojoj se ustvari *hrokće*. Tačnije, svinje u Bosni kod onih koji ih uglavnom ne drže, *hrokću*, mada se može naći, kod nekoga, nerijetko onoga ko ih uzgaja, da *rokću*. Prema nekim konsultiranim bosanskim izvorima, npr. Isakovićev Rječnik, Preporodov i Bosanski pravopis propisuju samo oblik *broktati*, Rječnik Filozofskog i Pravopis.ba daju obje mogućnosti, a Institutov Rječnik nudi samo *roktati*. Sa sigurnošću se može tvrditi da oblici i izvedenice od glagola *broktati* imaju apsolutnu prednost u organskom idiomu, pa se otuda treba razumjeti i reduplicirani onomatopeizam *brok-brok*, ili pak *bro-bro*, kako navode etimološki rječnici, kakav je Skokov. Prema tome, ova riječ onomatopejskog je porijekla. Prvo značenje odnosilo se na oglašavanje svinja, ali je metaforički značenje prošireno. A

u istoj semantičkoj vezi nalazi se i glagol *hrkati*, koji je u prasl. glasio **chrkati* (Matasović i dr.), ali i *brakati*, odnosno *braknuti*, koji se direktno dovode u međusobnu tvorbeno-značenjsku vezu (Bezljaj). Naravno, sva tri oblika – *broktati*, *hrkati* i *brakati* nastali su u usnoj i nosnoj duplji, gdje je posredstvom jezičkih inovacija došlo do razvijanja specifikiranih značenja, tako da čovjek, proizvedeći uglavnom čudne zvukove prilikom spavanja, “obavlja” *broptanje* tokom prolaska zraka kroz usnu i nosnu duplju. Iz iste se duplje izvlači i *brakotina*, koja nastaje posredstvom *brakanja*, izrazito neprijatna i nekulturna postupka, za koji se u žargonskom jeziku još kaže “izvući patka”.

Na osnovu kazanog, sva tri oblika (*broktati*, *brakati* i *hrkati*) onomatopejskog su postanja i svi se, generalno govoreći, mogu pronaći u bosanskim normativnim priručnicima kao preporučeni ili pravilni oblici.

HRZATI

Kada hajvan zahrže

Čitajući kraću brošuru *Jezički podsjetnik iz bosanskog jezika* Alije Isakovića, može se primijetiti jedan

glagol koji ovaj autor preporučuje s protetskim suglasnikom *h-*. I drugi konsultirani bosanski normativni izvori navode taj oblik – *hrzati*, istina s varijacijama u akcentu. Taj glagol označava onomatopejsko oglašavanje nekih životinja, najčešće konja, povezan uglavnom s pozitivnim ponašanjem date životinje, kojem je blizak također onomatopejski glagol *njištati*, češće povezan s nekom drugom značenjskom konotacijom u vezi s ponašanjem životinje jer, naravno, nije isto kada konj *hrže* i kada konj *njišti*. Također, kao i gotovo sve riječi, i ovaj glagol može imati i preneseno značenje zasnovano na principima polisemije. Inače, riječ je o glagolu čija je osnovica prasl. **r̥z-a-ti*, a koja je izvedena iz ie. osnove **reu-* i proširena formatom **-g* (Skok). Zbog veze s onomatopeizmom kao i proširivanjem osnove, iz istoga korijena izveden je glagol *režati*, koji se opet primarno odnosi na psa i služi za obilježavanje ljutitosti i isprovociranosti ove životinje. Inače, u srpskom i hrvatskom jeziku navedeni glagol glasi *rzati* – *ržem*, iako neki hrvatski priručnici daju i oblik *hrzati*, mada je naveden oblik bez protetskog *h-* (Hrvatski jezični portal), dok Školski rječnik daje standardni

oblik *hrzati*, a u bosanskom je, sasvim očekivano, pa i u skladu s onom Isakovićevom preporukom: *hrzati* – *hržem*. Sasvim je jasno da je protetsko *h*- analoško i da nije etimološko, ali to nimalo neće i ne može umanjiti normativni status oblika gdje je “prirodno” da se navedeni onomatopeizam iskaže u obliku *hrzati*. Moglo bi se pretpostaviti da je oblik *hrzati* lakše izgovoriti od oblika *rzati* i da se u pojednostavljivanju izraza može rahat naći osnova za normiranje ovakvog oblika, što je i učinjeno u bosanskim priručnicima (npr. Institutov i Rječnik Filozofskog; Preporodov i Bosanski pravopis te Pravopis.ba), a što je svakako i povezano s tendencijom dodavanja protetskog analoškog *h*-.

Zato u žargonu nije isto kada neki čovjek za volanom *hrže* u odnosu na nekog drugog učesnika u saobraćaju koji *reži*.

KAHNUTI

Može se i kašljati i kahnuti

Bosanski rječnici (Filozofskog, Rječnik nedoumica) i normativni priručnici (npr. Preporodov i Bosanski pravopis te Pravopis.ba)

registriraju svršeni oblik glagola *kašljati*, koji glasi *kahnuti*, a pojavljuje se i vidska varijacija *kašljucati* – *kašljucnuti*. Primjetno je da se u nekim, bosanskom jeziku bliskim južnoslavenskim jezicima, leksema *kahnuti* ili ne upotrebljava, ili se ne registrira, a ako se i registrira, obično se navodi da je riječ o nekoj regionalno markiranoj leksemi, te se kao formalno-značenjski ekvivalent obično upotrebljava oblik *kašljucati* ili već spomenuti *kašljucnuti*. U bosanskom jeziku, glagol *kahnuti* ima jednak standardnojezički status kao i *kašljati*, pri čemu je izvjesno da se semantička veza može tražiti u korijenu *kah*-, koji je u semantičkoj vezi s *kijati* (u srpskoj jezičkoj praksi dominantno *kijati*), a što očito ima veze s onomatopeizacijom. Tako Matasović i dr. navode prasl. oblik **kьchnŋti*, što je čak zabilježeno kao *kahnuti* u nekim hrvatskim izvorima još u 17. stoljeću. Prema tome, ako se *kašlje*, riječ je o nesvršenom obliku, a ako se *kahne*, to je oznaka za svršeni glagolski vid. Može se pretpostaviti da je u riječima *kašalji* i *kašljati* fonema *-š-* alternant suglasnika *-h-*, koji je zamijenjen alternantom *-š-*. Moguće je da je na osnovu *kah*- dodan neki formant *-l-*, iz kojega

je izveden oblik *kahl-* pa je dodan infiks *-ja-*, za tvorbu nesvršenog oblika glagola: **kahljati*, što je poslije dalo jednačenje po mjestu tvorbe, dajući oblik *kašljati*, a da je kasnije analoški formirana imenica *kašalj* (gdje nije isključeno da je isprva bila **kahalj*, pa je uobličena u *kašalj*, prema glagolskom obliku ili promjeni u paradigmi: **kahlja > kašlja: kašalj*). Međutim, moguće je i da je proces išao obrnutim smjerom, pa je od imenice *kašalj* formiran glagol, kako se to navodi kod Matasovića i dr.

Ko može reći da je nešto jednostavno ili prosto kao “mačiji kašalj”, kad je *kašalj* produkt složenih fizioloških i govorno-jezičkih pojava.

KIHATI

Kad uhvati kihavica

Može se u Novome Pazaru, a vjerovatno i u nekim drugim, ali sigurno ne svim sandžačkim mjestima, čuti netipičan, neorganski, netradicijski pa i nestandardni oblik glagola *kihati* koji glasi **kijati*, i imenice od ovog glagola: **kijavica*, što je očito direktni utjecaj srpskog jezičkog konteksta,

medijskog, obrazovnog, zakonodavnog. Kad sam pitao mlađu populaciju “kijaju” li im tako stari, njihove prede, odgovor je glasio: “Jok”, a potvrda je tome i stanje u sandžačkim leksikografskim priručnicima, koji daju oblike *kihavica* (Rožajski rječnik) i *kihati* (Sandžački rječnik).

Inače, u ovoj riječi odnosno riječima, suglasnik *h* etimološke je prirode i stari joj je praie. korijen **kus-*, s dugim *u* (**ū*), odakle je izveden praslavenski oblik **kychati*, što je kasnije dalo glagol *kihati*, preko nekadašnjeg glasa *jeri* (*y*), a iz istoga korijena dolaze riječi *kašalj*, *kašljati* pa čak i *kiša*, starije **kyša*, a što ima veze s onomatopejskim korijenom *kъchъ-* (gdje su birvaktile stajali stari tzv. poluglasi). Dakle, bosanski može biti *kihavica*, kako daju Jahićev i Rječnik Filozofskog, mada je i višestruko potvrđeno *kihanje*, a kada se *kiše*, formiraju se ustvari sitne kapljice, koje su faktička odrednica imenice *kiša* i glagola *kišiti*, kao i nekih drugih izvedenica. A suglasnik *-š-* u riječima *kašalj* ili *kiša* npr. mogao je nastati samo od *-h-*, u prvom slučaju od palatalizacije, a u drugom od jotovanja.

A da Bog da pa da *kihanja* i *kašlja* bude manje, a *kiše* taman.

KRHTO

Rijetko ko ne voli krhtinu

U domaćoj kuhinji posebno mjesto zauzima otkošteno i lijepo skuhanu ili pečeno, odnosno pripremljeno meso koje se u bosanskom jeziku naziva *krhtina*. Istina, u srpskoj i hrvatskoj jezičkoj praksi ovakva vrsta mesa češće se naziva *kratina* (Hrvatski jezični portal, Rečnik Matic), a posredstvom jezičke kolonizacije, i među slabije osviještenim govornicima bosanskog jezika, naziva se nekad kao i u srpskom i hrvatskom jeziku. U pogledu očuvanja autentičnosti bosanskog jezičkog izraza, u bosanskoj normi i praksi treba insistirati na obliku *krhtina*, kako je to učinjeno u Jahićeve Rječniku, Bosanskom ili Preporodovu Pravopisu, ili pak kako je to dubletno navedeno u online-izdanju Pravopis.ba, iako u nekim normativnim priručnicima postoje različita rješenja, gdje se daje oblik *kratina* (Institutov i Rječnik Filozofskog). Naravno, tome se ne treba čuditi, s obzirom na status suglasnika *h* u bosanskom jeziku, ali i s obzirom na etimologiju, imajući u vidu da bi porijeklo ovog izvedenog oblika trebao imati veze s prasl. korijenom **kr̥ch̥w̥k̥*, kako na to

upućuje Skok, odakle je izveden savremeni oblik pridjeva *krhak*, pa bi etimološka poveznica trebala biti u činjenici da je *krhtina* vrsta otkoštenog mesa koje je *krhko*, tj. *krhto*, a samim tim trebalo bi biti kvalitetno i ukusno, što svakako upućuje na činjenicu da je očuvanost oblika sa *-h-* etimološki ovjerena u različitim konsultiranim rječnicima koji se bave porijeklom riječi. Imenica *krhtina*, prema opisima savremenih bosanskih rječnika, podrazumijeva odvojeno meso od kostiju, žilica i eventualno masnoća, a u sličnom semantičkom opsegu u hrvatskoj i srpskoj leksikografiji opisana je i *kratina*.

Zato, prilikom odabira ovakve vrste crvenog mesa, vazda treba iskati *krhtinu*, pa šta bude!

LAGUHNO

Skoči Ale na noge laguhne

Ima jedan stari sufiks za tvorbu pridjeva kojeg u principu savremene generacije govornika nisu svjesne, ili je znanje o njemu toliko marginalizirano da se može pronaći tek sporadično u pojedinim slučajevima. Riječ je o sufiksu

-*ahan*, o kojem iscrpno piše Skok, a potvrđuju i Matasović i dr. s porredbenicama iz nekih drugih slavenskih jezika, objašnjavajući da je riječ o etimološki potvrđenom obliku, koji se u nekim dijelovima narodnih govora, a što je transponirano i u standardu, formira oblik -*an* u kojem je sažet oblik -*ahan* u -*aan* što je kasnije dalo -*an* s dugim vokalom (-*ān*). Pored ovoga sufiksa, postoje i drugi, uvjetno kazano slični sufiksi u kojima se čuva suglasnik -*b*-, koji se javljaju za tvorbu pridjeva, kao npr. -*ehan*, -*uhan*, pri čemu se primjećuje da su oblici s -*ahan* dominantniji od ostalih pridjeva tvorenih sufiksima -*ehan* i -*uhan*¹¹. U semantičkom smislu primjećuje se da oblici s ovim sufiksima imaju svojevrsno značenje umanjenosti. Ono što je zanimljivo jeste to da se mnogi ovi oblici čuvaju u bošnjačkoj epici, pokazujući stabilnost i specifičnost bosanskog jezičkog izraza. Razlog očuvanosti i upotreba ovih oblika vezani su i za metričke obrasce epskog deseterca. Navedeni sufiksi vide se u primjerima iz zbirke bošnjačke usmene epike Koste Hörmanna s kraja 19.

stoljeća: -*ahan*: *lagahan* – Mujo skoči na noge lagahne; Hasan skoči na noge lagahne; *tanahan* – On istrka na tanahnu kulu; A prereza tanahne kolane; Evo mene pod tanahnom jelom; A na vrata tanahno [tahnano] soldače; Ona sigije niz tanahnu kulu; *mładahan* – Ti ostavi dva mlagjahna sina; Oko njega mlagjahni čauši; A s'jeku [siku] nam mlagjahne [mlagjah] serdare; -*uhan*: *laguhan* – Ana skoči na noge laguhne; Ustaj Mujo na noge laguhne; Pa on skoči na noge laguhne; -*ehan*: *tanehan* – I biće ti tanehna robinja; Da si zdravo, tanehno Latinče.

Navedeni primjeri mogli bi potvrdivati aktuelnu opredijeljenost normativne bosnistike za ovakve oblike, iako je to otvoreno pitanje. No, navedeni primjeri, odnosno oblici navedenih pridjeva pripadaju nešto arhaičnijem sloju bosanske leksike, osim nešto bolje očuvanog, ali također podložnog propadanju sufiksa -*ahan* u različitim pridjevima, koji propisuje Preporodov Pravopis, a Bosanski pravopis daje dubletno korištenje, dok je ovih drugih sufiksa znatno manje u upotrebi (doduše, sufiksi

¹¹ Stari oblik pridjeva s upotrebom sufiksa -*ahan*, tj. *malahan* sačuvan je npr. u autografu Fortisove *Hasanaginice* iz 1774. godine, gdje se navodi stih: "A s' malahnim u besisjec sinkom." (Hasanaginica 1975: 24).

-uhan i -ehan češće se u savremenom jeziku javljaju u svojoj fonetski izmijenjenoj varijanti -ušan i -ešan: *majušan, mlađušan, sićušan; malešan*). Još važnije od toga jeste legitimno pravo standarda da nekim jezičkim crtama dadne status normiranog, što je svojevrsno vraćanje na ispravan kolosijek bosanske jezičke tradicije.

Lagabno usmjeravanje *tanabnog* i *mladabnog* jezičkog podmlatka.

LAHAK

Za lahka i teška vremena

Pridjev *lahak* pripada bosanskoj jezičkoj tradiciji u istoj onoj mjeri u kojoj se može naći u nekim drugim uglavnom zapadnim slavenskim jezicima. Inače, riječ je indoevropskog porijekla, a uporednice u nekim jezicima pokazuju semantička i tvorbenja pomjeranja. U praslavenskom jeziku, u kojem su postojali u korijenu riječi *l-* i *-g-*, dobijeni su poluglasi u korijenu riječi te sufix na *-k*, kako to pokazuju etimološki rječnici: **lbgъkb* (Derksen, Snoj, Matasović i dr., Skok) što će izazvati različite promjene u slavenskim jezicima, tako da je slov. *lahak*, češ.

lehky, sl. *lahky*, bug. *lek*, srp., hrv. i crnog. *lak*, rus. *legkii*, polj. *lekki*. U jednoj skupini ovih jezika suglasnik *-g-*, koji je bio u korijenu riječi, disimilacijom će preći u *-h-*, što će formirati npr. bosanski oblik *lahak*, odnosno njegov određeni vid *lahki*, zbog čega ovo *h* treba smatrati etimološkim. Dokaz koji potvrđuje *-g-* u korijenu riječi u savremenom jeziku jeste i pridjev *lagan*, tj. *lagaban*, kako je bilo u nešto starijem jezičkom stanju (što potvrđuje Skokov Rječnik), a kako se nalazi i u aktuelnim normativnim priručnicima. Tako se, osim bosanskog, ovo *h* čuvalo u hrvatskoj kajkavštini, slovenščini odnosno slovenskom, te zapadnim slavenskim jezicima, poput češkog i slovačkog. To na svoj način objašnjava zajedničku fonetsku izoglosu koja povezuje bosanski s navedenim slavenskim jezicima. Što se tiče Bosne, to je stara zapadnoštokavska baza koja je bila u posrednom i neposrednom odnosu s kajkavskim narječjem, do slovenskog jezika, a očito je, stare veze vide se prema dijelovima zapadnoslavenskog jezičkog područja. Pitanje ovog oblika daje odgovor na pitanje autohtonosti bosanskog jezika i njegovih unutarnjih razvojnih zakonitosti, pa i rušenje određenih i nametnutih

stereotipa o bosanskoj upotrebi suglasnika *h* u pojedinim leksemama¹². Primjeri ovakvih riječi, zato, na svoj način objašnjavaju vitalnost u očuvanju ovoga glasa u bosanskom jeziku, zbog čega je u Preporodovu Pravopisu iz prošlog stoljeća normiran oblik *lahak*, kao i svi drugi izvedeni oblici, koje potvrđuju i kasniji bosanski normativi (Bosanski pravopis), dok je svojevremeno zaokret od tipične bosanske norme napravljen u Pravopisu iz 2018. (Pravopis.ba), gdje se daju paralelni oblici u osnovama *lako-* i *lahko-*. Tipična crta bosanskog čine oblici tipa *lahak*, *lahka*, *lahko*, *lahkovjeran*, *lahki*, *lahka* noć, *lahka* brigada... pa *polahko*, tako *lahko*, dokle se stigne, pa dok napokon ne *lahne*, leksema koju bi lježe bosanski rječnici, od kojih Jahićev daje samo ovaj oblik, dok Institutov i Rječnik Filozofskog daju dubletno – i *lahnuti* i *laknuti*.

Referirajući se na problem upotrebe ovih oblika u aktuelnom jezičkom trenutku, Čedić (2013: 73) navodi sljedeću situaciju: “U govoru Bošnjaka je stabilan (suglasnik *h*,

napomena A. K.), što se odražava i na standardnojezičku normu, pa je u *Pravopisu bosanskog jezika* (iz 1996, napomena A. K.) kao jedini naveden oblik *lahko*. Isto je i sa formama *lahak*, *lahkoća* i sl. Međutim, ta norma se ne poštuje u jezičkoj praksi gdje se naporedo javljaju i oblici bez *h*. To potvrđuju i primjeri iz sarajevske štampe...”, što je još jedna potvrda neizgrađenosti jezičkih navika među govornicima bosanskog jezika.

U starijoj prošlosti, za razliku od aktuelnih prilika uvjetovanih procesima jezičke hegemonije, očuvanost suglasnika *h* u navedenom pridjevu imanentna je bosanskom jezičkom području te jasan pokazatelj kako ne može biti govora o kakvu sociolingvističkom razlogu za njegovu upotrebu, što govori podatak, tačnije rečenica ili formulacija u povelji koju je izdaje čuveni bosanski vojvoda Sandalj Hranić 4. marta 1410. godine u Dračevici u Novom, kazavši:

“...kako pristoi sinu u matere svoje do *lahka* i do teška vrmena i

¹² Zanimljiva je vitalnost ovog oblika i u nekim relativno starijim tekstovima iz prve polovice 20. stoljeća, kada se u kontroverznom *Parergonu* Derviša Sušića (1980: 24) navodi citat izvjesnog autora potpisanog pod pseudonimom Mudžahid fi se-bilillahi: “...onda je lahko shvatiti kako je taj isti Dr M. Spaho uspio da podmiti stvarnu i duševnu fukaru...”, ili: “To se da lahko ustanoviti iz povjerljivih zaključnih računa policijske direkcije za god. 1930 – 1934.”

do vsega što prihodi...” (Historijski rječnik bosanskog jezika), odnoseći se, ukratko kazano, na Hranićevo zaklinjanje i obavezu da neće nikad prestati davati podršku banici Anki, ni za teška ni za *labka* vremena.

LEH

Tipični pljevaljski uzvik

Ko je bio u Pljevljima, negdašnjem dugovjekom sjedištu Hercegovačkog sandžaka, današnjega grada u Crnoj Gori, i ko jeste iz ovoga kraja, mogao je u bošnjačkom narodnom govoru čuti uzvik *leh*. Za druge govore na širem području nisam siguran jer nisam čuo, ali za bošnjačke sigurno znam. Pri tome, to finalno *-h* dodatno se u izgovoru naglašava kako bi se što bolje čulo, jer je općepoznata činjenica da se glas *h* na kraju riječi najslabije artikulira.

Postavlja se pitanje otkuda to završno *-h* u uzviku *le*, tj. *leh*, zbog čega bi moglo biti da su oblici *leh* i *le* istog postanja, tačnije onomatopejskog uzvika *lele* (Matasović i dr.)¹³ pri čemu se uzvik *le* javlja reduplicirano *lele*, pa se u Pljevljima među Bošnjacima čuje i *leh leh*! Kad je riječ o etimologiji, Skok obavještava, u najkraćem, da je riječ onomatopeizam od kojega su formirane i neke druge riječi, tipa *lelek*, *lelekati*, *lelekanje*, *lela*, *lelekuša* i sl., s tim da se u starocrkvenoslavenskom pojavljuje oblik *ole*, potvrđen u različitim oblicima u slavenskim jezicima u značenju uzvika, kao i u novogrčkom, pri čemu ističe da *le* može biti samostalno, a javlja se i reduplicirano kao *lele*. Na nivou savremenog jezika koristi se u prilici kad se treba istaći izrazita začuđenost. Zato se pljevaljski Bošnjaci posebno ibrete kad vele *leh!* ili *leh leh*, što je tipičan primjer bosanskog zaodijevanja

¹³ Zbog moguće veze istih oblika na površinskom nivou savremenog jezika, valja napomenuti da je oblik *le*, po Bezlaju uredu, dok Berneker navodi značenje “ali”, s tim da on navodi prasl. osnovu **lě*, koja je pri tumačenju ove dvojice etimologa na srednjojužnoslavenskom davalo *le*, *lje* i *li*. Pri tome, Bezljaj također tvrdi da je teško ustanoviti jasnu razliku između **le* i **lě*, jer je očito riječ o gramatikaliziranoj leksemi koja se zapravo javlja kao dio nekih drugih riječi, za što Skok navodi da je riječ o partikuli koja služi za potvrđivanje negacije te za tvorbu drugih riječi, najčešće priloga tipa *dokle*, *dotle*, *odavle*, *dovle*, *odakle*, *otkale* i sl. Prema tome, ovo *le*, što je nastalo od **lě*, nema veze s oblikom *le* i *leh* odnosno *lele* i *lebleh*.

leksičkog ruha dodatkom finalnog suglasničkog elementa *-h*. Može se pretpostaviti da je razlog dodavanja simboličke prirode s ciljem isticanja posebnosti i samoidentifikacije. A njihove pravoslavne komšije vele *lele* i *le*.

Zato se odgovor na pitanje otkuda to finalno *-h* u uzviku *leh* sam daje. A pametnu išaret dosta.

LIHA

Lihorka, lihać i liha u akciji oko kokošinjca

E sad će mnogi reći kako se i jeziku može pregoniti. Ali jezik i njegove činjenice znaju biti neumoljive. Mnogi su čuli za šetku¹⁴, kako je naziva Hevai Uskufi u svom tursko-bosanskom / bosansko-turskom rječniku *Maqbūl-i Arif* iz 1631, a označava mudru divlju životinju – *lisicu* (Kalajdžija 2019: 241). Praslavenski oblik ove riječi bio je **lisica* i predstavlja hipokoristik oblika **lisa* (Matasović i dr.), mada

Berneker navodi **lišь*, a od čega je kasnije u bosanskom izveden i oblik *lisac*, a sličnih oblika može se naći i u drugim slavenskim jezicima (Bezlaž), gdje je posebno zanimljiv oblik imenice *liška*, koji se javlja u nekim zapadnoslavenskim jezicima, upućujući na alternaciju *h* u *š*. U narodnim govorima, a što se upotrebljava i u lovačkom žargonu, pojavljuje se i oblik *lihać*, za oznaku mužjaka – kako to npr. daje Jahićev Rječnik, s napomenom da neki rječnici, poput Skokova, daju podatak da se u Srbiji koristi oblik *lijać*, a što je posebno važno s obzirom na ono što je poenta, a postoje i praktične potvrde da se zasigurno na Vlačiću, a vjerovatno i drugdje, u narodnom idiomu koristi oblik *lihorka*, za oznaku lisice.¹⁵

Nije pouzdano potvrđeno, ali je moguća veza korijena *lis-* i *lih-*, jer u alternacijama *s* može preći u *h*, a u nekim nebosanskim južnoslavenskim izvorima *h* se može mijenjati sa *j*. Zato ne treba čuditi da se hipokoristik za oznaku lisice pojavljuje u obliku *lija*. A šta je *lija*? *Lija* je ustvari po porijeklu *liha*, kako to potvrđuje i znameniti

¹⁴ Iz ovoga oblika potvrđena su kod nas i prezimena Šetka i Šetkić.

¹⁵ Inače, uvijek treba naglašavati i ponavljati da je izuzetno važno čuvati narodni govor jer je on baza, i što je to organski, “neiskvareni” idiom. Kad se kaže čuvati, to znači ustvari govoriti, upotrebljavati.

Skok u svom Rječniku, upravo u skladu s promjenama prelaska *s* u *h* i kasnije *h* u *j*, baš kao što je to *snaja*, *proja*, *vijoriti* i sl.

Da se vratimo izvoru! *Lija* je nastala od *lihe*, a ne obrnuto, pa ne bi bilo zgoreg i to u bajkama za djecu sročiti. A neki bosanski odnosno bošnjački narodni govori čuvaju u navedenoj leksemi suglasnik *h*, kako to upravo potvrđuju i *lihač* i *lihorka*, a tako i *liha*. Jezik je zato neumoljiv.

Znam da će se *lihe* i dalje šetkati kao šetke oko kokošinjaca..., a ko će biti *liha*, ko *kokoš* – do nas je.

MEHAK

Tvrđi tvrđiši i mehki mehkiši

Kad je u Bosnu došla austrougarska vlast, ondašnji su se Bošnjaci dijelili u dvije grupe: tvrđiši i *mehkiše*, biva tvrđu liniju i mekšu liniju. Biti tvrđiš ili *mehkiš* svakako nije bilo lahko, ali bosanskim jezičkim parametrom kazano, pravilno je *mehkiš*, mada je, u smislu stava i odnosa, u životu bolje biti tvrđiš.

Kad sam prije nekog vremena bio u Mariboru, u meniju jednog restorana pročitao sam da se

nude *mehkušci*, sjetih se ove lekseme u Preporodovu Pravopisu iz 1996, kao i tadašnjih zlonamjernih i podrugljivih komentara koji su bili poput salve usmjereni na rješenje koje je propisao ovaj normativni priručnik. Isto tako, često se može vidjeti ili pročitati neka javna nabavka u kojoj je za potrebe štampanja trebao *meki* uvez umjesto, naravno, *mehkog*. U bosanskoj jezičkoj praksi i preporučenoj normi, shodno stanju u bosanskim konsultiranim normativnim priručnicima, standardiziran je oblik *mehak*, *mehko*, kao i ostali izvedeni oblici iz ovog pridjeva, kao što su npr. *mehkoća*, *mehkota*, *mehkorilac* (Institutov i Jahićev te Rječnik Filozofskog; Preporodov i Bosanski pravopis), dok propuštanje dubletnih oblika tipa *mek-o-* i *mehk-o-* daje Rječnik nedoumica i Pravopis.ba, što je u biti periferno stanje u odnosu na ostale normative.

Tako se posebno zanimljivim čini jedna od tzv. fonetskih izoglosa koja povezuje bosanski jezik s već posredno spomenutim slovenskim: i u jednom i u drugom jeziku upotrebljavaju se oblici *mehak*, *mehko*, što ujedno čini specifikum svekolikog slavenskog jezičkog mozaika. Međutim, to nije sve. I u ukrajinskom jeziku

upotrebljava se oblik s očuvanim -h-, tj. *mjahkyj*, kako svjedoči Bez-lajev etimološki rječnik.

A to nije samo pitanje norme, to je pitanje same unutarnje prirode jezika!

MEHKINJE

Pšenične, ražene, zobene
ili ovsene mehkinje

U modernom društvu u kojem se promoviraju zdrav život i zdrava ishrana popularan je prehrambeni artikl koji se može koristiti na različite načine. U starija vremena ova namirnica nije uživala neki poseban status i uglavnom je korištena kao baza za pravljenje tzv. mita ili tlake kojom su se hranile (i danas se hrane) domaće životinje krupnog i sitnog zuba, s obzirom na činjenicu da su predstavljale uglavnom pšenični, raženi, zobeni otpad nastajao mljevenjem žita. Ali, situacija je danas znatno drukčija u modernim društvima i savremeno koncipiranoj zdravoj ishrani.

Iz jezičkog aspekta gledano, riječ nije specifično centralno-južnoslavenska, s obzirom na to da se ne samo na sjevernom i južnom

prostoru južnoslavenske zajednice koriste slični oblici već se javlja-ju i specificirani oblici u jezicima istočne i zapadne slavenske jezičke grupe, tako da Bez-laj navodi npr. oblik *mjakyna* u ukrajinskom, *mja-kina* u ruskom te plural *miġkiny* u poljskom, pri čemu presuponira prasl. oblik **mġkyna*. To govori o vlastitom leksičkom razvojnem putu obilježenom na centralnom južnoslavenskom tlu na kojem se govore bosanski, hrvatski, srpski i crnogorski jezik.

Očito je riječ o izvedenici ili tvorenici koja je nastala na navedenom prostoru, a njezina se etimologija veže za pridjevsku osnovu koja ima svoju uporednicu u praslavenskom jeziku u obliku **mġkьkь*, koji je kasnije, ne ulazeći sada u detalje, konkretno na spomenutom govornom području, i djelovanjem određenih fonetskih promjena, davao većinom oblik *mek*, ili pak *mehak*. Tako je iz navedene osnove *mek*- izvedena tvorenica *mekinje*, koja je u takvom obliku dominantno rasprostranjena na centralnom prostoru južnoslavenske zajednice, pa je kao takva potvrđena i u bosanskim normativima (Institutov, Jahićev i Rječnik Filozofskog; Preporodov i Bosanski pravopis).

Nesumnjivo je tačno i to da među govornicima bosanskog

jezika nije formiran oblik **mehkinje*, iako postoje svi ispunjeni preduvjeti da se takva riječ “iskuje”, naporedno prema obliku *mekinje*. Ne bi bila isključena mogućnost da se u bosanskoj jezičkoj praksi počne upotrebljavati oblik *mehkinje*, pod uvjetom da takav oblik zaživi, bez ikakva ustezanja i s ostvarenom svijesću o jezičkoj samoprepoznatljivosti. Dok se to ne dogodi, ostat će i dalje činjenica da se neki govornici recimo bosanskog jezika i dalje hrane *mekinjama*, ili pak da pripremaju tlaku ili mito za svoje hajvane.

A *mehkinje* su baš lijep i poseban izraz. O ukusima se ne raspravlja. Zar ne? Da ne pitam je li ko čuo za miša *mehkinjaša*.

OPAHNUTI

Opahnulo ga po oku

U razgovornom jeziku upotrebljava se glagol *opahnuti* (*se*), što znači slučajno ili nehotimično dohvatiti ili zakačiti koga (ili sebe), fizički djelovati, a može podrazumijevati i grebanje. Što je posebno zanimljivo jeste to da se ovim glagolom najčešće određuje objekt navedenoga, najčešće slučajnog grebanja, nevoljnog i nehotimičnog fizičkog

djelovanja – a to je nerijetko oko: “Slučajno me opahnu grana” (gdje komunikacijski čin podrazumijeva djelovanje na oko u vanjezičkim okolnostima), a konkretnu potvrdu glagola *opahnuti* u vezi s utjecajem na oko daje i Jahićev Rječnik. Posebno je zanimljivo da se ovaj oblik koristi u navedenom značenju i spomenutoj vanjezičkoj situaciji, iako se može upotrijebiti, posebno u aktualnoj jezičkoj situaciji, glagol *grebati*. Međutim, nije uobičajeno da se oblik *opahnuti* zamijeni šire distributivnom obliku *ogrebati*, dok je obrnuta situacija moguća.

Također je zanimljivo da rječnici nerijetko ne registriraju ovu leksemu, kao ni druge s kojima ona stoji u uzajamnom semantičkom odnosu, osim lekseme *páh*, koja, prema rječnicima, znači neugodan vonj, kao i lekseme *pàhnuti*, što znači očistiti od prašine, koja je različita po akcentu. Moglo bi biti da je oblik *pah* u navedenom značenju nastao prijevojem vokala koji pokazuje vezu s glagolom *pubkati*, *puhćem*, gdje se može pretpostaviti stari korijen **pub-*, što ime veze s *puhanjem*, a oblik *pub-ka-ti* novi je izvedeni oblik sa specificiranim značenjem, dok je *pah* u prijevoju vokala mogao nastati od poluglasa, iako oblik kosog padeža ne ide u prilog ovom mišljenju,

ali zato postoje potvrđeni oblici u kojima je djelovala analogija.

Element oblika *-pah-* pokazuje se također očuvanim korijen-skom morfemom glagola *opahnuti*: *o-pah-nu-ti*, iz čega se može zaključiti da postoje glagolski oblici koji se dovode u vezu: *pahnuti*, *opahnuti*, *pahati*. U vezi s posljednjim oblikom posebno zanimljivim čini se oblik koji se nalazi u djelu *Sebletul-vusul* Omera Hume (2010: 26), gdje stoji: “U Džennetu muško, žensko neće bećar bit. Kad god šćed budu, ljubiće se i pahaće se; voma će jim lezzetli bit”, gdje glagol *pahati se* podrazumijeva fizički kontakt, dodir, što ima semantičku poveznicu s glagolom *opahnuti* – dohvatiti, ali ne i *puhati*. Bezlaj u slovenskom navodi sličan oblik, s vjerovatnim značenjem “puhati”. Istina, u savremenom jeziku rijetko se može evidentirati oblik glagola *pahati*, a posebno ne u značenju koje ima Humo, dok *opahnuti* u spomenutom značenju dohvaćanja, zahvatanja nečega krutog, najčešće po oku, ima svoje mjesto u leksičkom sistemu.

Isto tako, valja spomenuti semantičku poveznicu glagola *opahnuti* s glagolom *zapahnuti*, gdje ovaj drugi označava raširenost nečega, obično neke zračne struje s nekim mirisom, najčešće neugodnim,

zahvatanjem drugog, pa postverbal *zapah* označava i “vonj, smrad, zadah” (Rječnik Filozofskog). Svaka-ko da se u oba slučaja glagola – *zapahnuti* i *opahnuti* značenje grana po principu polisemičnosti koje se širi po sličnosti, pa zahvatanje nečega i osjećanje tog zahvatanja ide u sferu značenja suženog fizičkog dohvaćanja (*opahnuti*) i značenja dohvaćanja zračne struje s nanosom nekog mirisa (*zapahnuti*), najčešće lošeg i neugodnog, odnosno smrada.

Ali, jezik ima svoju logiku!

PASTUH

Pastuh i pastir, dva stara etimološka jarana

U savremenom bosanskom jeziku postoji jasna razlika između ovih dviju riječi. *Pastuh* je u principu oznaka za dobrokrvnog konja, a *pastir* je osoba koja nadzire, čuva stoku i to najčešće na ispaši. Zajednička korijenska morfema koja povezuje ove dvije riječi jeste *pas-*, što ima veze s glagolom *pasti* – *pasem*, *paseš*, *pase...*, što implicira *ispašu*. Prema tome, *pastuh* je prvobitno bio konj koji se kvalitetno hranio na ispaši pa je kasnije ova riječ poslužila za

oznaku uglavnom dobrog rasplodnog konja od kojega potječu kvalitetne mlade konjske jedinke. *Pastir* je osoba koja izvodi svoju sitnu ili krupnu stoku na ispašu, u prirodu, te ih uzgaja i kultivira za različite namjene, odnosno predstavlja nadzornu osobu za stoku na ispaši, tj. *pazi* ih, što bi eventualno moglo imati veze čak i s glagolom *paziti*, s tim da je *paz-ti* prethodni oblik (up. Bezlaž). Da su *pastuh* i *pastir* svojevremeno u starijem jeziku imali vezu, pokazuje jedan evanđeoski tekst iz Zografskog evanđelja iz 10. stoljeća (up. Nikolić 2008: 205), u kojem se navodi poglavlje pod naslovom *Ot strěgōstichъ pastousěchъ*, što u prijevodu na savremeni jezik glasi *O čuvanju pastira* u subjektivskom značenju. Dakle, *pastuh* i *pastir* upućuju na stare veze, s tim da su se u riječima dogodile različite fonetske promjene, što je podrazumijevalo da je *-h* u riječi *pastuh* porijeklom od *-s*, koje je prešlo u *h* po zakonu tzv. ruki-pravila, dok je *-r* u riječi *pastir* nastalo od intervokalnog *s*, koje je prešlo po zakonu rotacizma u *r*. Element *-u-* u riječi *pastuh* ostatak je starijeg samoglasnika *-u-*, što je sačuvan u stsl. tekstu u riječi *pastouchъ* obilježen digrafom *ou*, a samoglasnik *i* u riječi *pastir* produkt je promjene glasa *jeri* (*y*) u *i*, nakon što je *jeri* nastao od dugog *u*.

U srpskoj leksikografskoj praksi, zanimljivo, javlja se i *pastuv* i *pastuh* (Rečnik Matice), dok je u hrvatskoj (Hrvatski jezični portal) i bosanskoj (Isakovićev, Institutov, Rječnik Filozofskog, Rječnik nedoumica) samo *pastuh*, kao što je to potvrđeno i u Pravopisima (Preporodov, Bosanski i Pravopis.ba). To ne znači da se npr. u savremenoj bosanskoj pop-muzici ne može čuti i oblik *pastuv*, kako se to kaže u pjesmi *Halid mjesto Halida* Zabranjenog pušenja, gdje stoji: “Prestigli na novi pastuvi brzi...”, a što opet ne znači da se takav oblik treba prihvatiti.

Iako neke riječi na nivou površinskog razumijevanja ne izgledaju da su u bliskoj vezi, jezik nas uči da je nevjerovatno kompleksan i odraz dubokih historijskih mijena zasnovanih na unutarjezičkim principima apstrahiranja svijeta.

PEČUH

Je li Pečuj kod Zenice,
ili je Pečuj u Mađarskoj

Mađarski oblik petog po veličini grada u Mađarskoj glasi *Pecz*, riječi koja je inače porijeklom iz slavenske baze koja je izvedena iz

prasl. **pek-ti*, tj. *peći*, iako se može očekivati da značenje upućuje na pećinu ili špilju, odakle, po svemu sudeći, i romanizirani oblik čuvene Pešteri u Sandžaku nosi ime. U južnoslavenskim jezicima došlo je do dodatne slavenizacije imena dodavanjem sufiksa *-uh* odakle je formiran bosnizirani oblik *Pećuh*, što pretpostavlja i Skok upravo u datom obliku. Međutim, i danas se u javnom prostoru može registrirati *Pećuj*, koji u bosanskoj praksi općenito ne bi trebao imati osnove, posebno ne kada se odnosi na navedeni mađarski lokalitet, i bez obzira na to što ove lekseme u konsultiranim bosanskim rječnicima nisu uglavnom uvrštene. Međutim, na prostoru same Bosne postoji i lokalitet *Pećuj*, koji se nalazi nedaleko od Zenice, pa se postavlja logično pitanje – otkuda taj oblik uopće u Bosni?! Da je u Bosni bilo migracija iz Mađarske, potvrđuju i prezimena tipa Budim, Budimlija, Budimlić, Kaniža, Pešto, Peštalija, Peštalić i sl. Prema nekim historijskim podacima, navedeno ime zabilježeno je još u osmanskim defterima na samome početku osmanskog osvajanja Bosne, što očito pokazuju srednjovjekovne veze Bosne s ovom sjevernijom zemljom. Ako se uzme u obzir da je osnova riječi

mađarizirani slavenski relikv *peč-*, onda je ispravan dodatak sufiksa *-uh*, koji se može naći u još nekim imenima, npr. *oč-uh*, *trb-uh*, *rep-uh*, *kož-uh*, *konj-uh* (*Konjuh*), pa je i ojkonom *Kladuša* nastao od *klad-uh-j-a*, kao i npr. etnik *Bošnja-kuša*, nastala od *Bosn-j-ak-uh-j-a*. Istina, Skok navodi da postoji vrlo rijedak i neproduktivan sufiks *-uj*, kao u riječima *slavuj*, *kraguj*, koji se inače nerijetko transformira u *-ulj*, dok je sufiks *-uh* također i neživ i neproduktivan, koji nerijetko može sadržavati i stilski markirano značenje, a što u slučaju *Pećuha* ne mora biti. Dakle, a priori ne mora biti da je pravilnije *Pećuh* ili *Pećuj*, jer se u navedenim slučajevima može raditi o različitim sufiksima za tvorbu. Međutim, znajući da oblici s velarom *h* imaju snažniju upotrebnu potenciju, neće biti greška kazati da prednost ima *Pećuh*.

Kad je riječ o *Pećuju* kod Zenice, iako na prvo “čujenje” zvuči kao da je *h* zamijenjeno *s*, to ne mora značiti, pa će očito i u budućnosti to biti tako, posebno zato što bi moglo biti da se (budući da se nije moglo pristupiti relevantnom izvoru za uvid u osmanski dokument) u nekim tekstovima navodi da je u osmanskome tekstu zabilježen oblik *Pećul*, što bi fonetski moglo

biti bosanski *Pečulj*, pa je kasnije, pod utjecajem zapadnih štokavskih tendencija *lj* dalo *j* nakon čega je dobijen oblik *Pečuj*.

A kad je riječ o *Mađarskoj*, čije je ime zapravo hungarizam preuzet preko turskog jezika, naši izvori iz usmene književnojezičke tradicije (Hörmann), češće daju potvrdu oblika *mađar-* / *Mađar-*, odnoseći se na različite izraze: “Neki daje trista mađarija”; “Oklen jesi fisan Mađarine?” “Pred vratima vidje Mađarina / Mađar knjigu dodade Halilu”; “A upade zadarsko Mađarče”; “Ko ‘no ljubi Mađarice mlade”; “Svakom daje po tanku Mađarku” itd. Također, u ovoj tradiciji zabilježen je i oblik *Unguros*, što ima veze s današnjim međunarodnim imenom ove zemlje – Hungary: “Unguros [un Guros] će butum pokupiti”, a u izvorima se navodi i ime *Undurovina*. U tom kontekstu treba istaknuti i naslov jedne izuzetne bošnjačke epske pjesme *Filip Mađarin i gojeni Halil*. Međutim, savremeni rječnici bosanskog jezika, iako bilježe i oblik *Mađarska*, *Mađarin*, *Mađarka* i sl., daju prednost oblicima *Mađarska*, *Mađarin*, *Mađarica* i sl. (Rječnik Filozofskog, Jahićev Rječnik), dok Institutov Rječnik navodi dubletne oblike.

I dok završavam ovo pisanje, naumpada mi moj rahmetli dedo Sulejman, koji je znao govoriti: “Išo Sudo opet u Mađarsku.” I u njoj *Pečuh*.

PIHNUTI

Malo pihnuh kahve

Svršeni vidski parnjak glagola *piti* podložan je različitim varijacijama, naročito u razgovornom jeziku, što upućuje na zaključak da rječnici ovaj oblik uglavnom ne ekspliciraju. Riječ je o obliku koji se formirao umetanjem infiksa *-nu-*. U bosanskom govornom idiomu rasprostranjen je oblik s analoškim odnosno umetnutim suglasnikom *-h-*: *pihnuti*, s razvijenim paradigmatiskim sistemom: *pihnem*, *pihneš*, *pihne*; *pihnuh*, *pihnu*; *pihnuo*, *pihnula*, *pihnulo*; *pihnut ću*, *pihnut ćeš*, *pihnut će*; *pihni*, *pihnite*...

Posebno je neobično to što većina bosanskih normativnih priručnika ne regulira navedene oblike – izuzev Jahićeva Rječnika, koji daje dubletni akcenatski oblik ove lekseme. Iz tog razloga moglo bi se implicitno zaključiti da ovaj oblik u živom govoru nije rasprostranjen, ili da je u najmanju

ruku neobičan i nekonvencionalan, što je sasvim irelevantno s obzirom na značenje koje se izražava i koje formalno oblički funkcionira u organskom jeziku, zbog čega se kao natuknica navodi oblik *popiti* (Institutov Rječnik, Rječnik Filozofskog), čime se samo djelimično pokriva opseg značenja koji se uspostavlja prema obliku *pihnuti*.

Zbog toga bi valjalo napomenuti da bosanski normativni izvori trebaju voditi računa i o ovoj leksemi, pa je kao takvu treba eksplicirati kao tipični bosnizam, kao što je to npr. slučaj i s oblikom glagola *kahnuti*, koji se navodi kao tipičan bosanski u odnosu na srpsku i hrvatsku jezičku tradiciju.

Prvo kleknuh, šoljicu dignuh pa kahvu *pihnuh*.

PODBUHNUTI

Podbuhli od nespavanja

Neke večeri kći mi čitala roman *Orlovi rano lete* Branka Ćopića pa me pitala šta znači riječ “podbuo”. Velim joj: “Pa to ti je podbuh’o!”, na što ona uskliknu: “Aha!”

I prihvatih se rječnika da pokušam ustanoviti porijeklo. Kad tamo, pod natuknicom *podbuhnuti*, stoji

da je riječ u prasl. **buhb*, što znači “nadut” (Hrvatski jezični portal), dok Skok upućuje na prasl. osnovu **buch-*, koja se javlja u korijenu savremenog glagola *podbuhnuti* u značenju “naduti se”. Oblik *podbuhao* tvoren je od prefiksa *pod-* i korijena *-buh-* uz dodavanje ostalih strukturnih elemenata. Zanimljivo, paralelni infinitivni oblik za formu nesvršenog vida glagola *podbuhao* / *podbuh’o* – ne postoji: **podbuhiti* / **podbuhati*, dok se za svršeni infinitivni oblik pojavljuje *podbuhnuti*, što nije ri-jedak slučaj u primjerima, kakav je npr. i *bahnuti*.

I opet se kroz ovaj primjer potvrđuje da bosanska jezička praksa čuva etimološko *b*. Istina, u hrvatskoj praksi, shodno stanju na Hrvatskom jezičnom portalu, stoje oblici *podbuo* (*podbuhao*), dok se oblik infinitiva ne registrira, a u Školskom rječniku daje samo *podbuhao*.

U Etimološkom rječniku ruskog jezika (Vasmer) eksplicira se glagolska leksema *buchnutb*, gdje se kao značenje navodi nadutost, uz navođenje osnovnih paralela u slavenskim jezicima, kao npr. slovenskom – *buhnuti*, što i Snaj, između ostalog, objašnjava dajući značenje “oteći”, a preklapa se i sa Skokovim mišljenjem, imajući svakako vezu i s oblikom

bahor, čiji se korijenski element *bah-* povezuje s korijenom *bub-*, pošto se npr. u nekim slavenskim jezicima *bahor* odnosi na trbuh, nešto što je okruglo, nateknuto (Srpski etimološki rječnik), pa se oblik *pobuhnuti* dovodi u vezu s ovim značenjem.

A u aktualnoj bosanskoj normi (Institutov i Rječnik Filozofskog, Rječnik nedoumica; Preporodov i Bosanski pravopis i Pravopis.ba) ide samo *podbuhnuti* i *podbuhao* i *podbuhli* i sl., a u razgovornom stilu javlja se i oblik *podbuhò*. To, svakako ima apsolutno opravdanje, posebno u odnosu na ono što se može naći kao potvrda u nekim slavenskim jezicima.

A nije dobro kada se *podbuhne!* Jok.

POLEHNUTI

Polehnulo mi je

Očuvanje tzv. sekundarnog *h* u medijalnoj poziciji prepoznatljiva je osobina bosanske jezičke prakse. Istina, u razgovornom jeziku može se đahkad čuti i poneko gubljenje, ali je sasvim jasno da postoje unutrašnje jezičke tendencije prema kojima se može ustanoviti

zakonomjernost navedene pojave. U nekim narodnim govorima Bosne i Hercegovine, ali i šire, registriran je oblik *polehnuti*, iako se može registrirati i *polenuti*, za koji Šimić (2021: 333), istina u obliku *polenut*, u svome članku govori da je riječ o leksičkom arhaizmu zapadnoštokavskih govora. Etimološki rječnici uglavnom ne tretiraju datu riječ, čime se ne može sa sigurnošću utvrditi porijeklo navedene lekseme, osim što se prema morfemskoj strukturi mogu izdvojiti elementi *po-le(h)-nu-ti*, iz čega proizlazi da je korijenska morfema *-le-* odnosno *-leh-*. U datom slučaju nije jasno je li posrijedi neka okrnjena osnova riječi, ili je možda riječ o nekom onomatopeizmu, zbog čega bi se eventualno mogla pretpostaviti osnova *-leg-*, što ima logično objašnjenje, ali ne mora biti relevantno u etimologiji. Ono što se sa sigurnošću može ustanoviti jeste to da se *-h-* u bosanskoj jezičkoj praksi čuva, bez obzira na to da li je taj suglasnik izvoran ili je analoškog porijekla. Inače, *polehnuti* znači “iznenada izgubiti dah, zagušiti se, zagrcnuti se, i najčešće tokom jela”. U svakom slučaju, leksema je zanimljiva i sa stanovišta njezina leksičkog porijekla i značenja, ali i sa stanovišta njezina oblika i fonetskog sastava. Ono što ide u

prilog obliku s umetnutim *-h-* jeste i činjenica da ne postoji oblik **poleti*, iz kojeg se izvodi glagolski pridjev **polelo*, dok bi jezičkoj formi bilo primjerenije reći **polehlo*, što ne isključuje mogućnost njezina pojavljivanja. Rječnik Filozofskog kao standardni navodi oblik *polehnuti*.

A kad *polehne*, gore je no kad *polene*. To znaju oni što su doživjeli.

PRNJE

Kupite prhnje

Ima u lokalnim govorima jedna leksema – *zgeha*, koja bi mogla biti leksički ekvivalent za ono što se u općem leksičkom sistemu naziva *prnja*, što semantički gotovo u potpunosti odgovara značenju iznošene, stare, ofucane, ishabane odjeće, koja će se gdje gdje imenovati i *ritama*, *dronjama*, *dronjcima*, a lokalno i *hrnjama*, *drehama* i kako li još. No, oblik *prnje* vjerovatno su najčešći izraz sa spomenutim značenjem, a uzrok tome možda je povezan s frazeološkom jedinicom strukture “kupiti prnje”, što u osnovi znači otjerati koga s određenog prostora ili otići odnosno napustiti određeno mjesto. Ono

što je za *prnju* ili *prnje* posebno zanimljivo jeste to da je riječ, kako navodi Skok i neki drugi etimolozi, izvedena iz korijenske osnove *prah-* odnosno *praš-i-ti*, tako da se u prijevoju vokala u korijenu javlja osnova *prh-*, što ima veze i s glagolom *prhnuti*, u značenju poletjeti lepršajući krilima, imenicom *prhut*, kao ostacima kože s tjemena koji pršti, ispada, te izvedenicom *prhutati*, zatim npr. pridjevom *prhak* itd. Na tom nivou razvoja, prema podacima etimoloških rječnika, prasl. oblik glasio je **prhnja* (Matasović i dr.), pa je u kasnijem razvoju dobijen, uvjetno kazano, jednostavniji oblik – *prnja* odnosno *prnje*. Nije poznato postoji li u izvorima zabilježen oblik *prhnja*, ali je očito da se suglasnik *h* javlja i u drugim riječima navedene značenjske komponente, što može ići u prilog nekim procesima. Inače, u razvoju navedene lekseme ili leksema, vidljiva je semantička poveznica *praha* i *prašine* s navedenim izvedenicama, tako da je *prhnja* odnosno *prnja* predmet iz kojeg nastaje prašina, prašina, ili ono što skuplja prašinu, a u sličnoj je poziciji i *prhut*, te lepet krilima koji proizvodi prašinu u prilici kada ptica npr. *prhne*. Vraćanje na izvorni oblik *prhnja* u kontekstu savremenog jezičkog stanja nije

izvjesno, ali je zato potrebno makar imati znanje ili svijest da je tu nekad bilo *h* i da su *prah* i *prašina* u osnovi *prnja*, tj. *prhnja*.

A ono što je slično prašini, kako je već spomenuto, što sipi, može biti povezano i s *prhuti*, mrtvim epitelnim ostacima kože s glave pokrivene kosom, s kojom navedena osnova ima veze, a koja je u prasl. glasila **p̥rchb* (Derksen), odnosno **p̥rchutb* i **p̥rchotb* (Bezljaj). Pa kad iz kose počne ispadati *prhut*, to podrazumijeva puštanje svojevrzne prašine iz tjemena koja se zadržava na kosi, a potom ispada, nerijetko po ramenima, što je u modernom društvu poslužilo kao motivacija za nominaciju jednog brenda iz domene lične higijene, tačnije šampona Head and Shoulders.

PRHNUTI I PRNUTI

Kad ptica istovremeno obavi obje radnje

Bavljenje naukom podrazumijeva nastojanje otkrivanja svih mogućih aspekata istine bez obzira na to o čemu je riječ i u kojoj se oblasti istraživanja vrše. Tako je i u lingvistici, odnosno filologiji,

u kojoj ne bi trebalo biti tzv. tabu tema. Iako možda poređenje nije adekvatno, to bi bilo slično pitanju treba li se medicina baviti nekim fiziološkim problemima ljudskog organizma, pa analogno tome, treba li se lingvistička nauka baviti onim jezičkim aspektima koji se npr. tiču fizioloških pojava. Jedna od takvih pojava jeste i fiziološko puštanje vjetrova. U vezi s etimologijom ovoga glagola, treba istaći zajedničku slavensko-germansku leksičku izoglosu, koja potvrđuje i stare leksičke veze u drugim ie. jezicima, npr. grčki i sanskrt, pa tako u njem. ovaj glagol glasi *furz*, engl. *fart*, dok je u prasl. taj oblik glasio **p̥rdēti* (Gluhak, Derksen), dok je praie. oblik **perd-* / **pird-* (Derksen) odnosno **perd* ili **pezd* (Skok), gdje oblik **pezd* ima veze s današnjim glagolom *bazditi* odnosno *bazdjeti*. Sve to govori da je ovaj glagol prisutan u ie. jezicima od najstarijih vremena te da ulazi u domen elementarne i primarne leksike nastale po principu onomatopeizama u brojnim jezicima koji pripadaju ovoj jezičkoj porodici. Imajući u vidu kazano, proizlazi da u bosanskom glagol nesvršenog vida kojim se označava fiziološka potreba puštanja vjetrova glasi *prđjeti* ili *prđiti*, dok je svršeni vid dat u

obliku *prnuti*. Upravo ovaj oblik svršenog vida tipična je bosanska varijacija, različita u odnosu na druge srednjojužnoslavenske jezike, kakvi su hrvatski i srpski, u kojima ovaj oblik glasi *prdnuti* (Hrvatski jezični portal, Rečnik Maticice). Zato sarajevska pop-grupa Zabranjeno pušenje u jednom stihu pjesme *Karabaja* pjeva: “Ma pusti, prn’o je u šišu, / a on samo reče: tišu!” Inače, ova frazeološka jedinica *prnuti u šišu* tipična je bosanska konstrukcija, za razliku od srpske *prdnuti u šišu* ili hrvatske *prdnuti u varičak*, što znači “završiti karijeru, posao neslavno”. I pored toga, ono što je donekle zbunjujuće jeste podatak da neki bosanski leksikografski priručnici uopće ne uvrstavaju ovaj oblik za svršeni vid, kako to potvrđuje Institutov Rječnik, u kojem se, istina, ne pojavljuju oblici ni svršenog niti nesvršenog vida, dok se u Rječniku Filozofskog stoje oba oblika, i to *prdjeti* i *prdnuti*, pri čemu ovaj drugi ni po čemu ne bi trebao biti u ovjerenom leksičkom sistemu jer je takav pristup sa stanovišta opće rasprostranjenosti, dijalekatske prakse i književnojezičke tradicije neopravdan. Svakako, to nije slučaj s glagolom nesvršenog vida – kako se ne bi pomislilo da navedeni oblici nisu uključeni zbog

tzv. jezičkog tabuizma. Inače, ova pojava pojednostavljivanja skupine *-dn-* u *-n-* u narodnim govorima upravo je bosanski specifikum koji se treba očuvati makar u ovoj leksičkoj jedinici. Dakle, u nesvršenom vidu javlja se oblik s očuvanim *-d-* iz korijenske osnove, dok toga *-d-* nema u svršenom obliku.

Da je to pitanje važno, govori podatak kako u bosanskom i srpskom jeziku npr. postoje različite varijacije koje utječu na značenje, pa je na srpskom ovjerena rečenica: “Ptica je prnula” – što ne znači da je ptica pustila vjetar, već da je odlepršala, dok na bosanskom navedena rečenica označava činjenicu da je ptica pustila vjetar, o čemu je svojevremeno na blago ironičan način pisao i Dizdar (1970: 114): “U jednoj pjesmici napisano je kako je kako je neka ptica prnula sa grane, umjesto prhnula, čemu se se od srca i zlu rado smijala sva naša djeca.” Na srpskom bi se reklo, ako je ptica pustila vjetar: “Ptica je prdnula” – čime se pravi semantička razlika između glagola *prdnuti* i *prnuti*, a na bosanskom ti analogni oblici glase *prnuti* i *prhnuti* – gdje opet važnu semantičku i simboličku funkciju ima suglasnik *h* u osnovi riječi. Treba još napomenuti da jezik vodi računa o svim mogućim

aspektima, pa je tako i u akcentu, gdje postoje razlike u silaznom i uzlaznom naglasku, ali u pisanom tekstu to nije vidljivo, što može izazvati pomutnju u značenju. A može biti i to da je ptica na bosanskom *prnula* a na srpskom *prdnula*. Samo ko će to ustanoviti...

P.S. Nije problem s pticom šta je učinila, problem je kad demokracija u Bosni *prne* u šišu. Onda aparthejd ne samo da *prhne* nego širi li krila, kao što bi rekao epski pjevač: rašeputi krila.

PROHA

Prave se, peku i prodaju projice,
a gdje su prohice

Svojevremeno u jednoj sarajevskoj pekari, prije nego što je zatvorena, moglo se vidjeti da se prodaju *projice*. Na upit da se i na bosanskom jeziku na artiklu upiše oblik *prohica* odnosno *proha* uvažena prodavačica nije pokazalo dovoljno sabura, pa se posvadi s kupcem, tvrdeći da nikad u životu nije čula tu riječ, već samo *projica* odnosno *proja*. Kupac ostade zatečen, objašnjavajući joj na najjednostavniji način da je jezički gledajući *proja* isto što i *snaja* npr.

Uz izvinjenje na primjedbi da u Bosni i Hercegovini svako ima pravo na svoj vlastiti jezički identitet, kupac sugerisa što sugerisa, a to prodavačicu još više ljutnu, ne želeći se identitarno poistovjetiti s oblikom napisanim na spomenutom artiklu. Nejse.

U rječničkom dijelu Pravopisnog priručnika iz 1972, namijenjenog za upotrebu na tlu Bosne i Hercegovine, navedeno je da je neispravno *proha*, a biva ispravno *proja*, što je u svakom slučaju produkt onovremenog jezičkog hegemonizma, pa je i danas u srpskoj i hrvatskoj normi *proja* (Rečnik Matice, Hrvatski jezični portal), s tim da se na spomenutom Hrvatskom portalu daje i *proha*, ali se upućuje na *proju*. U konsultiranim aktuelnim bosanskim izvorima norme samo se daje *proha* (Isakovićev i Institutov Rječnik, Rječnik Filozofskog; Preporodov i Bosanski pravopis, Pravopis.ba), a *proja* se čak, očekivano, ni ne spominje, osim kad je posrijedi navođenje oblika iz negdašnjih izvora.

Kad je riječ o porijeklu, Bezljaj navodi da je ova riječ nastala od lekseme *proso*, te da je naknadni oblik *proja* izveden od starijeg oblika *proha*, a što se danas odnosi na značenje kukuruze (Rječnik Filozofskog).

A u Bosni i Hercegovini participiraju i prezimena *Probo*, *Proba* i *Probić*, kao što je bio čuveni profesor filozofije, prevodilac i autor brojnih naučnih knjiga – Kasim *Probić*. Prezimena ovakvog tipa povezana su s *prohom*, dok se istočnije može naći prezime *Projić*, izvedeno od *proje*.

Odavno je došlo vrijeme da se govornici bosanskog jezika znatnije opredijele za svoj jezik. Dokle li ćemo, kako li ćemo?

PROMAHA

Propuh u glavi

U razgovornom stilu savremenog jezika može se čuti kako je nekoga ubila *promaha*, i kako izlaganje ovoj pojavi može biti štetno za zdravlje. Naravno, riječ je o etnolingvističkoj leksemi koja proistječe iz vjerovanja i tradicije kako izlaganje na *promah*i, tj. bivanje u prostoru u kojem su otvorena minimalno dva otvora s prozorom ili vratima, najčešće na suprotnim stranama, među kojima cirkulira hava, stvarajući ono što se zove i *propuh*, a ponegdje *promaja*, može utjecati na zdravlje, pa se čak može fasovati i sandžija. U osnovnoškolskom dobu, dok je nastavu

držala učiteljica, moglo se od nje čuti kako moramo zatvoriti vrata učionice jer su prozori već otvoreni, pa nam zbog toga “duva promaja”.

U bosanskoj govornoj i normativnoj praksi postoje dva izraza za označavanje spomenute pojave – *promaha* i *propuh*. Istina, u srpskoj jezičkoj praksi opisana je *promaja* (Rečnik Matice), u hrvatskoj se evidentira *promaha*, ali se upućuje na pravilniji *propuh* (Hrvatski jezični portal), što je ovjereno i u Školskom rječniku, dok bosanski normativi hametice propisuju i opisuju i *promahu* i *propuh* – Rječnik Filozofskog; Preporodov Pravopis, Pravopis.ba i Bosanski pravopis, dok se u Institutovu Rječniku eksplicira samo *propuh*, a u Rječniku nedoumica jedino se navodi *promaha*.

Samo nek nije *promaha* u glavi.

SKRHATI SE

Skrhali se kao s kruške

U srpskom žargonu pa i generalno u razgovornom stilu savremenog srpskog jezika javlja se oblik *skrljati se*, koji obuhvata značenje “polomiti se, slomiti se usljed pada nja s nečega”, najčešće se odnoseći na padanje u kretnji, iako nekada

može imati i pomjereno značenje. Zbog toga se sličan oblik može evidentirati i u hrvatskom razgovornom jeziku, kad se odnosi recimo na slijetanje vozila s ceste. U bosanskom žargonu nije šire poznata upotreba ove lekseme, što ne znači da se neće čuti ili ponegdje zabilježiti. Međutim, u bosanskom se javlja izvorniji oblik, koji je također razgovorno markiran, što ne znači da se neće naći i izvan Bosne, ali je specifikum u tome što u bosanskom govornom prostoru uglavnom nema gornjeg oblika. Za takvo značenje upotrebljava se oblik *skrhati se*, što ima poveznicu s prasl. stanjem u kojem se čuva suglasnik *h* u strukturi oblika. Prema tome, u savremenom bosanskom jeziku glagol *skrhati (se)* izveden je od prefiksa *s-*, korijenja *-krh-*, infiksa *-a-* te gramatičkog nastavka. Korijenska osnova *-krh-* u vezi je i s pridjevom *krhak*, što znači lahko lomljiv, koji se lahko kida, trga, pa se čak ovaj oblik *krhak* i *krhati* može posredno dovesti u semantičku vezu s imenicom *kruh*, što je prvobitno označavalo komad, krišku ili šnit u hljeba, a odnosi se na ono što je odvojeno, otkinuto od osnove, cjeline. Kad je posrijedi etimologija oblika *skrhljati*, ona se, kako je već kazano, odnosi na glagol *krhati*, ali kako je *-h-* u navedenom idiomu nestabilno, a iza

njega slijedi vokal, to se konstrukcija *skr'ati* premošćuje umetanjem sonanta *-lj-*. Ostalo je jasno...

Nije se dobro ni *skrhati* a kamoli se *skrhljati*.

SMJEHULJITI SE Smjehuri se kroz k(r)ez

Ima jedan oblik glagola *smijati se* koji se formira iz zajedničkog oblika iz kojega se tvori imenica *smijeh*, odakle dolazi oblik *smjehuljiti*, i koji se preporučuje još u rješenjima koje daje Alija Isaković u Jezičkom podsjetniku, navodeći da je bolji i preporučeni bosanski oblik *smjehuljiti*, a ne *smijuljiti*. A šta ustvari kaže etimologija? Skok navodi da je imenica *smijeh* nastala od korijena ie. **smoi-*, dok Derksen veli da je **sm(e)i*, a da je nastavak *-h* sufix za izvođenje riječi, očito izveden iz formanta **-s-*, za što se npr. kod Snoja može pronaći pretpostavljeni oblik **smoiso*, dok Matasović i dr. navode stsl. *směchъ*, dok je oblik infinitiva u prasl. bio **smъjati* (Derksen, Matasović i dr.). *Smijanje* očito podrazumijeva ispuštanje zraka kroz usta s artikulacijom neobičnog zvuka koja je osobena za svakoga pojedinca,

iskazujući radost, veselost, bezbrižnost. Ako je riječ o lagahnom smijanju, onda je to *smijuljenje* odnosno, kako bi se u preporučenoj bosanskoj jezičkoj praksi kazalo – *smjehuljenje*. I zaista, ako se gleda osnova, proizlazi da je ispravnije *smjehuljenje* od *smijuljenja*.

Ahvaj, ali šta ćemo s riječima *smijati se* i *smijanje*? U ovim oblicima vjerovatno je još u prasl. došlo do divergencije oblika za tvorbu već spomenutoga infinitiva glagola **smъjati* i imenice *směchъ*, gdje je na već spomenutu osnovu dodan formant koji je utjecao na formiranje ovog oblika, iz kojeg je izveden i pridjev *smiješan*, dok je oblik glagola *smijati se* išao svojom razvojnoum putanjom. Kasnije je došlo do unakrštanja starijeg prae. oblika s prasl. oblikom nekadašnje imenice *smijeh* (**směchъ*), odakle su formirani divergentni oblici tipa: *smijati* i drugi paradigmatiski obrasci s povratnom riječcom *se* (*smijem*, *smiješ*, *smije...*), a s pomjerenom nijansom značenja formirani su oblici koji su kontaminirani imeničkom osnovom, pa su dobijeni oblici *osmjehivati*, *smiješiti*, *osmjehnuti*, kao i *smiješenje*, *smiješan* itd. U svakom slučaju, dijapazon oblika s osnovom *smijeh* šire je zastupljen, odakle dolazi i do varijanata tipa *smijuljuti* i *smjehuljiti*, pri čemu

oba oblika mogu biti etimološki objašnjeni. Shodno tome, i *smijuljiti* i *smjehuljiti* imaju svoje uporište u bosanskoj jezičkoj praksi, a na govornicima je da se odluče za koji od oblika. Imajući u vidu širu južnoslavensku rasprostranjenost oblika *smijuljiti se*, vrlo je moguće da će ovaj oblik ne samo u sinhroniji nego i u panhroniji imati primat. Stilski obilježen glagol *smjehuljiti se* ima potencijal snažnijeg markiranja pa se upotreba ovog oblika može uzeti kao svojevrsna stilsko rezerva. U bosanskim normativnim izvorima situacija je u vezi s varijacijama sljedeća: tip *smjehuljiti se* i *smijuljiti se* daje Rječnik nedoumica, oblike *smijurija* i *smjehuljiti se* daje Institutov Rječnik, oblike *smijuljiti se* u odnosu na *smjehuljiti se* i *smijurija* u odnosu na *smjehurija* preporučuju se u Rječniku Filozofskog.

Smjeburenje i *smjehuljenje* kroz k(r)ez i suze.

SNAHA

Nekome je i “snajka”
tuđa jezička majka

U nekim dijelovima sandžačkog prostora, na fragmentiranim područjima sandžačkog dijalekta

bosanskog jezika, kao i njegovih iseljeničkih govora u Sjevernoj Makedoniji, još se može registrirati semantička razlika između pojmova *nevjesta* (*nevesta*) i *snaha*. Dok prvi izraz označava uglavnom taze dovedenu mladu pod krov novog ženikova doma, pojam *snaha* odnosi se na iskusniju i već neko duže vrijeme prisutnu egzistenciju one negdašnje *nevjeste* u novome domu. Kad je posrijedi oblik izveden od imenice *snaha*, u spomenutim sandžачkim govorima pojavljuje se izraz *snajka*, koji funkcionira kao hipokoristik izveden od imenice *snaha*. Međutim, vrijedi zapaziti da je *snajka* tipičan srbizam prema kojem je općepoznata i rasprostranjena zamjena suglasnika *h* suglasnikom *j*. Govornicima bosanskog jezika zapadnog područja ovakva je pojava strana, pa je nema niti u dijalektima, niti u nekim drugim registrima savremenog jezika. Obično se primjeri ovakvog tipa u percepciji bosanskih govornika smatraju rezultatom utjecaja srpske jezičke tradicije, čineći na taj način vitalan segment osviještenog znanja

bosanske jezičke zajednice, što je očito povezano s ostacima zapadnoštokavske dijalekatske provenijencije. Dakako, pored znatnog upliva hegemonizma srpske jezičke politike na neke govore Bošnjaka u Sandžaku, moglo bi biti blizu istine i to da su neki govori Bošnjaka bili organski povezani s takvom jezičkom praksom, jer ona pokazuje i neke druge poveznice nekarakteristične sa zapadnim bosanskim jezičkim prostorom. To, međutim, nije opravdanje za nečinjenje u ovoj sferi jezičke djelatnosti. Zbog toga treba istaknuti činjenicu da u bosanskoj jezičkoj tradiciji principijelno nema zamjene *h* sa *j*¹⁶, pa se *snajka* može komotno vratiti u jezički dom odakle je i došla, makar to značilo i nepopularan i netradicionalan pristup s jezičkim *snahama*.

Etimologija ovih dviju leksema iz sfere najstarijeg slavenskog sloja posebno je zanimljiva. Prema granama etimoloških tumačenja Skok, kao i Matasović i dr., upućuje na nekoliko mišljenja o razvoju i porijeklu *nevjeste*. U najkraćem, etimolozi misle da

¹⁶ Riječ je načelnim pojavama, ali je moguće registrirati i tipične bosanske oblike u kojima je došlo do promjene *h* s *j*, kakva je npr. leksema *teravija*, u kojoj je *j* nastalo od *h*, kakva je izvorno riječ *teravih*, kao što je to i slučaj s npr. leksemom *sajdžija*, koja je nastala od oblika *sahadžija*, ili leksemom *silajdžija* od oblika *silahdžija*, koje se mogu registrirati u nekim jezičkim registrima.

se korijen *-vjest-* odnosi na glagol znanja **weyd-*, tj. porijeklom od glagola *vidjeti*, pa se u kombinaciji s prefiksom *ne-* odnosi na značenje “nepoznate”. Također se spominje i značenje miraza koje je postojalo u prasl. jeziku u obliku **věno*, pa bi po tome moglo značiti da donosi miraz u kuću zbog prefiksa *ne-* koji bi se trebao odnositi na novo, tj. “novomiraždžijku”. Postoji i mišljenje da označava nedovedenu mladu iz očeve kuće, što Matasović i dr. smatraju najslabijom etimologijom. Skok također, pozivajući se na neka mišljenja, napominje da bi *nevjesta* trebala značiti “nepoznata” koja dolazi na novo ognjište, a također se smatra da ima veze i sa značenjem “novodovedene”. U pučkoj etimologiji javlja se i značenje “nevješte”, što se semantički podudara i sa značenjem ove lekseme u bošnjačkim govorima u Sandžaku, a vjerovatno je prisutno i šire.

Leksema *snaha* ima manje tumačenja (prema Skoku i Matasoviću i dr.), ali to ne znači da je njezina etimologija jasna i nedvosmislena. Iako je utvrđena ie. baza – **snuso* (Derksen) zabilježena u lat. *nurus*,

gdje je intervokalno *-s-* po zakonu rotacizma prešlo u *-r-*, u slavenskoj osnovi sačuvano je *-s-* koje je po zakonu ruki-pravila prešlo u *-h-*, s preferencijom prasl. **snъcha*, pa se dovodi u vezu s glagolom *snubiti*, kako smatra Skok, ali i Bezljaj, dovodeći oblik *snu-so-s* s primarnim oblikom pie. **sneu-bh-*, a Matasović i dr. smatraju neodrživim, gdje glagol *snubiti* značiti “prositi” odnosno “vrbovati”. U pučkoj etimologiji *snaha* se dovodi u vezu s glagolom *nositi*, pa i oblikom *snošaj*, što je teško održivo zbog nepodudarnosti korijena glagola *nositi* i eventualno tačno pretpostavljenog ie. korijena imenice *snaha*.

U bosanskim normativima opisana je i *snaha* i *nevjesta* (Institutov Rječnik, Rječnik Filozofskog; Preporodov Pravopis, Bosanski pravopis i Pravopis.ba), pri čemu se u Bosanskom pravopisu još navodi dodatak da su oblici *snaja* i *snajka* pejorativni.

I pored svegaazanog, ostaje zanimljivo razlikovanje savremenih značenja *snabe* i *nevjeste*, ma šta te riječi značile po etimologiji. A *snaša*, kao i *snaška*, ide baška¹⁷.

¹⁷ Posebno zanimljivom u ovome kontekstu čini se jedna leksema, koja je ustvari oznaka za žensku osobu koja se udaje, ali s druge strane, tj. s mladine, pa je u kuću u koju dolazi takva žena dominantno *nevjesta* ili *snaha*, dok u perspektivi druge strane koja daje žensko čeljade, u njezinu leksičkom sistemu, što se odnosi na sandžačke govore, prisutna je leksema *odivca* kao “udata sestra ili rodaka” (Rožajski rječnik, Sandžački rječnik).

STRAVA I STRAH

Salijevanje strave u epizodi straha i užasa

Ima nekih leksema koje na prvi pogled odudaraju od bosanske jezičke tradicije, narušavajući princip očuvanja suglasnika *h*. Jedna odnosno dvije takve riječi jesu lekseme: *stràva*, izuzetno etnolingvistički markirana riječ, i *stráva*, koja ima više značenja. Prva riječ označava drevnu vještinu u kojoj se olovo zagrijava do tekućeg agregatnog stanja nakon čega se nad velikom, najčešće crvenom bošćom, pokrivene glave osobe koja je doživjela strah, šok, užas, uz ponavljanje "svetih" riječi i molitava. Ovaj postupak predstavlja jedno od izuzetno važnih etnoloških pojava u našoj kulturi, a posebno je zanimljivo to što oni koji vrše ovaj obred čuvaju tajnu učenja koja se prenosi s koljena na koljeno, naročito među ženama¹⁸. Također, zanimljiv etnološki fenomen

predstavlja činjenica da je ovaj običaj u sinkretizmu balkanskih drevnih naukovanja zaogrnut i islamskim velom.¹⁹ Za ovaj čin postoji jezička kolokacija: *saljevati* ili *salijevati stravu*, a neki istraživači spominju i muslimanskobošnjački običaj *salijevanja strave* ili *salijevanja straha* (Duranović 2010: 202), iako je sigurno rasprostranjeniji izraz *stràva*, mada nije isključeno da je riječ o analoškom zamjenjivanju, u skladu s onim što je navedeno u Institutovu Rječniku u obliku *stràha*, s tim da postoji jasna razliku u značenju jer ovaj oblik ne odgovara značenju apotropijskog čina, već je blizak onome što podrazumijeva pretrpljeni strah, grozotu. Druga leksema – *stráva* ima više značenja i uglavnom se veže za teški pretrpljeni strah, jezu ili grozotu, a može se odnositi i na jedan, možda danas arhaičniji naziv za filmski žanr – horor, za koji postoji sintagma: filmovi *strave* i užasa, pa shodno tome, nije uobičajen izraz *stràha*

¹⁸ "Stravu znadu saliti samo rijetke žene, ali narodna tradicija prednost daje stravi koju salije muškarac. Narodna medicina za efektivnu stravu podrazumijeva onu koja je salivena pušćanim metkom. Sve prati bajanje o slanju strave na devet mliha, devet polja, devet čobana, devet planina i devet crnih stijena, pa onda na more i morske dubine..." (Bosanski etnološki rječnik).

¹⁹ Nije, nažalost, šire poznato da je ovaj običaj opisan iz njegove unutarnje perspektive, u kontekstu etnoloških nauka, u domeni opisa onoga što se konkretno uči, broji, baja prilikom izvođenja ovog svojevrsnog apotropijskog čina, izuzev nekih općepoznatih pojava učenja tzv. kul'euzeta, a što bi bilo izuzetno važno uraditi u dogledno vrijeme dok običaj nije potpuno iščezao.

u navedenim primjerima, kao ni sintagma film *strabe* i užasa. No, i *stràva* i *stráva* vode porijeklo od zajedničke osnove koja se veže i za *strah*, iz kojeg se formiraju brojne izvedenice: *strašiti*, *strašilo*, *strašan*, *strahota*, *strašiv*, *prestrašen*, *neustrašiv* itd., dok se u vezi sa *stravom* vežu izvedenice *prestraviti*, *prestravljen*, *prestravljenost* itd. Naime, Skok upozorava da su neki etimolozi ove lekseme povezivali s onim što se označava glagolom *stradati*, što spominje i Gluhak kao jednu od leksema koja je u semantičkoj vezi sa strahom, pored riječi *strast*, *strčati*, *stršati*, mada Skok navodi i mišljenje da se etimologija dovodi u vezu s onim što označava glagol *tresti*, što Bezljaj ne prihvata, a čija se osnova mijenja prijevodom vokala, te se može dovesti u vezu s riječima *treperiti*, *trepēt* (odakle dolazi sačuvana kolokacija: *strah i trepet!*). Gluhak, međutim, etimologiju značenja imenice *strah* povezuje sa značenjem ukočenosti, čiji je praie. oblik **stra-so-s*, koja je u prasl. i stsl. glasila *strachъ*, što smatra i Bezljaj, ali misli da je praie. **strok-so-*, te je po njemu neutemeljeno mišljenje da ima veze sa značenjem “tresti”. Na osnovu toga, ako se može prihvatiti mišljenje da je *strah* u vezi sa značenjem “tresti ili biti ukočen”, moglo bi biti da su

na spomenutu osnovu (**stra-so-s* ili **strok-so*) dodani različiti afiksi: sufiksalni formant *-s*, koji je dao *-h* (odakle je došao *strah*), ili i formant *-v-a* (odakle je izvedena *strava*), iz kojih se kasnije razvijaju različite tvorenice, pri čemu obje vrlo blisko korespondiraju jedna s drugom zbog njihove zajedničke značenjske popudbine. Prema kazanom, iako i *strah* i *strava* imaju blisko značenje, ove riječi ipak pojedinačno pokrivaju specificirana značenja, što ne samo da pokazuju posebno izvedene tvorenice nego i kolokacije kao i njihova specificirana značenja. Zato neće biti naodmet žargonski reći da su i *strava* i *strah strava* riječi, a i *strah* i *strava* navode se u aktuelnim bosanskim rječnicima (Institutov Rječnik, Rječnik Filozofskog).

I vjerovatno je bliže istini da su oblici sa *-h-* primarniji, čemu svjedoče nešto starije izvedenice.

TRUHLO

Je li nešto struhlo u zemlji Danskoj

“Nešto je trulo u zemlji Danskoj.”

“Kupio sam auto boje trule višnje.”

“Kosti su im istrule.”

Samo su neke od formulacija, odnosno rečenica koje se mogu

čuti ili zabilježene vidjeti. A je li baš tako, da je sve to tako *trulo*? Bit će da nisu upravo oni koji ne znaju izgovarati i pisati glagol *truhnuti* ili pridjev *trubo* (*truhao*). Kako nas obavještavaju etimološki i komparativni rječnici, pridjev u prasl. jeziku glasio je **truchľ* (Skok, Bezlaj, Matasović i dr.), dok je glagol u prasl. **truchnŋti* (Matasović i dr.). Potvrda su tome i uporednice u nekim slavenskim jezicima (npr. polj. *truchlo*, slov. *trhel*), a za što su potvrde i u nekada ranije spominjanim riječima *lahak*, *mehak*, *bahnuti* i sl. Inače je ovo *-h-* nastalo od starijega *-s-* iza *-u*, prema tzv. ruki-pravilu, iako je prasl. uporednica **trocha*.

Dakle, ako vidimo negdje haman gnjilu krušku, treba znati da je ta voćka *truhla* i da ide ka gnjiljenju kao višem stepenu *truhljenja*. Zato se u bosanskim narodnim govorima može čuti: “Potruše mi svo (odnosno sve) voće.” A gdje gdje se koristi i pejorativni izraz za koga: *trúhlo*. Zato je nešto *truhlo* u zemlji Danskoj. A da je *trublo*, *trubo*, *truhnuti*, *truhloća*, *truhlost*, *trublež* i sl., svjedoče i konsultirani bosanski normativni izvori (Rječnik Filozofskog, Institutov Rječnik; Preporodov Pravopis,

Pravopis.ba, Bosanski pravopis), dok jedini, bez ikakva razloga, Institutov Rječnik daje dubletno *trulež* i *trublež*, a u svim drugim slučajevima dolaze oblici sa suglasnikom *-h-*, kao i u svim drugim navedenim izvorima.

I ako možete imati auto boje *truhle* višnje, to je mnogo bolje nego da mu je limarija *truhla*!

TVOR

Kako smo dobili smrdljivog tvora forića

Kako čovjek uči dok je živ, tako u govornoj praksi ovdašnjeg čovjeka postoji jedna zanimljiva izreka kojom se na izvjestan način sublimira nekoliko motiviranih spoznajno-emocionalnih kategorija, kao što su reakcija koja obuhvata iznenađenost, začuđenost pa i pretjerivanje u procesu saznavanja nekih pojava. Riječ je o izreci: “Da sam jučer umro – ne bih znao etimologiju imenice tvor.” Dakle, ovdje je nekoliko ključnih riječi ove sentence: *jučer*, *umrijeti*, *znati*, preko kojih se koncipira navedena efektana rečenica prema kojoj nekad važan, a nekad i bizarno nevažan odgovor na neko pitanje, može biti

garant nekih uobičajenih znanja i saznanja. Smion i hiperboličan konstrukt, nema šta.

E pošto je spomenut slučaj *tvora*, treba reći nešto o ovom fenomenu. Stanje u slavenskim jezicima nije potpuno jasno, ali se na osnovu nekih podataka o teško dokučivoj etimologiji mogu naći u nekim rječnicima i izvorima. Naime, etimologija riječi *tvor* odnosi se na *zadah* (*za-dah-*), gdje je *za-* prefiks, a korijenska baza je *dah-*, koja je u prasl. glasila **dabh-*, odakle je dobijen savremeni oblik *dah*, a iz koje se izvodi i imenica *zadah*, pošto današnji i ondašnji *tvor* ima snažan i jak *zadah* zbog sekreta koji luči u odbrambene svrhe. Prema Bernekeru, prasl. oblik ove imenice glasio je **dabh-or-*, tj. sastavljen od elemenata **dabh-* i *-or-*, gdje je korijenski element **dabh-* nosilac temeljnog leksičkog značenja. Kad je u kasnijem periodu razvoja bosanskog jezika poluglas (koji se nalazi između *d* i *h*) ispio zbog tzv. slabe pozicije, došlo je do kontakta suglasnika u skupini *dh-*, koja je teška za artikulaciju pošto je došlo do spajanja navedenih elemenata u inicijalnoj poziciji. Kako bi se prevladao ovaj artikulacijski problem, došlo je do uproštavanja skupine pa je umjesto *-h-* dobijen *-v-*, a inicijalno *d-* jednačilo se po

zvučnosti, mada se moglo očekivati da je prvo *d-* prešlo u *t-* po zvučnosti, a da se kasnije *-h-* zamijenilo sa *-v-*. Međutim, promjene koje su se događale u organskom idiomu reflektirale su se na različite načine, tako da u nekim bosanskim govorima postoji izraz za *tvora* u deminutivu – *forić*, prema zabilježenoj potvrdi Krajiških izreka Amira Sijamhodžića (2017: 93), kako je to slučaj u Bosanskoj Krajini, što može implicirati promjenu *th-* u *f-*, iako nije potpuno isključena mogućnost i da se *tv-* preobrazilo u *f-*, premda je ovo sekundarna mogućnost. Zapravo, ovaj bosanski narodni relik – *forić*, u značenju deminutiva, direktno potvrđuje navedenu situaciju u vezi s razvojem ove imenice, po red onoga što nudi npr. poljska jezička situacija u kojoj je registriran oblik *tchorz*, odnosno češki *thor*, ruski *chor*, gdje su potvrđeni principi promjene izraza tako da je u poljskom i češkom jednačen po zvučnosti *d-*, dok je u ruskom potpuno ispio, ali se sačuvao element *h-*, koji s ostatkom riječi čini cjelinu.

Dakle, bosanski govorni idiom fragmentarno se sačuvao, odrazivši neko arhaičnije stanje u procesu jezičkog razvoja: “Smrdi k'o forić.” Zanimljiv fenomen!

UHOLEŽA

Kad u uho uljegnje živina
s haman 30 imena

U narodnom vjerovanju rasprostranjeno je mišljenje kako se jedna vrsta vrlo ružna i neugledna izgleda insekta može čovjeku uvući u *uho* (Mihajlović 1982: 64), te tamo položiti jaja, a u nekim težim slučajevima svojim klijestima i probiti ušni bubnjić. Inače, ovaj sitni insekt voli se zavlačiti uglavnom u vlažne procjepe pa se u prirodi najčešće može naći ispod kore drveta. No, ono što je posebno zanimljivo jeste činjenica da je riječ o drevnom vjerovanju koje prati, prema podacima do kojih se može doći, makar dio slavenske i germanske zajednice, s obzirom na činjenicu da se u slavenskim jezicima i u različitim varijacijama pojavljuje riječ kojom se spomenuti mahluk veže za *uho* i ležanje u njemu, kao što to npr. potvrđuju rus. *uhovertka*, slov. *ušesnica*, bug. *ušanka*, odnosno u germanskim izvorima u engl. *earwig*, njem. *Ohrwurm* odnosno *Ohrkriecher* (Mihajlović 1982: 64). U srednjojužnoslavenskoj zajednici nazivi za ovu životinju različiti su i brojni s obzirom na narodne govore, kao

i na ono što bilježe rječnici, gdje se mogu naći sljedeći oblici: *uholadža*, *uholeža*, *uholaža*, *huleža*, *uleža*, *hulaža*, *ulaža*, a postoji i leksička nepodudarnost u obliku žuželjica, kao i neki drugi. Etimologija riječi u bosanskom se veže za ležanje u uhu i ulaženje u uho ove životinje, čemu direktno svjedoče oblici *uholeža* ili *uholaža*, odakle se prepoznaju dva leksička elementa: *uho* i *ležati* (*loga*), odnosno *uh-o-lež-a* (< *uh-o-leg-j-a*) ili *uh-o-laž-a* (< *uh-o-laz-j-a*), čiji je drugi korijen *laziti*, *lazati*.

Među registriranim leksemama u organskim idiomima Bosne i Hercegovine i Sandžaka, pored spomenutih, javljaju se i oblici: žugera (Fojnica), žugerka (Vareš), žugerica (Vareš), žigura (Zenica), žužerka (Zenica), žuželjka (Visoko), žuželjica (Breza), *uholjež* (Bužim, Bihać, Cazin), *uloza* (Lukavac), *ulog* (Travnik), *uloža* (Tuzla, Zavidovići), *kutaleža* (Zvornik), *kica* (Novi Pazari), *kera* (Pljevlja, Nova Varoš), *huladža* (Pljevlja), *bauladža* (Trnovo), *kerešica* (Nova Varoš, Prijepolje), *hulega* (Prača), *huleža* (Rudo), *uholaž* (Brčko), *uhaladža* (Bijelo Polje, Čapljina, Stolac, Mostar), *gutoleža* (Olovo), *kutoleža* (Kalesija), *uholaža* (Trnovo).

U materijalima za izvore standardnojezičke norme bosanskog jezika navode se oblici *uholaža* (Rječnik Filozofskog, Preporodov Pravopis, Pravopis.ba, Bosanski pravopis), *uholadža* i *uholaža* (Institutov Rječnik) pa je vjerovatno najfrekventniji oblik – *uholaža* vezan za svojevrsnu pravilnost izraza oblika *uh-o* i *laz-*. Na Hrvatskom jezičnom portalu, kao i dominantno u bosanskim izvorima, također se navodi isti oblik – *uholaža*, što je oblik svojstven nekadašnjem srpskohrvatskom stanju, mada se na srpskoj jezičkoj strani, u Vukovu Rječniku, navode oblici *uvolez*, *uholača*, *uvolaža*, *uolaža* (Mihajlović 1982: 64).

A kako vi nazivate ovog insekta?

VEHNUTI

Srce mi je uvehlo,
ali još kuca za tebe

Svako živo biće to stigne: da *vehne* dok ne *uvehne*. Istina, ima nekog cvijeća koje *uvene*, ali na bosanskom ipak *uvehne*. Iako etimologija prasl. oblika upućuje na to da u korijenu riječi nema medijalnog *-h-*, to se *h* u bosanskoj jezičkoj tradiciji nametnulo i postalo

prepoznatljiv element bosanskog jezika. Prema podacima koje daju Skok, pa i Bezljaj, prasl. korijen bio je **vend-*, izveden od **uend-s*, odnosno **uendh-*, što je kasnije, dodavanjem infiksa *-nu-* i gramatičkog nastavka proizvelo u srednjojužnoslavenskim jezicima, osim u bosanskom, *venuti*, nakon što je došlo do pojednostavljivanja skupine *-dn-*, s tim da je i u slovenskom jeziku *vehniti*, kako daje Bezljaj, dok Snoj navodi *veneti*, a u zapadnoslavenskim jezicima u osnovi se uglavnom čuva *-d-* (Derksen).

No, otkuda tu *h* u bosanskom? Pozivajući se na Skokovo tumačenje, on veli da je došlo do unakrštanja s oblikom *sahnuti*, što je opet izvedeno od pridjeva *sub*, samo što se prijevojnim stepenima preko poluglasa nastalim od vokala transformacijom kasnije preobrazio u *a* u tzv. jakoj poziciji. Otvoreno je pitanje je li suglasnik *h* u spomenutom primjeru etimološki ili pak analoški, s tim da bi bilo umjesno primijetiti da je već u prasl. pridjev glasio **uve(ch)h* (Skok), što ne osporava Bezljaj. Dakle, iako nije *h* etimološko, to je *h* ipak došlo posredno jakim analoški putem. Da je to tako, govori i činjenica da u slovenskom jeziku ovaj glagol glasi *vehniti* (Bezljaj).

Osim toga, *h* je dalo specifičan pečat samom bosanskom jeziku, zbog čega treba znati da ovakvi slučajevi pokazuju unutarnje jezičke zakonomjernosti koje omogućuju razvoj i kreiranje jezika iz njega samoga. Tome svjedoče hamani svi konsultirani izvori bosanske norme, koji jedino daju oblik *vehnuti* i druge varijacije tipa *uvehnuti*, *svehnuti*, *uvehlo* i sl. (Isakovićev Rječnik, Rječnik Filozofskog, Rječnik nedoumice; Preporodov i Bosanski pravopis, Pravopis.ba), dok samo Institutov Rječnik daje mogućnost variranja, tj. *vehnuti* i *venuti*, što je, mora se priznati periferna pojava, koja i u tom slučaju potvrđuje oblik s medijalnim *h*, kao što je to slučaj i sa starijom normativnom praksom prema kojoj je ispravno *venuti* a ne *vehnuti*, shodno srpskohrvatskom jezičkom duhu (Pravopisni priručnik iz 1972).

No, kad govorimo o ovoj pojavi, vrijedi spomenuti još nekoliko činjenica koje bliže objašnjavaju razvoj ove riječi. U nekim slavenskim jezicima *vehnjenje* se povezuje s bijeljenjem i blijeđenjem, što se ustvari odnosi na gubitak izvorne boje, jer *vehnjenje* podrazumijeva sušenje i nakon toga gubitak života i boje. To svakako daje paralelu u nekim našim

narodnim govorima, što je ujedno potvrda stavu da je očuvanje narodnih govora kulturološki zadatak par excellence, u kojem se javlja pridjev i to uglavnom za oznaku srednjeg roda u značenju izbljedjelosti: *vehdo* (*Vehdo* mu odijelo), a javlja se i glagol: *izvehdati* (*Izvehdala* mu košulja), pri čemu se npr. u Rječniku Filozofskog navodi pridjev *vehad* i njegova nepreporučena varijacija *vehat*. Ovaj oblik govori staru istinu: prisjetimo se prasl. oblika **vend-*, od kojeg smo preko tzv. nazalnog *e* (*ę*) dobili savremeno *e* (*ve-*), na koju je osnovu dodano analoško *-h-* (*veh-*), a kasnije sačuvana korijenska osnova *-d* (*vehd-*) pošto je dodan gramatički nastavak odnosno iz kojeg je formiran glagol, npr. *iz-vehd-a-l-a* košulja.

Da zaključimo, prevladavajuće jezičkih kompleksa mora biti proces koji će, ako Bog da, biti završen. A ove narodne varijacije potvrđuju unutrašnju snagu jezika koju niko ne može zaustaviti, jer ako laže koza, ne laže rog, ako laže *venuti*, ne laže *vehdo*.

A život nas uči da sve što procvjeta, iscvjeta, cvjeta na kraju *uvehne*, *svehne*, *vehne*, i od procvjetanog postane *svehlo*, *uvehlo*. To je i zakon života.

“Otišla si drugom, ne treba mi druga, / u vihoru rata ostala mi tuga”, nekada je pjevao Saša Lošić Loša iz muzičke pop-grupe Plavi orkestar davne 1986. u pjesmi *Fa fa fašista*. Još je Loša tada znao kako glasi pravi oblik. A danas je situacija evoluirala u pogrešnom smjeru. Prema etimološkim podacima, suglasnik *h* u riječima *vihor* i *vihoriti se* postojao je još u praslavenskom jeziku, zajedničkom prajeziku svih Slavena, u kojem je glasio **vichъrъ*, što je u korelaciji s glagolom **vichati*, značeći “divljati, bjesniti” (Bezlaž), gdje je praie. korijen vezan za **ue* > **ui*, proširen formantom *-s-* (Skok), koji je u slavenskim jezicima iz *-s-* prešao u *-ch-*, tj. *-h-*. Tako je u slov. *vihor*, bug. *vichъr*, u rus. *vihъrъ*, češ. *vichr*, polj. *wiher*. Valja istaći da je u bošnjačkoj epici, u Hörmannovoj zbirci, u pjesmi zabilježenoj u Nevesinju, naveden i oblik *vihar*, koji je kao takav potvrda upotrebe: “Daj mi Bože vihar večerašnji.” Shodno kazanom, Matasović i dr. napominju da je pravilniji oblik *vihar* te da je pravilno razvijen

iz starije baze, a oblik *vihor* novijeg je postanja, nastao u procesu analogije prema riječima “žubor, žamor” i sl. Međutim, u bosanskom javnom prostoru gotovo redovno *vijore se* zastave Bosne i Hercegovine ili koje druge države. Zamijeniti *h* sa *j* u staroj sveslavenskoj leksemi znači nemanje jezičke svijesti, baš kao što *proha* postade *proja*, a *snaha* nastade *snajom*.

Može se pretpostaviti da je u govornom idiomu češći *vihor*, pa se bileći i vojno vozilo koje se proizvodi u Bratuncu, u Bosni i Hercegovini, zove Vihor (RadioSarajevo), doduše na ćirilici napisano, ali se često u javnom prostoru može evidentirati glagol *vijoriti*, što i nije sretna okolnost za osvještavanje u sferi norme.

Što se tiče bosanske norme, ona listom u konsultiranim izvorima propisuje samo oblike *vihor* i *vihoriti se* kao i druge izvedene oblike (Preporodov i Bosanski pravopis, Pravopis. ba; Jahićev i Institutov Rječnik i Rječnik Filozofskog), osim u Isakovićevu Rječniku u kojem se daje i *vihoriti se* i *vijoriti se*, dok se navode oblici *vijoriti se* i *vihoriti se* u jezičkim praksama srpske i hrvatske provenijencije (Rečnik Matica, Hrvatski

jezični portal), ali se zato samo daju oblici *vihor* ili pak *vihar*.

Vakat je da nam *duhne* kakav blaži *vihor* pa da nam se zastave i mahrame *zavihore*.

ZAKOCEHNUTI SE

Dijete se zakocehnulo

Ima govora u kojima se može čuti kako neko manje čeljade, usljed plača najčešće, a nekad i usljed smijanja – ali znatno rjeđe, ostane bez daha, pa se za takav slučaj u Bosni obično kaže *zacehnuti se* ili pak *zakocehnuti se*, dok će se u nekim jezičkim tradicijama ustanoviti oblik bez *h*, tj. *zacenuti* ili *zakocenuti se*, iako rječnici uglavnom ne bilježe ovaj drugi oblik. Prema Skoku, korijenska morfema dovodi se u vezu sa zabilježenim stsl. **čepēniti*, što ima veze s glagolom “ukočiti se”. Prema tome, oblik *zakocehnuti* izveden je iz morfema: *za-ko-ceh-nu-ti*, gdje je *h* analoškog porijekla u korijenskoj morfemi, nakon što je u skupini *-pn-*, nakon što je ispao prvi element, došlo do analoškog umetanja suglasnika *-h-*. Inače, glagol *zacehnuti se* navodi se u Rječniku Filozofskog i njemu se

daje prednost u odnosu na oblik *zacenuti se*. *Zacehnuti se* i *zakocehnuti se* markirane su lekseme, ali ne zbog svoga oblika, koliko li prije svega zbog odražavanja vanjezičke korelacije u kojoj se može izgubiti dah, a što zna biti posebno opasno i strašno kad su djeca u pitanju. Zato se stari vazda plaše da se dijete ne *zakocehne*, ne dao Bog!

ZAMAHIVATI I ZAMAJAC

Dosta je više zamahnjivanja

Glagol *mahati* stara je leksema naslijeđena iz prasl. jezika (Derksen, Matasović i dr.). Iz korijena ove lekseme izvedene su i druge riječi: *mahanje*, *promaha*, *zamah*, *odmah*, *omaha* – i s njima uglavnom nema problema. Ali, ima jedna riječ koja je došla iz srpske jezičke tradicije, korištena u mašinskoj struci – *zamajac*. Riječ je o uređaju, dijelu, koji se najčešće koristi u automobilima, gdje služi za ublažavanje nemirnog rada motora, prema onome kako se to laički može shvatiti. Moguće je da je ova riječ kalk iz nekog drugog jezika. Pošto služi za *zamahnjivanje*, taj uređaj, predmet, motorni dio, trebao bi se onda zvati *zamahac*

(Bosanski pravopis) ili pak *zamašac*. Zanimljivo, hrvatski standard registrira oblik *zamašnjak*, što je razumljivo, znajući svijest Hrvata o važnosti i čistoti svoga jezika, a sličan oblik s datim značenjem preporučuje se u Preporodu Právopisu. Nije znano mogu li pledirani oblici riječi *zamaħac*, *zamašac* ili *zamašnjak* zaživjeti u bosanskom jeziku, ali se majstoru za kola može reći da provjeri *zamaħac*, odnosno *zamašac* ili *zamašnjak*, pa mu pratiti reakciju. A ako je to već tako, onda mu ne treba dozvoliti ni da *zamaħava*, kako se navodi dati oblik u Isakovićevu Rječniku, s problemima popravke, iako bi on možda i htio *zamajavati*, što je metaforički tvoren izraz. Opet, zanimljivo, na Hrvatskom jezičnom portalu nema ni *zamajavanja*, dok se ova leksema, inače izvedena od glagola *zamajavati* (*se*), u nekim konsultiranim bosanskim normativnim priručnicima registrira (Institutov i Rječnik Filozofskog; Bosanski pravopis, Pravopis.ba).

U govornom jeziku riječ *zamaħac* ima i preneseno značenje, u smislu potaknutosti ili podsticanjem nečim, kako se to navodi u Isakovićevu Rječniku, a ista se tako može naći u govornom jeziku kada npr. Muhamed-efendija Velić,

na hutbi tokom džuma-namaza u džamiji Ferhadiji 27. 12. 2024. godine u Sarajevu kaže: “Zamahac je bio vanjski, ali našim stalnim vanjskim podgrijavanjem, podržavanjem to se pretvorilo u kipa...”

A u nekim narodnim govorima, npr. među Bošnjacima u Pljevljima, zabilježen je izraz *zamahnjivati*, što je rekoše u trenutku kad shvatiše da ih neko dezavuiira, zamlaćuje, *zamahuje*, što je izraz oportun glagolu *zamahavati*, iako bosanski normativi navode glagol *zamajavati* (*se*), pa bi se u budućnosti moglo planirati da se i normativno ovjeri dijalekatski oblik *zamahnjivati* (*se*).

Ne treba dozvoliti *zamahavanja* ili *zamahnjivanja* od *zamajavanja*.

ZIJEHATI

Kad uhvati zijehanje
pa se napravi zijeh

Kad se prispi, formalni nagovještaj tog stanja jeste *zijehanje*. Možda nekima zvuči čudno, ali i to može biti oblik kojim se obilježava ova pojava. Etimološki rječnici (Derksen npr.) kažu da je prasl. oblik glagola bio **zēvati* što je u korelaciji i s oblicma **zijati*

i **zъjati*. Pregledom komparativnog stanja u slavenskim jezicima, primjećuje se da se ova leksema pojavljuje kao: srp. ekav. *zevati*, hrv. *zijeovati*, slov. *zevati* i *zehati*, češ. *živati*, polj. *ziewac*, rus. *zevat* (Gluhak), dok Derksen navodi čakavski oblik *zihati*, što zasigurno u ravni organskih idioma na tlu Bosne ukazuje na zapadnoštokavsku bazu u slučajevima kada se ova leksema upotrebljava sa suglasnikom *-h-*. Ovaj bosanski oblik uglavnom ne registriraju rječnici niti pravopisi, iako se pojavljuje u narodnim govorima i književnojezičkoj praksi, što, naravno, ne znači da nema oblika *zijeovati*. No, posebno su zanimljivi ovi oblici sa *-h-*, jer su odraz stare izoglose koja povezuje među južnoslavenskim jezicima bosanski i slovenski. Čim nešto postoji kao potvrda u nekim slavenskim jezicima, to znači da se u bosanskom nije samovoljno razvijalo (iako naravno ima i takvih slučajeva), već da ima u ovom slučaju stariju slavensku poveznicu, a čim se nešto javlja, makar u dvama jezicima, to je već određena zakonomjernost. U prilog tome ide sačuvani oblik u slovenskom jeziku – *zehati*, kako ga navodi Bezlaj, i za koji daje prasl. oblik **zěchati*, što je ekvivalentno bosanskom organskom i u perspektivi savremenog

jezika uvjetno kazano arhaičnom oblika *zijeovati*. No, norma savremenog jezika kadra je reaktivirati arhaično a dijalektalno izdići na rang standardnog. Ali, drugo je pitanje kolika je volja i kakva želja za tim, ne samo na nivou norme već i praktične jezičke djelatnosti. Zato bi u bosanskoj jezičkoj praksi i normi, koliko god izgledalo neobično za savremenog govornika, trebao postojati i oblik *zijeovati*, bez obzira na to što leksikografski priručnici mahom daju oblik *zijeovati* i u vezi s njim druge izvedenice (Rječnik Filozofskog, Institutov Rječnik), dok bosanski pravopisi npr. daju naporednu upotrebu obaju tipova oblika, i *zijeovati* i *zijeovati*, kao i druge izvedenice (Preporodov i Bosanski pravopis,). Na kraju krajeva, takav oblik navodi i Skok, koji tvrdi da je došlo da naknadne zamjene *h* sa *v* i što je, povrh svega, takav oblik bilježen čak i Dubrovniku (da ne spominjemo stare dobrosusjedske veze Bosne i Dubrovnika). A kad je riječ o vezi ove lekseme s drugima, ona je u skupini s glagolom *zinuti*, pri čemu je ovaj drugi oblik svršeni, a *zijeovati* odnosno *zijeovati* nesvršeni. U svemu tome došlo je i do svojevrsnog pomjeranja značenja, jer je prvo značenje glagola *zinuti* – “otvoriti usta”, a značenje glagola *zijeovati* podrazumijeva duže

trajanje otvorenih usta te označava nagovještaj drijemeži usljed grčenja viličnih mišića.

Da ne bi bilo prigovora kako je važno imati potvrdu za oblik sa *-h-* u navedenom glagolu, vrijedi spomenuti stih iz Hörmannove zbirke bošnjačke epike: “Pa zazjehta od aždahe glava / Zazjehtala na džamu [gjamu] i pendžeru [pengjeru]”, koja je zabilježena u Sarajevu krajem 19. stoljeća.

A što se tiče *zijeħa* u odnosu na *zijeħ*, i s njime je isto, samo malo drukčije.

ZOHVA

Od bazge do zohve

Mnogi je koriste kao ljekovitu biljku, praveći od nje čaj ili sok, a od njezinih bobica pravi se i džem za jačanje imuniteta. U narodu je, koliko je poznato, više naziva za ovu biljku: *zova*, *zoha*, *zohva*, *zofa* i *zoba*, od kojih je stariji oblik *baz*, koji je nastao od prasl. **bъzъ*, od čega je formiran i prihvaćen oblik *bazga*, nastao unakrštanjem s riječju *drozga* (Skok), iako bi moglo biti istina da ovaj oblik ima potvrdu i u slovenskom jeziku. A u slaven-skim jezicima, prema podacima koje

daje Berneker, prisutno je više od dvadeset varijacija oblika izvedenih iz prasl. baze, ali nije zabilježen nijedan sa suglasnikom *-h-*, što je svojstveno bosanskim inovacijama.

Koja je veza riječi *baz* (odnosno starijeg **bъzъ*) s riječju *zo(h)va*? Naime, na korijen *bъz-* dodan je prisvojni sufiks *-ov-* iza kojega slijedi gramatički nastavak za ženski rod: *-a*, odakle je dobijen oblik **bъzova*. Pošto je ovaj tvrdi poluglas bio u tzv. slaboj poziciji, on je ispaao (prema općim zakonitostima koje su ustanovljene), nakon čega je formiran oblik **bzova*. Kako je početna skupina *bz-* teška za izgovor, došlo je do uprošćavanja u korist drugog suglasničkog elementa *z*, tako da je dobijen oblik *zova*, koji je, uvjetno kazano, etimološki ispravan. Kasnije, pod utjecajem bosanskih jezičkih inovacija, dešavali su se različiti procesi: prvo, moglo je doći do zamjene *v* sa *h* po analogiji prema drugim oblicima tipa *kuvati*: *kuhati*, *gluv*: *gluh*, *uvo*: *uho* – od čega je nastao oblik *zoha* u nekim narodnim zonama; drugo, moglo je doći do analoškog umetanja *-h-*, prema nekim drugim oblicima koji potvrđuju analošku promjenu tipa: *sahat*, *pihnuti*, *polehnuti* i sl. – odakle je izveden oblik *zohva*; kasnije je mogao nastati oblik *zofa* kao produkt

asimilacije skupine *-hv-*, kao *kafa*, *fala*, koji je npr. zabilježen i u nekim rukopisnim verzijama rječnika *Maqbūl-i 'Arif* Hevajie Uskufije (Kalajdžija 2019: 235); treće, moglo je doći do toga da nije ništa utjecalo i ostao je etimološki oblik *zova*, a opet u četvrtom slučaju, moglo je doći do zamjene *v* sa *b*, što je vjerovatno podržano analoškim oblikom prema *zob*, odnosno *bob*, *bobica*, zbog rezultata sazrijevanja *zohvina* cvijeta. Ako se pitamo šta je bosansko, neminovno je reći da svi navedeni oblici imaju svoje mjesto. Srpsko i hrvatsko jezičko stanje dominantno potvrđuje normirani oblik *zova*, a bosansko ima svog utemeljenja za *zohvu*, koja je vjerovatno najrasprostranjenija u narodnim govorima, dok su *zoha*, *zofa* i *zoba* nešto slabije rasprostranjene. Osim toga, Preporodov Pravopis propisuje oblik *zohva*, kao tipičan bosanski, kao što to čine i drugi bosanski noviji normativni priručnici, kao npr. Rječnik Filozofskog, dok Bosanski pravopis daje *zohvu* i *zovu*. Shodno kazanom, na prvome mjestu u bosanskom bi trebala biti *zohva*, u skladu s onim kako u najvećoj mjeri propisuju normativi, a tek potom, eventualno, *zova*, dok su *zoha*, *zofa* i *zoba* dijalekatski oblici koji se trebaju čuvati u govorima.

Ovdje je svakako riječ o tome da je *zohva* promovirana u rang normativno propisanog oblika, kako je to učinjeno u spomenutom normativu iz 1996. godine.

Napomena. Pošto je riječ o *zohvi*, vrijedi spomenuti ime jednoga našeg važnoga grada u Bosni, koji se u srednjovjekovlju zvao Brod, jer je podrazumijevao most na rijeci Bosni. Riječ je o *Zenici*. Naime, u osmanskim dokumentima starijeg perioda zabilježen je lokalitet *Ibzenica*, a odnosi se na prostor današnje Zenice. Pošto u arapskom jeziku i pismu nije moguće započeti riječ suglasničkom skupinom, dodana je proteza *I-*, odakle je dobijen navedeni oblik. On nam, međutim, govori o jednoj drugoj pojavi koja je potvrdila jezičkog razvoja i utemeljenosti u ustanovljivanju etimologije: iz oblika **bъzъ* formiran je oblik **bъz-en-ik-a*, koji će, nakon ispadanja poluglasa dati **bzenika* odakle je kasnije dobijena **bzenica* (up. *Ibzenica*) nakon djelovanja treće palatalizacije, gdje je *k* prešlo u *c*, a nakon čega je došlo do ispadanja početnog *b-* u skupini *bъz-*, kao što je slučaj i u riječi *zohva* ili *zova* i sl., tako da je dobijen današnji oblik imena *Zenica*. Dakle, *Zenica* je *zo(h)vik* i nema nikakve veze s ekavskim oblikom imenice *zjenica*. Što ti je jezik!

Suglasnik *h*
u leksemama
porijeklom
iz evropskih
jezika

Bosanska norma propisuje oblik *ašov*, za razliku od oblika *hašov*, koji se može čuti u nekim narodnim govorima. Međutim, ono što se može kazati jeste činjenica da primjeri slične provenijencije pokazuju drukčiju razvojnu liniju, gdje i norma pokazuje usklađenost s dovršenim govornim analoškim procesima, kako je to npr. slučaj s primjerima *hastal*, koji je ustvari porijeklom od mađarskog *astal*, ili npr. *hambar*, koji je etimološki zapravo orijentalno *ambar*. Eh, zato se postavlja pitanje na kojim principima treba propisati određeni oblik, u konkretnom slučaju npr. *ašov*, kako je normirano, a što se suprotstavlja oblicima *hastal* ili *hambar*, premda je riječ o gotovo identičnoj kategoriji, a u sličnom je statusu odnos oblika *ajvar* i *hajvar*, gdje je *hajvar*, uvjetno kazano, etimološki pravilan oblik. Postoji mogućnost da ovu pojavu treba posmatrati iz dviju perspektiva: prvo, što je riječ o nedovršenom procesu prilagođavanja i analogije zatečenom na “pola puta”, usljed čega proizlazi drugo, a to je da očito oblik *hašov* nije dosljedno rasprostranjen u narodnim idiomima za

razliku npr. od *hastala* ili *hambara*. Imajući u vidu trenutno bosansko jezičko stanje, moglo bi biti da *ašov* neće preći u *hašov*, iako će sporadično biti čuvan u nekim dijalekatskim arealima. U Jahićevu Rječniku tako je registriran *ašov* i *hašov*, ali je *ašovu* dat primat, dok je u Institutovu rječniku i Rječniku Filozofskog fakulteta naveden samo *ašov* s različitim akcenatskim varijacijama. U srpskim i hrvatskim izvorima navodi se, očekivano, samo *ašov* (Rečnik Maticе, Hrvatski jezični portal).

Što se tiče porijekla, ova je leksema jako zanimljiva s obzirom na to da je preuzeta iz mađarskog oblika *ásó*, što doslovno znači “kopajući” (Srpski etimološki rečnik). Inače, suglasnik *s* u mađarskom označava naš suglasnik *š*, pa se navedeni oblik čita kao [*ašo*], dok se iz perspektive južne slavistike može objasniti porijeklo finalnog suglasnika *-v*, kojeg nema u mađarskom i koji je kao takav u bosanskom dao oblik *ašov*. Naime, ako se uzme u obzir da se oblik **ašo* mijenjao u paradigma na način: *ašoa*, *ašou*, može se pretpostaviti da je riječ o umetanju prijelaznog sonanta *-v-* između dvaju vokala, nakon čega je analogijom uspostavljen i u nominativu – *ašov*. Kad je posrijedi odnos

oblika s analoškim inicijalnim *h-* i etimološkim oblikom bez *h-* zbog navedenih problema u definiranju izraza, bosanski leksikografski priručnici mogli bi evidentirati oba oblika: i *ašov* i *hašov*, iako se normativni status priznaje oblicima bez inicijalnog *h-* (Rječnik Filozofskog, Institutov Rječnik; Pravopis.ba). Da je pitanje početnog *h-* otvoreno, govori podatak iz Srpskog etimološkog rječnika, u kojem se zabilježeni oblik *aršov* dovodi u moguću vezu s rumunskim (*h*) *arșeu*. A da je riječ specifična, govori i podatak da se u bosanskim rječnicima akcentira na tri različita načina: *ášov*, *ášōv* i *ášov*.

Ali se zato i danas u nekim narodnim govorima kaže da uskoro valja *hašati* bašču, dok se u nekim dijelovima Bosne čuje i *ašati* (Srpski etimološki rječnik).

BOHEM

Bohemi iz Češke

Bohemski način života nekima je važan. To je njihovo pravo. Za osobu koja živi takvim životom, kaže se češće da je *boem*. Ili možda *bohém*!? Kakvo je stanje u bosanskom jeziku u vezi s ovom riječju? Preporodov

Pravopis iz 1996. daje mogućnost odabira između dvaju spomenutih oblika, nudeći i *bohém* i *boem*, kao što to daje Bosanski pravopis iz 2022. U drugim, bosanskom jeziku bliskim jezicima, uglavnom dominira *boem* i *boemski* način života, iako se u Rečniku Matice daje natuknica *boem* a objašnjava riječju *bohém*, ili npr. u Rečniku Matica daju se oba oblika, dok se na Hrvatskom jezičnom portalu daje *boem*, a Rječnik Filozofskog upućuje na prednost oblika *boem* u odnosu na *bohém*, ali zato Institutov Rječnik daje jednak status obama oblicima. Ako bi se pitalo kojem obliku dati prednost, ne treba previše razmišljati i zaključiti da oblik s *-h-* ima prednost. Ali, to se ne čini ne samo zato što se u bosanskom čuva ovaj glas ili zbog toga što ima simboličku vrijednost nego i zbog toga što je ovome suglasniku tu mjesto prema etimologiji, bez obzira na to što se u etimološkim rječnicima može pronaći podatak da je riječ preuzeta iz francuskog jezika, iz oblika *bohème*, u kojem se inače ne čuje ovo *h*, ali je porijeklom iz srednjovjekovnog latinskog *bohemus* (Matasović i dr.), a za što potvrdu čak daju i stariji srpsko-hrvatski normativni priručnici. Prema tome, oblici tipa *bohém*, *bohémski* trebaju

imati prednost u bosanskom jeziku, posebno nakon proteklog vremena otkada je spomenuti bosanski standardnojezički priručnik inaugurirao mogućnost dvostruke upotrebe. Međutim, treba biti realan i zaključiti da jezička praksa to ne pokazuje. No, shodno izreci “nikad nije kasno”, tako ni u ovom slučaju neće biti kasno da se vrati preporučenoj bosanskoj formi.

Zanimljivo je da Bosanski pravopis daje naporedne oblike *bohem* i *boem*, ali *bohem* i njegove izvedenice imaju prednost, dok se nauka o češkom jeziku i svemu drugom što je u vezi s time u ovome bosanskom priručniku daje samo kao *bohemistika*, *bohemist* odnosno *bohemista* i sl.

A *bohem* je inače osoba koja je slobodna duha, bez stega društvenih normi, nerijetko neki ekscentrični umjetnik ili općenito osoba koja se prema neobičnom i neustaljenom načinu ponašanja ističe u odnosu na širu zajednicu kojoj na neki način pripada. Prema podacima koji se mogu pronaći u nekim općim enciklopedijama (npr. Hrvatska enciklopedija), ovaj izraz koristio se u Evropi za stanovnike nekadašnje samostalne češke pokrajine još iz 12. stoljeća – *Bohemije*, koji su lutali na zaprežnim kolima te su svojim “opuštenijim”

ponašanjem te nestalnim i lutalačkim načinom života podsjećali na Rome, Cigane, Gurbete, zbog čega se kasnije metonimizacijom izraza ovaj oblik prenio na druge osobe koji su se “nestandardno” i nekonvencionalno ponašali, ne mareći za sigurnim načinom života.

Ostaje pitanje otkuda vodi porijeklo onaj dobri kolač – *boem*, koji nažalost ne možemo naručiti kao *bohem*.

ĐINĐUHA

Đinđuva za ženska “uva”

Iako bi se moglo pomisliti da je riječ orijentalnog porijekla, prema podacima koje daju etimološki rječnici, ona to nije. Riječ je o leksemi *đinđuha*, za koju Skok misli da je moguća veza s mađarskom posuđenicom *gyöngy*, iako ne navodi direktnu vezu. Inače, spomenuta leksema kojom se primarno označava *naušnica* odnosno *minđuša* ili u nekim govorima *minđuha*, u hrvatskom i srpskom jeziku javlja se u obliku *đinđuva*, iako i Hrvatski jezični portal i Rečnik Matice u zagradi navode i oblik *đinđuha*. Postoji jasna indicija da je *đinđuha* pravilan oblik, što nije

ništa čudno za bosansku jezičku praksu, a evo zbog čega. Ako je tačna pretpostavka da je mađarski oblik osnova za ovu riječ, shodno odnosu prema drugim riječima kojima se označava privjesak za *uho*, kako to pokazuje *minduha* odnosno *minduše*, odnosno neologizam *naušnica*, u kojima se u svima čuva korijenski element *-uh-*, a tiče se ljudskog *uha*, proizlazi kako je to etimološki pravičan oblik, a ne onaj u kojem se nalazi osnova riječi **uvo*. Otuda se dolazi do zaključka da je na mađarsku osnovu *đind-* dodana slavenska osnova *-uh*, što upućuje na zaključak da je *đinduha* nastala od *đind-uh-a*, kao što je to slučaj s riječju *mind-uh-a* ili *mend-uh-a*, odnosno *mind-uh-j-a* odnosno *na-uh-nic-a*. Istina, prema Škaljiću, *minduša* ili *menduša* izvedena je od perz. *mengüş*, što ne mora značiti da nije napravljena analogija *đinduhe* s *minduhom*. Prema tome, ispravan i u bosanskoj jezičkoj praksi prisutan je oblik *đinduha*. Kasnije se vjerovatno *đinduha* prenijela i na druge slične ukrasne predmete podsjećajući na nakit koji zveckaa, visi, blješti. Zato ide *đinduha* za ženska *uha*. U Preporodovu Pravopisu propisana je tako *đinduha*, u Bosanskom pravopisu je *đinduva*, Jahić

u Rječniku daje oba oblika, ali je *đinduha* ispravna, a u Rječniku Filozofskog, u Institutovu Rječniku te u Rječniku stranih riječi navodi se samo *đinduha*.

Čini se da spomenuta bosanska normativna i leksikografska praksa pokazuje tendenciju za stabilno korištenje *đinduhe*.

HASTAL

Odakle nam hastal?

Ima jedna pjesma aranžirana po formi sevdalinke koja počinje stihovima: "Na hastalu gori svijeća..."

Ovdje je riječ *hastal* upotrijebljena kako bi se dobio metar, tzv. četverac, jer da je bio *sto*, tog četverca ne bi bilo. Zašto to spominjati? Da se vidi kako je poetski diskurs utjecao na čuvanje nekih oblika, kakav je recimo ovaj.

No, odakle nam je došao oblik *hastal*?

Riječ *sto* izvedena je iz prasl. glagola **stati* (Hrvatski jezični portal), koji može imati i nesvršeni vid: *stajati*, a prijevojem vokala dobijen je prezent *stoj-im*, nastao od nesvršenog vida glagola – *stajati*, dok prezent oblika glagola *stati* uopće nema jer je u upotrebi samo oblik

stanem, koji ima značenje svršenog vida, ali zato je rijedak i stilski markiran infinitiv *stanuti*, od kojeg nastaje oblik *stanem*.

Imenica *sto* u semantičkoj je vezi sa spomenutom osnovom s tim da je u prasl. jeziku već postojao **stolb*, koji će poslije toga dati *stol*, kako je npr. danas standardizirano u hrvatskom, dok u bosanskom savremenom standardu imamo *sto*, kao i u srpskom jeziku, zato što je tzv. finalno *-l* na kraju riječi prešlo u *-o*, i niz je primjera koji to potvrđuju. Ali, kako dodosmo do *bastala*? Oblik riječi *asztal* potvrđen je u mađarskom jeziku i u taj jezik preuzeta je iz prasl. i stsl. starijeg oblika – *stolb*, ali pošto je po zakonima mađarske fonetike početna skupina teška za izgovor, dodana je proteza *a-*, čime je dobijen oblik *asztal*. Kako je ta riječ kasnije opet vraćena u neke južnoslavenske jezike, to je dobijen oblik *astal*, koji je npr. uobičajen u srednjoj južnoslavenskim jezicima, dok je u bosanskom, očekivano i po ustanovljenim zakonomjernostima, dodana proteza, tzv. analoško *b-*, pa smo dobili *bastal*. Čudno li je kretanje ove riječi: posuđena, pa nakon što je prerađena, opet vraćena, a nakon toga dodan joj je još jedan bosanski ukras, pa je kao takva i potvrđena u bosanskim

normativnim priručnicima (Jahićev Rječnik, Rječnik Filozofskog; Preporodov Pravopis, Pravopis.ba).

Hastal je specifično bosanski obojen!

HERETIK

Heretička i šizmatička upotreba jezika

I kad pomisliš da su neki oblici iz bosanskog javnog prostora iščezli, pojavi se poneki slučaj koji vas derogira. Tako nekidan, čitajući jedan bosanski portal, nađem na imenicu *jeretik*: “...proglasili su al-Bunija i njegovog savremenika Ibn Arebija jereticima, odbacujući njihov rad kao ‘sihr’ ili magiju...” Istina, kad se uđe u detalje, onda se vidi da pisac ovog dijela teksta ima još nekih jezičkih falinki: al-Bunija – trebalo bi pisati Al-Bunija odnosno još bolje El-Bunija; njegovog – trebalo bi biti njegova; *jereticima* – trebalo bi biti *hereticima*. No, pozabavimo se ovim posljednjim primjerom koji je povod ovog razmatranja. Leksema *heretik* i *hereza* prisutne su u narativu o srednjovjekovnom periodu Bosne toliko da je gotovo nemoguće ovo ne znati s obzirom na to da su

pripadnici Crkve bosanske upravo u raznovrsnim dopisima i izvještajima o vjerskom stanju opisivani ovim svojevrsnim epitetom, pored toga što su prozivani bogumilima ili bogomilima, babunima, katarima, patarenima... Dakle, *heretik* je riječ nastala u grčkom jeziku – *hairesis*, a doslovno znači “odabir, stranka”. U osnovnom značenju, prema konsultiranim rječnicima, podrazumijeva, najkraće kazano, vjerski termin kojim se označava odstupanje od kanoniziranog tumačenja neke službene religijske istine u doktrinarnom smislu, čime se pod ovim pojmom podrazumijeva pripadnik nekoga krivovjerja, što zapravo podrazumijeva slijede-nje *hereze*. U tom smislu, *hereza* i *heretik* u goroj su poziciji u odnosu na *šizmu* i *šizmatika*, jer ovo drugo prije svega znači “raskol, rascjep ili razilaženje” u smislu otpadništva od religijske zajednice. U muslimanskoj historiji vjerskih rascjepa, šizmatik bi bio *murtatin*, *murtat*, *murted*. Tako su svojevremeno bili proglašeni bosanske *hamzevije*, čiji je osnivač bio derviš Hamza Orlović u 16. stoljeću.

Jezički gledajući, izvorni izraz pojma grčkog postanja podrazumijeva oblike *hereza*, *heretik*, *heretičan* i sl., potvrđene u bosanskim izvorima norme (Jahićevo i Institutov

Rječnik, Rječnik Filozofskog, Isakovićev Rječnik, Rječnik stranih riječi), te nema nikakva valjana razloga upotrebljavati oblike svojstvene srpskoj jezičkoj matici tipa *jeretik*, *jeres*, *jeretičan* (up. Rečnik Matica, Rečnik Matice).

Primjenjujući znanja navedenih pojmova, u bosanskoj jezičkoj zajednici može doći do jezičkog otpadništva pa postati, ne dao Bog, jezički *murtat(in)*, tj. jezički *šizmatik*, a onaj ko potpuno isklizne, ispadne iz svoje jezičke zajednice, takav je jezički *heretik*, gluho bilo.

HEUREKA

Heureka kao otkriće

Može se pretpostaviti da su mnogi čuli za imenicu *heureka*, što na grčkom znači “otkrio sam”, a u kontekstu mnogih savremenih jezika ovaj je izraz okamenjen u značenju: *otkriće*! Događaj u kojem je Arhimed, čuveni grčki fizičar i matematičar, u Sirakuzi na Siciliji, dok je ulazio u bazen, došao do zaključka kako se može provjeriti udio eventualno drugih legura u zlatu, što je od Arhimeda tražio tadašnji vladar, ostao je u trajnom sjećanju svjetske kulture. Tada je Arhimed,

nag, gologuz, golokrak, bez odjeće, istrčao i uzviknuo: *Heureka!*

I prema podacima iz etimoloških priručnika (npr. Snój), to je odgovarajući oblik grčkog postanja što je preuzet preko njemačkog izraza *Heureka*, a ne *eureka*, kako je nekad govoreno u srpsko-hrvatskom dobu zajedničkog jezika, pa je i danas standardizirano u srpskom jeziku (Rečnik Matice), a isto se navodi na Hrvatskom jezičnom portalu. Oblik *eureka* ne nalazi se u bosanskim normativnim priručnicima. U Jahićevu Rječniku također se ne bilježi *heureka*, ali se navodi *heuristika* kao nauka, dok se u Institutovu Rječniku i Rječniku stranih riječi navodi *heureka*, istina s neobičnim akcentom, a u Bosanskom pravopisu *hëureka* i *heureka* s akcenatskim varijacijama.

Jupi, *heureka*, otkrio sam *heureka*! Možda se samo malo treba potruditi u navici upotrebe.

HISTORIJA

Historija povijesti ili povijest historije

Riječ *historija* u javnom prostoru, službenoj i neslužbenoj jezičkoj praksi, govoru, može se ponegdje i ponekad registrirati kao **istorija*. Ne znam

kako razumjeti neke govornike bosanskog jezika koji još nisu izišli iz **istorije*. Sjećam se moje generacije, kada smo kao srednjoškolci na nastavi bosanskog jezika saznali da po bosanskom nije *istorija* već *historija*, te smo se u isti mah prebacili u *historiju*.

“Prvo provazi sebi pa onda drugom” – kaže jedan znameniti hadis, ali kako šutjeti na svojevrzne oblike našeg jezičkog autošovinizma.

Kasnije sam na studiju saznao da *povijest* nije samo hrvatska i da *historija* nije samo bosanska. Istina, *istorija* je samo srpska, ali i još nekih slavenskih jezika, poput npr. makedonskog, mada u makedonskom *po-vest* nije ono što je *povijest* kod nas, jer je to “pripovijest” (Makedonski rječnik). Također sam u međuvremenu saznao da je *povijest* svojevrсна prevedenica latinske riječi *historia*, koja je u ovaj jezik zapravo došla iz starogrčkog, iako joj je praie. oblik bio **wid-tor*, što je u vezi s korištenom glagola *vidjeti* (Matasović i dr.), iako neki vele da *historija* nije što i *povijest*. Naime, čitajući stručnu literaturu, poput nekih specijaliziranih enciklopedija, *povijest* je sve što se dogodilo u prošlosti i svojevrсни način spoznaje svijeta na osnovu raznorodnih i raznovrsnih, provjerenih i neprovjerenih informacija (što je po nekima *povijest* u širem smislu). *Historija* je, s druge strane,

uža *povijest*, tj. spoznaja svijeta na osnovu naučno provjerenih činjenica, dok je sami rezultat historijskih istraživanja ustvari *historiografija*. Vjerujem da bi o ovome *historičar* mogao mnogo bolje i više kazati!

Kad je posrijedi općeprihvaćeno značenje *historije* i *povijesti* – u spoznajnom procesu prosječnoga govornika bosanskog jezika i njegova jezičkog znanja i osjećanja, *povijest* i *historija* shvataju se kao sinonimne riječi, iako nas savremena lingvistička nauka uči da nema apsolutnih sinonima – pa u tom slučaju *povijest* ili *historija* ili *istorija* služe, između ostaloga, za svojevrsnu jezičku samoidentifikaciju. Prema tome, kada kao govornici bosanskog jezika biraмо ove riječi, na prvome mjestu treba biti *historija*, zatim može *povijest*, dok *istorije* nema.

Podrazumijeva se da se i izvedenice od imenice *historija* pišu kao *historijski*, *historičar*, *historičan*, *historičnost* i sl., što je svakako potvrđeno u bosanskim normativnim priručnicima.

HLIVNO

Hlivnjaci iz Hlivna

Ima jedan grad u Bosni, na njezinu zapadu, danas sjedište Kantona 10,

čuven po velikom kraškom polju i jakom izvoru Dumanu, koji se nalazi u starom dijelu grada, čineći tri kilometra dugu rijeku ponornicu Bistricu. Riječ je o *Livnu*. Ili pak *Hlivnu*? U savremenoj jezičkoj praksi postoje različite verzije ovog imena s obzirom na njegov oblik, odakle se dominantno upotrebljava oblik *Livno* i u znatno manjoj mjeri oblik *Hlivno*. Čak i sami stanovnici ovoga grada imaju različite predstave o tome jesu li *Livnjaci* ili *Hlivnjaci*. Tako je jedan od najstarijih poznatih stanovnika ovoga grada bio hadži Jusuf Livnjak, rođen u 7. ili 8. deceniji 16. stoljeća, koji je 1615. godine krenuo na hadž, donijevši sa svetog putovanja putopis napisan na osmanskoturskom jeziku (Mehmedović 2018). U savremenoj situaciji također su zabilježena prezimena i *Livnjak* i *Hlivnjak*, čime navedeni primjeri pokazuju navedenu divergenciju, pa su u Bosni i Hercegovini prisutni oblici prezimena *Hlivnjak* kod katolika, ali i *Livnjak* kod muslimana, dok se u Isakovićevu Rječniku, mesela, prema navedenim izvorima, registrišu oblici etnika *Hlivnjak* kao i s hiperijekvaizmom *Hlijevnjak*. U bošnjačkoj epici zabilježeni su, očekivano, oblici *Hlivno*, npr: “Kad Kauri Hlivno popališe [porobiše]”; “Pa ti ode Hlivnu kamenome”.

Kad je posrijedi etimologija, Skok navodi nekoliko mišljenja o porijeklu, iako postoji poprilična usaglašenost u tome da je riječ o gotskom korijenu *hlaiws*, odnosno pragerm. **chlaiwam*, što znači ili “grob” ili “grobna spilja”. Ako se to ima u vidu, proizlazi da je početno *b-* etimološkoga porijekla i da bi ispravno trebalo biti *Hlivno*. Berneker npr. daje prasl. oblik **chlěvъ* u značenju štale, odnosno označava prostor za zaštitu domaćih životinja. Nije isključeno da špilja ili pećina nekada zaista jeste služila za navedenu namjenu, pa je pitanje preciznijega značenja otvoreno. Osim toga, može se sporadično čuti i oblik *Lijevno* ili *Hlijevno*, što implicira zaključak da je u korijenu bio jat te da bi ikavska zamjena jata trebala biti izvorna s obzirom na uglavnom starinački ikavski prostor u kojem se nalazi ovaj grad. U prilog jatu ide i diftong *-ai-*, zabilježen u got., a što potvrđuje pravilo naslijedeno iz prasl. jezika prema kojem je sekundarno porijeklo jata od diftonga **oi*, **ai*. Uzimajući u obzir kazano, proizlazi činjenica da je pretpostavljeni oblik **chlěvъ*. Dodatak na korijensku osnovu dolazi iz slavenskog sufiksa *-n-o*, tvoreći kasnije oblik *Hlěvъno* i konačno *Hlivno*. Da su Goti nekada naslanjivali naše prostore, potvrđuje,

prema nekim historičarima, i ime grada *Gacko*, u čijoj se osnovi, “is-pod” *c* krije *t*, kako se taj odnos *t – c* bilježi u još nekim leksemama, dok je prijevoj *o – a* također moguć. Ovo pitanje nije potpuno razjašnjeno zbog nedostatka drugih potvrda, iako se i ime *Nevesinja* dovodi u vezu s gotskom bazom, zbog čega ovaj problem traži dodatnu i opsežniju elaboraciju. No, vratimo se *Hlivnu* odnosno *Livnu*. Etimološki je, znači, ispravan oblik *Hlivno*. Pitanje je hoće li uopće ovaj oblik zaživjeti, tj. vratiti se na mala ili velika vrata.

U bosanskoj jezičkoj normi uputno bi bilo da se ime ovoga grada u obliku *Hlivno*, kao i drugi izvedeni oblici, proglase standardnim, ili pak varijetetnim, s obzirom na to da se navodi samo *Livno*, *Livnjak*, *livanjski* (Jahićevo Rječnik, Rječnik Filozofskog; Preporodov Pravopis, Pravopis.ba, Bosanski pravopis).

HLJEB

Nije kriv kruh što se neko uhljebio

Iako postoji opravdano mišljenje da je *kruh* u značenju *hljeba* nastao u prasl., ova se riječ, prema dostupnim podacima na južnoslavenskom tlu,

dominantno upotrebljava na području slovenskog i hrvatskog jezika te narodnih govora koji na tlu Bosne zauzimaju prostor uglavnom geografski “zapadnije Bosne”, dok u drugim slavenskim jezicima nerijetko označava komad ili krišku nečega (Derksen, Matasović i dr.). Prema nekim podacima, može se pretpostaviti da je u prasl. fazi razvoja jezika preuzeta gotska riječ *hlaiþs*, koja je izvedena iz starije pragerm. lekseme **hlaibaz* (Skok). Promjene koje su se dogodile u bosanskom jeziku pokazuju zakonomjernosti: diftong *-ai-* dao je jat, a *f* odnosno *b* formirano je osnovu zbog koje je u prasl. postojao *chlēbъ*, što je rezultiralo savremenim oblicima: *hlib*, *bleb*, *hljeb* i drugim varijantama s okrnjenim početnim *b-* na južnoslavenskom tlu govornog idioma. Bosanski, očekivano, čuva *h* u riječi *hljeb*, kao što je to slučaj i s drugim standardima srednjojužnoslavenske jezičke grupe, s tim da se pojavljuju i dijalekatski oblici *kru* ili *kruv*. Inače, leksema *hljeb* preuzeta je kao riječ iz kulture ishrane, koju su Slaveni posudili od Germana, jer je podrazumijevala pečenje tijesta, a što je bio izum koji su Germani dali Slavenima. Riječ *kruh* u prasl. je bila **kruchъ*, čiji je prethodni praie. oblik glasio **krows* (Matasović i dr.), odnosno

vjerovatno **krouas* (Skok), a pretpostavka je da je u vezi s prijevojem savremenoga glagola *kršiti*, pa je svojevremeno u prasl. značio “komad, grumen”, što se značenjski odrazilo, kako je već spomenuto, i na druge slavenske jezike. Može se pretpostaviti da na početku oblici leksema za *kruh* i *hljeb* u prasl. nisu bili sinonimni, ali su se poslije zbog semantičkih razloga izjednačili u korist formiranja sinonima pa su kasniji slavenski jezici “odabirali” jednu od datih mogućnosti. U savremenoj upotrebi ovih riječi, bez obzira na to što se odnose na istu realiju, postoje semantičke nijanse u razlikovanju, makar se one svodile na emotivno-ekspresivni aspekt upotrebe. A bosanski izvori norme bilježe oba oblika, i *hljeb* i *kruh* (Rječnik Filozofskog, Isakovićev, Jahićev i Institutov Rječnik; Preporodov Pravopis, Pravopis.ba; Bosanski pravopis).

U razgovornom stilu standardnoga jezika formiran je neologizam *uhljebiti* (*se*), što podrazumijeva ili koga uzdurisati ili samome sebi namjestiti neku dobru društvenu poziciju, što može biti neki društveni položaj ili posao, za koje nerijetko nije kvalificiran i u kojima može duškati.

Pošto su spomenuti *hljeb* i *kruh*, trebalo bi znati da postoji još jedna

leksema kojom se označava ista realija. Riječ je o lokalnoj leksemi *panja*, koja se čuva u narodnim govorima, a nije daleko od toga i da je vjerovatno dijalektalna. Moguće je da je ova riječ starog postanja iz romanskih jezika, s obzirom na to da je u tim jezicima sačuvana u različitim varijacijama. Međutim, vrlo je izvjesno da je ona ipak nešto mlađa i da je proistekla iz novijih slavensko-romanskih kontakata. A kad je riječ o *panji*, neizostavna je asocijacija i na *patišpanju*, slatki kolač od žutog tijesta s jajima, brašnom, eventualno praškom za pecivo i čime već, koji može biti preliven agdom.

Jednostavan kolač koji se nekad u novijem dobu naziva i moderno *biskvit*.

HOMORA

Šuma homorova

Zimzeleno stablo koje botanika opisuje, izgleda, kao drvo iz porodice Pinacea kojoj, za laike, pripadaju još neke vrste, kod nas je dosta rasprostranjeno, baš kao što je rasprostranjen naziv te biljke – *omora* ili *homora*, odnosno *omorika* ili *homorika*. Bosanski

normativni priručnici uglavnom daju ili prednost oblicima s protetskim *h-*, ili samo njih propisuju (Preporodov Pravopis, Bosanski pravopis, Rječnik Filozofskog, Jahićev Rječnik), dok je u Institutovu Rječniku naveden oblik bez ovog protetskog suglasnika. Isto tako, u bošnjačkim narodnim govorima uglavnom je riječ o *homori* i *homorici*, iako etimologija ove riječi upućuje na oblik bez početnog ili analoškog *h-*, a javlja se i bošnjačko prezime *Homoraš*, koje potvrđuje organsku vezu, dok na području Rogatice postoji lokalitet *Mejrina Homora*, koji se dovodi u vezu s ratnim zločinom u slučaju Zorana Marjanovića (Klix). Također, prema podacima koje daju etimološki rječnici (Skok, Matasović i dr. npr.), u vezu s ovom leksemom dovode se i oblici *omar*, *molika*, čak i *munika*, a u vezi s time izvode se i oblici *smreka*, *smrča* i *smrčak*. Samo ovi navedeni primjeri pokazuju tvorbenu potenciju našeg jezika, pri čemu se iste ili slične realije iz vanjezičkog svijeta pretaču u iste ili slične lekseme kojima se imenuju date pojave odnosno realije. Ne ulazeći u probleme regionalnih ili lokalnih imenovanja, može se konstatirati da su *homora* ili *omora* i *smrča* vjerovatno ista

zimzelena drveta, što ne znači da ne postoje neke esencijalne ili morfološke razlike među njima, dok je *smreka* ustvari *kleka* od čijih se modroplavih bobica pravi zimski napitak poznat negdje i po imenu *klekovača* ili jednostavno metonimijski *smreka*. Skok i drugi etimolozi osnovu i ostale izvedene oblike smatraju predslavenskim balkanskim supstratom, dovodeći ga u vezu s ilirsko-tračkim osnovama. Prema tome, čini se da je etimološki ispravan oblik *omora* i *omorika*, ali u bosanskoj jezičkoj praksi postoje oblici s upotrijebljenim dodatkom *h-*, dajući *homoru* i *homoriku* zbog čega ne bi bilo zgoreg poslušati narodni izvor te ovaj oblik proglasiti standardno-jezičkim u odnosu na oblike bez *h*, pošto na to upućuju neki bosanski normativni priručnici koji imaju oblike bez *h-*, kao što je npr. Bosanski pravopis i Pravopis.ba, dok se u Jahićevu Rječniku opisuje *homora* i *homorika*, a Rječnik Filozofskog daje prednost oblicima s protetskim *h-*. U Rečniku Matice i na Hrvatskom jezičnom portalu navodi se oblik *omorika*. Osim navedenih i rasprostranjenih oblika, na tlu Bosne i Hercegovine, a vjerovatno i šire, može se još čuti *humara*, *homara*, *humarika*, *homarika*, a možda i još neki drugi.

Pošto su ovi posljednji navedeni primjeri lokalno ograničeni, oblici *homora* i *homorika*, iako drugom obliku Rječnik Filozofskog daje prednost, trebali bi pledirati na svojevrsnu prednost u domeni leksičke norme u odnosu na oblike bez protetskog *h-*.

HORA

Je li nam hora, ako je ko horan

Površnim i ne previše detaljnim pregledom dviju početnica za nastavu jezika u Bosni i Hercegovini s početka 20. stoljeća mogu se utvrditi sociolingvistički uvjeti u kojima zbog ideološko-političkih okolnosti nastaju određeni preferirani jezički obrasci. Primjer toga pokazuje kako se u suštini dva ista udžbenika – od kojih je jedan štampan u austrougarsko doba (1918), a drugi u doba Kraljevine SHS (1927) – jezički različito tretiraju u nekim aspektima upotrebe. Jedan detalj o tome govori, onaj koji možda nije toliko očit, ali to ipak pokazuje. Riječ je o imenici *hora*, koja je upotrijebljena u udžbeniku Prva Čitanka (1918: 48) austrougarske provenijencije, i imenici *ora*, koja se javlja

u SHS-udžbeniku pod naslovom Bukvar (1927: 46), i zanimljivo, u istom tekstu jedne kraće pjesme, da ne kažemo pjesmice, i u osnovi istom udžbeniku, koji je samo štampan u dvama državnim okvirima, s gotovo identičnim sadržajem nastavnih jedinica. "Austro-ugarski tekst" čuva etimološko *h* u datoj riječi: "Učite, djeco, / Sad vam je hora! / Ko učit neće, / Kajat se mora", dok "srpsko-hrvatsko-slovenski" to *h* izbacuje: "Učite, djeco, / Sad vam je ora! / Ko učit neće, / Kajat se mora." I ma kako izgledalo da je riječ o perifernoj i pojedinačnoj pojavi, ona ipak govori o ideološkim prepozicijama tadašnjeg društva na jezik u Bosni i Hercegovini.

Riječ *hora* grčkog je porijekla i znači vrijeme (Skok) i u značenjskoj je vezi s engleskom imenicom *houre*, romanskom posuđenicom *ura*, njemačkom *uhr*, pri čemu je navedeni oblik prisutan u jeziku izvorniku kao *hora*. U bosanskom je *hora* riječ kojom se označava pravo vrijeme, pravo doba, pravi trenutak, sahat... za obavljanje nečega, a kad je nešto u takav vakat, onda je onaj koji je voljan nešto uraditi u datom pravom trenutku, vremenu, onaj koji je *horan*.

Bosanski normativni izvori hametice propisuju oblike ove

lekseme sa *h-*, tj. *hora*, *horan*, što potvrđuju Institutov Rječnik, Rječnik Filozofskog, Jahićev Rječnik, Rječnik stranih riječi; Preporodov Pravopis, Pravopis. ba, Bosanski pravopis.

Srećom, znam da ima još *hor-nih* za zanimanja o bosanskom jeziku, bez obzira na to što je poneko u okruženju spreman na djelovanje u *ori*.

HORITI SE

A pjesma se hori, hori

Ko je bio u prilici slušati snažno razlijevanje nekog zvuka na otvorenom prostoru, mogao je svjedočiti činjenici da se neka recimo pjesma *hori*, a mogla se i *zahoriti*. Istina, neko će čuti i da pjesma *ori* pa i da se *zaorila*. Šta je zapravo sporno s ovim oblicima glagola?

U bosanskim jezičkim izvorima općenito se mogu evidentirati oba oblika – i *oriti se* i *horiti se*, što bi moglo implicirati zaključak da obje lekseme imaju upotrebnu vrijednost u leksičkom sistemu, iako, prema većini bosanskih normativa, prednost ipak ima oblik tipa *horiti se*. Kad je posrijedi porijeklo, moglo bi biti da je oblik

bez *h-* etimološki “pravičan” pa ga i Skok spominje u obliku *oriti se*, što ima uporednicu prema ruskom *oraty*, što znači “vikati”, a što u bosanskom odgovara razlijevanju zvuka. Zanimljivo je da Skok ovu leksemu dovodi u vezu s drugim, izvedenim leksemama, kao što je *oboriti*, *razoriti* i sl. Bezlađ također govori o prasl. obliku osnove **or-*, što ima veze i s latinskim *orare* sa značenjem “govorenja, kričanja, moljenja”. Oblik s protetskim *h-* analoški je ovjeren u bosanskoj jezičkoj praksi, što ne znači da je apsolutno dosljedan jer se mogu registrirati oblici i *oriti se* i *horiti se*, ali se u bosanskim normativima nalazi u apsolutnoj premoći oblici s protetskim *h-*, tj. *horiti se* (Isakovićev Rječnik, Rječnik Filozofskog, Rječnik nedoumice; Preporodov Pravopis, Pravopis. ba, Bosanski pravopis), dok samo Institutov Rječnik daje oblik *oriti se*. Očekivano, u Rečniku Matice i na Hrvatskom jezičnom portalu daje se etimološki oblik *oriti se*.

U zavisnosti od intencije bosanske norme, kao i jezičke prakse, može se očekivati da će se u dogledno vrijeme (iako je kategorija hronologije u jeziku relativna) ustabiliti neki od spomenutih oblika. Imajući u vidu komšijske i susjedske odnose, može se očekivati

snažan utjecaj oblika bez analoškog *h-*, mada bosanski jezički priručnici generalno daju prednost oblicima *horiti se*, *horenje* i sl.

A šta će biti, hajde znaj: do svijesti je govornika, kao i do jezičke prakse!

JAVOR

Jahorovi na planini Javorini

Kažu da je *javor* dobro drvo. A kako i ne bi bilo kad su se od njega birvaktile pravile gusle, mada su izrađivane i od jasena i od oraha. A i da nisu pravljenе gusle, ne bi džabe jedna lijepa planina u okolici Sarajeva nosila ime po ovom plemenitom drvetu. Naravno, riječ je o *Jahorini*. Ko se razumije u tvorbu riječi, zna da je oronim *Jahorina* nastao od korijenske morfeme *jahor-*, sufiksa *-in-* i gramatičke morfeme *-a*. No, sad se postavlja pitanja kako je *javor* postao *jahor* ili je možda bliži istini proces u kojem je *jahor* ustvari postao *javor*. Kako na to upozoravaju etimološki rječnici, čini se da je osnova riječi u prasl. **aworъ* (Berneker), iako stvnj. paralela pokazuje oblik u kojem se pojavljuje *-h-*, pa glasi **ahor* ili pak **ahorn* (Matasović

i dr.), koji ima veze i s latinskim *acer*, što znači “špic, šiljak”, gdje se u germanskom prilagođavanju latinsko *-c-* transformiralo u *-h-* u intervokalnoj poziciji. Zato se relativno lahko može objasniti da je korijenska osnova **ahorь*, odnosno u sekundarnom prasl. prilagođavanju **aworь*, što još jednom pokazuje slavensko-germansku izoglosu, prema kojoj je germanska posuđenica prešla u praslavenski. Shodno tome, Skok upozorava kako neki naučnici smatraju da je **aworь* preuzet u prasl. dobu iz stvnj. *ahorn* (ili pak *ahor*), a što se može povezati i s praie. supstratom. Inače, to zamjenjivanje *-h-* sa *-v-* u prasl. vjerovatno je povezano sa slabom artikulacijom intervokalnog germanskog *-h-*, pa je u prasl. zamijenjen sa *-v-*, pošto je riječ o tzv. hijatu zamijenjenim u prasl. sa *-v-*, dajući **aworь*. Dakle, izvjesno je da je došlo do preplitanja ili miješanja, odnosno zamjenjivanja fonetskih elemenata: *h* sa *v*, mada ostaje otvoreno pitanje zašto je i kako nastalo ime bosanske planine *Jaborine* – ako je u prasl. bilo **aworь* – što bi moglo upućivati na mogućnost dvojnosti prasl. osnove **ahorь* i **aworь*, pa su se iz obiju osnova razvijali oblici u slavenskim jezicima, s apsolutnom dominacijom reflektiranog prasl. oblika **aworь*.

Da se ne zaboravi, protetsko *j-* često se javlja u slavenizmima, kako to pokazuju riječi *jesen*, *jevanđelje*, *jedan*, *jeste*, *jelen* itd. Osim toga, činjenica je da toponimi mogu sadržavati starije jezičke relikte, kao što je to inače slučaj s vlastitim imenima raznih pojava, predmeta i pojmova, tako da je uobičajeno u prezimenima potvrditi starije jezičko stanje, kao npr. prezime tipa *Herdželaš*, *Kabvedžić*, *Safundžija*, dok su toponimi još “stariji”. U tom slučaju, također proizlazi da su oblik *jahor*, a samim time i oblik *Jahorina*, etimološki potvrđeni, što opet, ne znači da će se u našoj jezičkoj praksi nešto promijeniti, osim činjenice da se makar na ovaj način skrene pažnja na navedeni fenomen.

U pogledu oblika *jahor*, Rječnik Filozofskog eksplicira ovaj oblik, ali daje podatak da je pravilniji oblik *javor*, bez obzira na bosansku potentnost oblika sa sačuvanim suglasnikom *h*.

JOHA

Johe iz Jošanice

U barovitim, nekad močvarnim i porječnim prostorima raste drvo iz porodice breza pod imenom

joha. Istina, stručnjaci botaničke struke kažu da crna *joha* posebno raste u vlažnim područjima. Stari domaćini u Bosni tako su vazda tvrdili da *joha* nije dobra za loženje, jer je mehko drvo, a očito i dosta vlažno, pa ne gori dobro i ne daje dovoljno dobre toplotne energije. Prema etimološkim izvorima, *joha* je drvo čije je ime vjerovatno nastalo u nekom jeziku predindoevropske provenijencije, pa je u indoevropske jezike ušla naknadno, gdje se npr. javlja lat. *alnus*, što je ujedno i botaničko ime ovog drveta. Iako se na prvi pogled čini kako ovaj oblik nema veze sa slavenskim jezicima, rekonstruirani oblici ipak pokazuju određene zakonomjernosti, pa se u stvnj. javlja *elira*, latv. *elksnis* / *alksnis*, dok je u slavenskim jezicima divergencija lahko vidljiva, npr.: bug. *elha*, polj. *olha*, rus. *olbha* (Matasović i dr.), slov. *jelša* (Bezljaj), a u zapadnim južnoslavenskim, kao što je bosanski i hrvatski *joha*, dok se u srpskoj govornoj praksi javlja nerijetko *jova*, iako je normirani oblik *joha* i u srpskom jeziku (Rečnik Matice). Ta zamjena u srpskoj nestandardnoj bazi vezana je za zamjenu *h* sa *v*, iako brojni toponimi idu u prilog etimološkom obliku sa *h*, budući da

je ogroman broj primjera *Jošanice* kao hidronima ili ojkonima, što implicira postojanje izvornog oblika *joha*. Inače, prasl. **olbcha* (mada ima mišljenja da je i **elbcha*) na srednjojužnoslavenskom tlu dala je zakonomjernost prema kojoj je na datu osnovu dodana proteza na *j-* na osnovu, a kasnije je *-lb*, nakon nestanka poluglasa, na kraju sloga dalo finalno *-l* koje je prešlo u *o*, dok je ostatak *-ha* sačuvan, što je na kraju dalo oblik *joha*. Očito je da je u starijoj podlozi na mjestu današnjeg elementa *-h-* bilo *-s-*, kako to potvrđuje indirektno spomenuti germanski relik *elira*, jer je na mjestu intervokalnog *s* nastalo *r*, kako je za takvo stanje sačinjen rekonstruirani oblik *praie*. **h₂eliseh₂*. U slavenskim jezicima *-h-* je vjerovatno nastalo od *-s-* po zakonu ruki-pravila.

Treba li posebno isticati da bosanski oblik *joha* predstavlja specifikum zapadne štokavske baze, u kojoj je očuvanje suglasnika *h* potvrđeno u mnogobrojnim primjerima, dok je gubitak ili zamjenjivanje suglasnika *h* tipično nebosanska jezička praksa, a bosanski normativni priručnici navode *johu*.

U slivu *Jošaničkog* potoka mnogo je starih *joha*.

Prosječnom govorniku nekog od južnosl. jezika poznate su opozicije u smislu odabira suglasnika *k* ili *h* u nekim posuđenicama iz grčkog jezika, kao što je to npr. *hirurg* – *kirurg*, *hirurgija* – *kirurgija*, *hemija* – *kemija*, *hemoterapija* – *kemoterapija*, *hroničan* – *kroničan*, *hronika* – *kronika*, *dijahronija* – *dijakronija*, *sinhronija* – *sin-kronija*. Vjerovatno većem broju govornika nije poznata činjenica da se u sistemu opozitnih odnosa nalazi i par *kameleon* – *hameleon*, o čemu je dato i pojašnjenje u Pravopisnom priručniku iz 1972, gdje se dubletno daju i *hameleon* i *kameleon*, s tim da stoji napomena kako je oblik *kameleon* običniji. Navedeni primjer zapravo pokazuje kako se proces usvajanja nekih riječi vrši na različite načine i iz različitih izvora, pa se posredstvom leksičkog preuzimanja riječi i fonetski adaptiraju na različite načine, gdje se mogu ustanoviti određene tendencije. Na zapadu srednjojužnoslavenskog sistema dominiraju oblici s *k*, što je povezano s preuzimanjem iz latinskog izvora, koji je porijeklom apsolvirao navedene

oblike iz grčkog jezika. Na ostalom području uglavnom dominiraju oblici sa *h*, što je vjerovatno povezano s grčkim izvorom, odakle dolaze spomenute varijacije. Razumljivo je da hrvatski jezički identitet svoje uporište traži u zapadnom, latinskom kulturnom kodu, odakle proizlaze oblici posuđeni iz navedenog civilizacijskog kruga. U toj sferi jezičke prepoznatljivosti nalazi se i slovenska jezička zajednica. Istočnije i južnije, na većem prostoru Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore uglavnom dominiraju oblici sa *h*, što je na izvjestan način ovjereno i u standardnojezičkoj normi, a slična situacija veže se i za makedonski jezički prostor. Sve to zapravo svjedoči o starim kulturno-civilizacijskim vezama i odnosima koji su se preklapali na Balkanu. Tako su npr. riječi *hemija*, *hronika*, *hirurgija* porijeklom iz grčke jezičke baze: *khemeia*, *khronika*, *kheirourgia*, dok su svojevrсни fonetski uvjetovani ekvivalenti prošli kroz latinsko fonetsko sito te su našli svoje mjesto u zapadnom i sjevernom dijelu južnoslavenske jezičke zajednice, kako to potvrđuje npr. *chymia* i *chronica*. Slučaj *kameleona*, ali ne samo njega, na neki način pokazuje složenost odnosa i utjecaja, tako da je uobičajeno da se metaforički grčki

izraz za “lava na zemlji” (Hrvatski jezični portal), što etimološki znači *kameleon* na grčkom, koristi upravo u tom obliku, iako se u jednom dijelu srednjojužnoslavenske jezičke komune mogao očekivati oblik *hameleon*, tako da danas na srednjojužnoslavenskom prostoru vjerovatno nije zabilježena ovakva upotreba lekseme. A da latinski, odnosno zapadni utjecaj širi svoju domenu upotrebe, pokazuju i neki primjeri savremenog jezičkog stanja, koja se u Bosni i na bosanskom govornom prostoru može registrirati u obliku *kemoterapije*, iako bi se očekivala *hemoterapija*, ili ponekad, sporadično, može se pojaviti *kronika* i sl. Gledajući složenost međujezičkih odnosa, probijanje oblika s *k* pokazuje prodor onoga što bi se u konkretnijem smislu moglo vezati za hrvatski jezički prostor preko zapadnolatinskog utjecaja, dok opstanak oblika sa *h* svjedoči starije veze s bizantijskim odnosno grčkim kulturno-civilizacijskim krugom koji je u slučaju kulturnih veza s Bosnom intenziviran i kroz osmansku kulturu i civilizaciju, iako su te veze poznate i odranije. No, bez obzira na to, još se nije omanulo nekom pa da mu *kameleon* preskoči u *hameleon*, što potvrđuje dolazak ove lekseme preko latinske kulture, iako joj je izvorište grčko. A

leksema *kameleon* navodi se u konsultiranim bosanskim standardno-jezičkim priručnicima.

A u slučaju ove zanimljive životinje, valja istaći da u savremenom jeziku leksema kojom se označava mogućnost lakog prilagođavanja okolnostima i životnim situacijama, podrazumijeva čovjeka *kameleona*. Nije to lahko postići. A navedena ljudska osobina ne mora nužno biti loša.

KUHATI

Kuhanje situacije u varivima bjelosvjetskih kuhinja

Među nekim Bošnjacima na tlu Sandžaka može se čuti kako u kaficima imaju *kuvanu kafu* ili kako npr. u restoranima nude *kuvana* jela, što je svakako potvrđeno i srpskom govornom praksom i normom prema kojoj je prihvatljiv oblik *kuvati* (Rečnik Matice). Ko iz Bosne nije bio ondje, mogao bi biti iznenađen ovakvom jezičkom praksom, pa valja upozoriti radi ibreta. Inače, bilo bi zanimljivo proučavati aspekte psihološkog tretmana sagovornika u slučajevima kada se susretnu različiti narodni organski idiomi, što je

posebno pitanje svakako. Kad je riječ o glagolu iz kojega se izvode gore spomenuti oblici pridjeva trpnog, on je još u prasl. jeziku postojao u obliku **kuchati*, što i danas ima potvrdu u savremenom jezičkom stanju. Zanimljivo je i to da ova riječ ima uporednicu u nekim germanskim jezicima, poput njemačkog *kochen*, ili engleskog *to cook*. Prema podacima koje daje Skok, glagol *kubati* u praslavenski jezik došao je preko zapadnoslavenske jezičke porodice nakon kontakta sa starovisokonjemačkim, iz kojeg se razvio današnji njemački, a što je sve opet povezano s kasnolatinskim *coquere*. Berneker pod natuknicom *kubina* navodi niz oblika u slavenskim jezicima, uključujući i primjere u kojima se javljaju izvedeni oblici od **kuchati*. Inače, stariji slavenski izraz za glagol *kubati* bio je *variti*, koji se danas sve više povlači pred oblikom *kubati*. Naime, *variti* je nekada podrazumijevalo primitivan način kuhanja na ognjištima, dok je *kuhanje* napredniji civilizacijski iskorak. Inače, u nekim narodnim govorima glagol *variti* mnogo je življi od glagola *kubati*. Međutim, vrlo je vjerovatno da se glagol *variti* potiskuje zbog drugog dominantnog značenja koje mu je pripisano, a to je u vezi sa

značenjem *varenja* hrane. No, bez obzira na razvojni put glagola *variti*, iz kojeg je, po svemu sudeći, izveden glagol *bariti* (kako je ranije objašnjeno u slučaju fenomena žargonskog *barenja*) u bosanskoj jezičkoj tradiciji, praksi i normi, uglavnom se *kuba*. Pa kad neko i situaciju podgrije nekim činom, on je tada *zakuha* i nikako *zakuva*, a što je potvrđeno u bosanskoj standardološkoj praksi.

U tom pogledu, razvojem svijesti o bosanskoj jezičkoj teoriji i praksi, među Bošnjacima u nekim dijelovima Sandžaka, sazreće svijest o tzv. jezičkoj hegemoniji dominantnog jezika iz čijeg će se zagrljaja valda iskobeljati, pa će se očekivati i *kuhana kahva* (mada je poznata i kao *pečena!*), i *kubano* jelo, poznato ponegdje kao *kubanija*.

Smisao očuvanja jezika jeste i u očuvanju integriteta kulture.

MARHA

Kad marha postane bagra

Ima jedna imenica koja je opstala u bosanskom jeziku, čije se značenje djelimično pomjerilo, a koja se češće koristi u prenesenom značenju,

kada se u nekim specijalnim prilikama u kojima se omalovažava sagovornik, kaže: "Marvo jedna!" Ono što je zanimljivo jeste to da se u bosanskim starijim tekstovima, npr. u jednom krajišničkom pismu, u službenoj korespondenciji jednoga Bošnjaka, Hasan-age, dizdara kostajničkog, koji 1600–1602. piše zagrebačkom biskupu Nikoli Selničaju o sužnju Marijanu, navodi: "Isto nam upišite po komu hoćemo marhu uslati" (Jezička baština: 66), tj. "Isto nam upišite po kome ćemo marhu poslati". Oblik *marha* navodi Matasović i dr. u izvorima iz 16. stoljeća, i to uglavnom u kajkavskom narječju, dok se u tekstu iz bosanskog krajišničkog pisma također potvrđuje oblik *marha*, karakterističan za starije bosanske tekstove, kakav je ovaj s početka 17. stoljeća, pa ne treba isključiti mogućnost da je bosanski krajišnik tu leksemu preuzeo iz kajkavske korespondencije, upotrijebivši je u datom obliku. Inače, ova riječ preuzeta je preko mađarskog iz njemačkog oblika *mariha* (Matasović i dr.), što u najširem znači "stoka", iako je moguće da se odnosila samo na konje, a nije daleko od toga da je *marha* značila stoku uopće.

A u vezi s ovim slučajem, treba spomenuti jedan drugi

analogan jezički izraz, koji je također dobio uglavnom preneseno značenje, dok se osnovno ili primarno značenje promijenilo. Riječ je o riječi *bagra*. Ta leksema ima veze s korijenom riječi *bogat*, odakle dolazi i blago, mal, imetak, a podrazumijeva stočno bogatstvo. Zato ne treba čuditi da se za skupinu, najčešće mladih muških osoba koje se ne ponašaju u skladu s općeprihvaćenim načelima dobrog ponašanja, kaže da su *bagra*, i zanimljivo, nikada se neće reći za pojedinca da je *bagra*, budući da je ova leksema zbirna imenica, ali se može čuti da pojedinac iz *bagre* bude *gelipter*.

No, vratimo se *marhi*. Zanimljivo je zašto je u savremenom jezičkom općenju u upotrebi uglavnom oblik *marva*, gdje se jasno može vidjeti ekvivalentna zamjena suglasnika *h* i *v*. No, to ne znači da se u bosanskoj leksikografskoj praksi ne treba na neki način opisati oblik *marha*. Neće čuditi ako neki kažu da je to bespotrebno i viška, zaboravljajući pri tome sve one potentne elemente kulturne historije. A bosanski normativni izvori registrišu oblik *marva* (Institutov i Jahićev Rječnik, Rječnik Filozofskog i Rječnik nedoumica).

ŠTIHATI

Ko umije štihati bašču

Kad s proljeća poljodjelski radovi počnu, tad se u svijesti reaktivira upotreba nekih specificiranih leksema, među kojima se može naći jedan glagol kojim se objašnjava postupak pripreme njive ili bašče za sijanje biljnih kultura. Riječ je o glagolu *štijati*, koji se u narodnom idiomu po Bosni uglavnom vrši u spomenutom obliku. Koji su čuli i koji su probali praktično ovu riječ, znaju da se posebnom *alatkom* (*halatkom*), uglavnom *ašovom* (*hašovom*) *štih*a zemlja. Dakle, iako je raširen oblik *štijati*, etimologija ovog glagola glasi *štihati* i njemačkog je porijekla (Hrvatski jezični portal), mada nijedan bosanski konsultirani izvor ne navodi ni *štihati* niti *štijati*. To znači da je ova leksema u bosanski došla ne samo iz navedenog jezika relativno kasno već da je zbog navedenog oblika usvojena posredno, preko nekog drugog, najvjerojatnije južnoslavenskog jezičkog posrednika. Kako su ljudi prije toga *štihali*, nije pouzdano jasno: jesu li *kopali*, *rovili*, *boli*, *hašali*, *badi-ljali* zemlju, ostaje otvoreno pitanje kojem se sigurno ne može lahko stati ukraj. Inače, njemačko

Stich znači “bodež”, pa je sasvim logično da se prva ruka poljodjelske obrade koja se obavlja *ašovom* odnosno *hašovom* i naziva *štihanje*, tj. *štijanje*. Kako se u modernom i urbanom načinu života sve manje pažnje poklanja *štihanju*, teško je povjerovati da će govornici bosanskog jezika upotrebljavati navedeni oblik, pa makar se *štihanju* posvetili neki drugi. Događa se, u bosanskim rječnicima treba makar ostaviti i *štihati* i *štijati*, i *štihanje* i *štijanje*, iako se uopće ne navode ove lekseme, za razliku od hrvatskih leksikografskih izvora, poput Hrvatskog jezičnog portala, u kojem uopće nema glagol *štijati* ali zato ima *štihati*, dok se npr. u Rečniku Matice ne navodi nijedan od oblika.

A vrijeme neka sudi.

UHAVIZATI (SE)

Slabo ti je on to uhavizao

Riječ *havizati* (*se*) specifično je bosanska, iako ponegdje u bosanskim rječnicima nije evidentirana ili je navedena pod natuknicom *avizati* (*se*). Naime, riječ nije orijentalnog, već romanskog porijekla (Nežirović 1999: 143), kako

potvrđuju francuski *avis*, italijanski *avvisare*, što znači “obavijesti (se), obavještavati (se)”, iako je ustvari u bosanskom došlo do pomjeranja značenja u odnosu na osnovno, tako da znači “shvatiti, razumjeti”, ali nakon određenog spleta okolnosti, jer nerijetko podrazumijeva da (se) neko nakon nekog vremena *uhaviza*, isprva ne shvatajući o čemu je riječ, a što je svakako u semantičkoj korelaciji s glagolom *obavijesti* (se). A otkud u bosanskom *havizati* (se) a ne *avizati* (se)? Može se pretpostaviti da je u navedenom slučaju -*h*- naknadno dodano radi uklanjanja tzv. hijata između dva vokala: *u-aviza-ti*, što je dalo *u-h-aviza-ti*, tj. *uhavizati*. Kasnije je ovo *h*- analoški preneseno u osnovni oblik -*avi-**zati*, dajući specifično bosanski oblik: *havizati*.

Bosanski izvori norme daju približna rješenja u korist oblika *avizati*. Tako se u Bosanskom pravopisu, kao i Preporodovu, navodi natuknica *avizati*. U Rječniku

stranih riječi navodi se natuknica *avizo*, što je očito u vezi s glagolom *avizati*; u Institutovu Rječniku uopće se ne navodi ova natuknica ni u jednoj varijaciji; u Rječniku Filozofskog stoji samo *avizati* (se), a u Jahićevu također nije zabilježena. Oblik *avizati* (se) mogao bi se možda opravdati, ali izvedeni glagol s prefiksom *u-*, trebao bi biti samo *uhavizati* pa bi izuzetno nategnuto glasio oblik *uavizati*, kako je navedeno u nekim bosanskim normativnim izvorima, pa je u Rječniku Filozofskog data upućenica da je oblik *uavizati* preporučen u odnosu na *uhavizati*. Ako bi to bilo tako, onda bi opravdano bilo stajalište da se u normi nađe mjesto i za oblik *havizati* (se). Za početak, makar da bude dubletno, pa onda vidjeti šta dalje, mada ne bi bilo loše preporučiti oblike *havizati* i *uhavizati* kao normativno prihvatljive – ne bi se ogriješilo o struku.

Eh, ako smo *uhavizali*, neka tako i ostane!

Suglasnik *h*
u leksemama
porijeklom
iz arapskog,
perzijskog i
turskog jezika

U novije vrijeme neke pripadnice ljepšeg spola polakomile²⁰ su se da kupuju moderne ženske ogrtače za uglavnom svakodnevnu upotrebu, koji se prodaju pod imenom *abaja*. Ova riječ na bosanski jezički teren moguće da je posredno nastajana iz evropskog prostora, iako je odjevni predmet i njegov naziv porijeklom iz arapske kulture odijevanja i arapskog jezika. Prema leksikografskim podacima, *aba* kao osnova za tvorbu tzv. *abaje* odnosno preciznije i tradicionalno kazano *abahije*, birvaktile je označavala grubu tkaninu, konkretnije valjano vuneno grubo platno za ogrtanje, odakle je metonomijski preneseno na odjevni predmet, tačnije široki ogrtač, poznat i kao tzv. *đilbab* (ili *džilbab*) ili *kaftan*, mada ni *džube*, sa svojim specijaliziranim značenjem, kojim se ogrću hodže, nije daleko po funkciji koja povezuje navedene pojmove.

Ono što je zanimljivo u kontekstu upotrebe navedenog odjevnog predmeta i njegova naziva jeste to da u savremenoj jezičkoj

praksi dominira oblika *abaja*, za koji je moguće da vodi direktno porijeklo iz savremenog arapskog jezika, uprkos tome što se u tradiciji bosanske jezičke kulture već stoljećima koristi zapravo *abahija*. Istina, nekada je *abahija* označavala pokrivač za konja, iako neki leksikografski izvori, kao što je npr. Hrvatski jezični portal, navode i oblik *abaja* za spomenutu namjenu konjske opreme, dok Škaljić daje prednost obliku *abahija*, shodno etimologiji, iako navodi i natuknicu *abaja*. Međutim, imajući u vidu različite bosanske izvore, lahko se dade zaključiti da se u bosanskoj jezičkoj praksi umeće analoško *-h-* upravo zbog hijata između dvaju vokala, pa se od izvorno prilagođenog oblika *abaija* u bosanskoj adaptaciji formirao oblik *abahija*, prvenstveno u značenju pokrivala za konja, kako potvrđuju Jahićev Rječnik, Rječnik Filozofskog, Rječnik stranih riječi, dok se slični oblici nalaze i u pravopisima (npr. Preporodov i Bosanski pravopis te Pravopis.ba). Dakako, očekivano, bosanski.

Ako se sve to uzme u obzir, može se reći da je tokom razvoja društva i njegova odijevanja došlo

²⁰ Ovaj oblik etimološki nema veze s pridjevom *lahak*, tako da je nepravilan oblik **polahkomiti* (se).

do promjena pa ne treba čuditi da se navedena značenja počinju širiti u domeni drugih i novih izvedenih dostignuća u kulturi odijevanja. Zbog toga se u nekom savremenom rječniku može serbez napisati da se oblik *abaja* ne preporučuje, čak ni onda kada predstavlja modernu žensku odjeću, a naročito kad se odnosi na dio konjske opreme.

Međutim, pitanje je može li u savremenoj jezičkoj praksi zaživjeti oblik *abahija* sa značenjem svojevrsnog modernog ženskog ogrtača. Ono što bi eventualno moglo pomoći premoći *abahije* u odnosu na *abaju* u spomenutom značenju jeste to da se značenje *abahije* u smislu pokrivača za konje kod većine govornika savremenog jezika izgubilo iz svijesti.

AHVAJ

Vajkati se odvajakada – ah,
haj, vaj, ahvaj

Ima leksema u bosanskom u kojima je sačuvana jedna korijenska morfema u različitim riječima, a što prosječan govornik obično ne zapaža. Takav je slučaj s korijenskom morfemom *vaj*, koja je prema podacima koje daju neki

etimološki rječnici (Skok npr.), došla iz dviju baza, iako se zapravo, na kraju, može ipak ispostaviti da je riječ o jedinstvenoj bazi. Tako npr. ovaj korijen javlja se u sljedećim oblicima: 1. *vaj* – u značenju uzvika, uglavnom čuđenja; 2. *avaj*, odnosno starije *ahvaj* – što je blisko značenju *vaj*, samo je dodatak prvog uzvika intenzivirao značenje; 3. *vajkati se* – što znači “kolebati se, biti neodlučan”, a može značiti i “jadanje, tužaljku”; 4. *odvajkada* – što znači “od starine, od staroga vakta i zemana”.

Kako je već napomenuto, ova korijenska morfema prisutna je u različitim porodicama jezika, tako da u bosanskom u jednom periodu njegova razvoja dolazi do unakrštanja stare ie. osnove, koju potvrđuju, kako napominje Skok, različiti ie. jezici: lit. *vai*, got. *wai*, lat. *vae*, skr. *uve* itd., označavajući uglavnom uzvik bola, pa Matasović i dr., pozivajući se na Skoka, smatraju da je oblik *avaj* izvedena iz dviju osnova: *a* i *vaj*. Druge osnova zabilježena je u osm. – *vay*, kako navodi Škaljić, ali je preuzeta iz perz. osnove *way*, što označava uzvik čuđenja, straha, grozote. Prema tome, kada Musa Ćazim Ćatić u pjesmi *Tevebi-nesuh* pjeva: “Vaj, teško mi je bilo siromahu”, riječ je vjerovatno o ie.

bazi koja označava bol, tugu, žal, jer poslije toga kaže: "Ljudski prezir pratio je mene", što očigledno označava u datom slučaju vrstu psihičkog pritiska.

Uzvik *avaj*, koji označava čuđenje, češće je prisutan istočnije, iako se može zabilježiti i u Bosni, kao npr. kod Abdulaha Sidrana u pjesmi *Tuga*: "Avaj, avaj, avaj! / I tisuću još puta: avaj...", iako bi se moglo pretpostaviti da je riječ o uzviku sastavljenom iz dviju osnova: *ah* i *vaj*, pa bi trebalo biti da je izvorni oblik *ahvaj*, shodno podatku koji daje Skok. Međutim, nije poznato je li igdje u izvorima zabilježen ovaj oblik. U leksičkom sistemu savremenog jezika leksikografski izvori (Rječnik Filozofskog i Jahićev) navode uzvik *avaj* u značenju iskazivanja osjećaja bola, žalosti, a istu formu daju i Hrvatski jezični portal i Rečnik Matice. Rječnici bosanskog jezika (Institutov i Rječnik Filozofskog) također bilježe i oblik glagola: *vajkati se* u značenju "žaliti se, jadikovati", što je očito povezano s navedenim značenjem uzvika *vaj*. Ostaje nejasno otkada se pojavljuje prilog *odvajkada* ili *odvajkad*, odakle proizlazi izdvajanje triju korijena: *od-vaj-kad/a*, gdje bi se eventualna paralela u značenju mogla

povući prema značenju čuđenja, zbog starine, starosti, kad se kaže da je npr. neki običaj u narodu prisutan *odvajkada*.

Ovi primjeri pokazuju samo djelić tvorbenog potencijala bosanskog jezika.

AJRAN

Hajran ide uz burek

U posljednje vrijeme, posljednjih godina, relativno nedavno, na gastronomskoj sofri naše zemlje intenzivirano se pojavio jedan mliječni napitak koji je došao iz turske kulture mliječnih prerađevina. Nije riječ ni o *jogurtu* ni o *kefiru*, bez obzira na to što su oba naziva vezana za tursku provenijenciju, s napomenom da je *jogurt* internacionalizam. Dakle, relativno novija riječ, pa i proizvod jeste ustvari *ajran*, koji Turci pišu *Ayran*, a u nekim našim industrijama mlijeka javlja se i kao *ayran*, opća imenica za posoljeni i ukiseljeni mliječni proizvod nastao usljed vrenja, mongolsko-turskog porijekla, ali po okusu i tekućem sastavu drukčiji, zapravo rjeđi od jogurta i kefira, iako bi moglo biti da je baza ovog napitka upravo jogurt, za što Stachowski navodi da

je piće nastalo miješanjem jogurta, vode i soli te da je turskog porijekla. Neki izvori (Škaljić npr.) kažu da je taj proizvod identičan *mlačenici*, što i nije posve sigurno, iako je izvjesno da se u industrijskoj proizvodnji proizvođači dovijaju na različite načine, pružajući gastronomsku utjehu svojim korisnicima. Među bosanskim normativnim priručnicima samo Jahićev Rječnik daje potvrdu za upotrebu lekseme s varijacijom i *ajran* i *hajran*. Helem, ono što je važno za turski izraz *ayran*, jeste činjenica da su neki naši industrijalci, vjerovatno se pozivajući na lokalnu govornu praksu, bosnizirali turski izraz, prozvaвши ovaj proizvod *hajranom* (Mljekara Smajić). S druge strane, neki industrijalci ne samo da nisu dodali protetsko *h-* već su u grafiji sačuvali *-y-*, shodno jeziku izvorniku (Meggle). Ono što je izvjesno jeste to da je nepotrebno pisati *ipsilon* u imenu proizvoda, jer proizvod nije u Turskoj i ne odgovara grafijskom sistemu bosanskog jezika, pa da se *j* pogrešno čita. Dakle, sasvim opravdano ovaj proizvod može biti *ajran*, a viši stepen ponarodnjenja izraza bio bi s analoškim protetskim *h-*, kako su to učinili neki s *hajranom*, i kako se može naći u već spomenutom Jahićevu Rječniku.

Nadati se da će vrijeme iznjudriti ono što je primjereno bosanskoj jezičkoj praksi.

ALAT

Bez alata nema zanata,
a izgleda ni selameta

Bavljenje “zemljanim” radovima podrazumijeva upotrebu određenog oruđa koje se najčešće naziva *alatka*. U obnovljenoj bosanskoj standardizaciji u posljednjih 30-ak godina uspostavljen je konsenzus među normativistima u tome da se riječ kojom se označava oruđe pomoću kojega se vrše neke zanatske ili druge npr. poljodjelatničke aktivnosti naziva *alat*, a u konkretnijem smislu i izvedenica *alatka*, kao bilo koja konkretna sprava kojom se nešto radi. Tako je uspostavljena i značenjska razlika između *alata* i *alatke*, pa je *alat* skup sredstava kojima se obavlja neki zanatski posao, dok je *alatka* sprava ili oruđe kojom se obavljaju različiti “zemljani” radovi. Doduše, u žargonskom jeziku i *alat* i *alatka* može imati i preneseno značenje opscenog značenja (Saračević), kao npr. “Meščini, slab mu alat!” ili “Meščini, slaba mu alatka”.

U nekim narodnim govorima registrirani su i oblici s protetskim, analoškim *h-*, pa se javljaju i *halat* i *halatka*, a za prvi primjer zabilježen je i oblik iz nešto starije književnojezičke tradicije, kako na to upozorava i Škaljić, dajući primjer iz Ljubušakova *Narodnog blaga*: “Bez halata nema zanata”, a oblik *halat* daje i Miklošić, s tim da dakako navodi i oblik bez analoškog *h*. Kad je posrijedi etimologija, leksema *alat* u bosanski je došla preko osm., iako je porijeklom iz arap. plurala *ālāt* (Škaljić). Nije mali broj leksema u kojima dolazi do kolebanja u dodavanju ili izbacivanju inicijalnog analoškog *h-*: *alat* / *halat*, *alatka* / *halatka*, *ašov* / *hašov*, *ašlama* / *hašlama*, pa i *ambar* / *hambar*, *ametic* / *hametic*, *ajvar* / *hajvar* itd. Iako navedeni primjeri nisu u identičnim kategorijama jer je u nekima *h-* etimološko, a u nekim analoško, pa se u praksi čak javlja i svojevrsna standardološka disproporcija, gdje je npr. oblik s etimološkim *h-* ispravan, ali je u praksi bez toga suglasnika (*ajvar*, npr. koji je etimološki *hajvar*), ili suprotno (*hambar*, koji je etimološki bez početnog *h-*, tj. *ambar*), norma je došla do određenih rezultata. Tako su u konkretnom slučaju normirani etimološki oblici: *alat* i *alatka* (Preporodov i Bosanski

pravopis, Pravopis.ba; Rječnik Filozofskog, Rječnik Instituta), dok se u Jahićevu Rječniku mogu pronaći i etimološki i analoški oblici – *alat* i *halat*, *alatka* i *halatka*, u Rječniku nedoumica samo je *alat*, a u Škaljića se navodi natuknica *alat* (*halat*). Prema rečenom, u bosanskoj normi dominantno su propisani oblici *alat* i *alatka*, iako Jahićev Rječnik, budući da je riječ o opisnom leksikografskom djelu, registrira oblike koji se mogu naći u optičaju u jezičkoj djelatnosti bez obzira na normativni status, a oblici s protetskim *h-* bolje se uključuju u unutarnji sistem analoških inovacija zasnovanih na narodnim organskim navikama. U hrvatskoj i srpskoj jezičkoj praksi opisani su oblici bez analoškog *h-* (Hrvatski jezični portal i Rečnik Matice).

Budućnost ove riječi vjerovatno je vezana za oblike bez *h-*.

ATAR

Kako je *âtâr* (travar) držao nekome
hâtar u svom *h/âtâru* (predjelu)

Neka teritorijalna ili područna cjelina, oblast, predio naziva se još i *âtâr*. Ovu riječ registriraju rječnici srednjojužnoslavenskih jezika

(npr. Rječnik Filozofskog, Rečnik Matice, Hrvatski jezični portal), navodeći da je porijeklom iz mađarskog jezika, a leksikografski priručnici koji tretiraju etimologije navode da je izvedena iz mađarskog oblika *hatar*, odakle je u hrvatskoj leksikografskoj praksi (Hrvatski jezični portal) zabilježen i oblik – *hâtâr*, iako se prednost daje *âtâru*. U bosanskoj jezičkoj praksi i normi rasprostranjen je oblik *âtâr*, pa je teško očekivati da će se u jezičkoj budućnosti nešto promijeniti u vezi s ovom riječju, iako je otvoren put ka *hâtâru*.

Prema podacima koji se mogu naći u bosanskim rječnicima, postoji i homonimna leksema *âtâr* (Jahićev Rječnik) odnosno *âtâr*, preuzeta iz arapskog jezika, što označava “travara, apotekara, svojevrsnog farmaceuta”, a u svjetskoj književnosti i kulturi poznat je Feriduddin Muhammed Attar (2003), čije je pjesnički pseudonim povezan sa značenjem apotekara, čuven po svojem vjerovatno najpoznatijem djelu *Govor ptica*.

Na kraju, okrećući se problemu *hâtâra* i *âtâra* te *hâtra* treba napomenuti da *hâtâr* kao predio, oblast, teritorija akcenatski i u paradigmama nije istovjetan orijentalizmu *hâtar*, jer se prva riječ deklinira kao: *hâtâr*, *hâtâra*,

hâtâru..., dok se druga mijenja kao: *hâtar*, *hâtra*, *hâtru*... Isto tako, postoji akcenatska razlika u paradigmatskim oblicima leksema *âtâr* i *âtâr*: *âtâr*, *âtâra*, *âtâru*..., odnosno *âtâr*, *âtâra*, *âtâru*...

AVET

Havetinja ishaviješćena

Riječ *avet* uglavnom je na marginama bosanskog leksičkog sistema, a izvorno znači “utvara, prikaza, sablast”. Njezino je porijeklo sumnjivo, pa Skok misli da je tipično srednjojužnoslavensko, pošto nije zabilježena u drugim slavenskim jezicima, a argument za to jeste njezina deklinacija po i-vrsti: *avet*, *aveti*. Škaljić misli da je u bosanski došla iz arap. preko perz. u osm., što slično tumače i Matasović i dr., dok Daničić (prema Skoku) misli da je porijeklom iz arap. *hayala*, što znači upravo “utvara”. Konsultirani bosanski normativni priručnici bilježe je u obliku *avet* (Institutov i Rječnik Filozofskog, kao i Preporodov i Bosanski pravopis i Pravopis.ba). Zanimljivo, od nje se izvodi druga inačica, nešto prisutnija u govornom jeziku

– *avetinja*, izvedena prema obliku *svetinja* (Skok), a koju potvrđuju spomenuti bosanski normativi. Iako nema jasnih dokaza, moguće je da je u bosanskom jeziku došlo do ukrštanja izvornih arapske riječi *hayala* i perzijske prilagođenice *afet*, premda je to teško dokazati. Uglavnom, *avet* se u govornom jeziku rijetko može evidentirati kao *havet*, ali je zato znatno češći pridjev *havijetan*, što znači “svjestan, razborit”, i zanimljivo, ima suprotno značenje od lekseme *havetinja* koja na bosanskom jezičkom terenu apsolutno dominira u odnosu na *avetinju*, iako *avetinju* propisuju konsultirani bosanski normativni priručnici (npr. Rječnik nedoumica), dok jedino Škaljić daje i oblik lekseme *havetinja*, kao i Jahić u svom Rječniku. Međutim, *havetinja* se semantički razlikuje od *haveti* odnosno *aveti*, jer ona češće znači “lud, budala”, za razliku od lekseme *havijetan*. I opet se javlja ono protetsko *h*-koje ima svoje analoško postanje. Istina, teže je očekivati da će se za neku pojavu reći “haveti prošlosti”, a razlog tome jeste upravo u tome što se rijetko koristi pa “nema vremena” za njezino formativnu upotrebu sa *h*-, dok neki savremenici

naše sadašnjosti i prošlosti zaista jesu “havetinje svoga doba”.

Zanimljivo, bliskog je značenja glagol *ishavijestiti* i drugi izvedeni oblici, kao npr. *ishaviješten* (rjeđe *ishaviješten*), što može imati veze s dodirnim značenjem psihološkog stanja *havetinje*, premda ovaj oblik nema izrazito negativno značenje. *Isaviješten* je onaj koji se usljed određenih okolnosti ne može snaći, koji je zbunjen, koji je u stanju *havetinje*. Može se reći da je riječ o tipičnom bosanskom neologizmu, koji nije ravnomjerno rasprostranjen u govorima, a u kojem je došlo do određenih unakrštanja. Naime, nezabilježeni glagol **havetiti* (što očito ima veze s pridjevom *havijetan*) dao bi glagolski pridjev **havećen*, odakle je kasnije izvedeno **ishavećen*, da bi došlo, nakon što je vokalski element *-e-* u sekvenci *-već-* analoški shvaćen kao ekavizam, do formiranja tzv. hiperijekavizma: *-vijeć-* (prema *-vijet-*) nakon čega je ovaj oblik opet analoški poistovjećen s korijenom *-vijest-*, iz kojega je formirana skupina *-šć-* usljed jotovanja, dajući na kraju oblik *ishaviješten*.²¹

Teško je predvidjeti hoće li u bosanskom zaživjeti *havet*, iako se

²¹ Da je riječ o analoškom procesu govori i podatak da se u nekim narodnim govorima upotrebljava oblik zbirne imenice *prut* kao *pruće* umjesto pravilnog *pruče*.

može očekivati da će ostati *avet*, dok je *ishaviješćena havetinja* u opoziciji prema *havijetnu* insanu, bolje pozicionirana u sistemu, iako je većinom bosanski normativi bezrazložno zaobilaze, i pored toga što ove lekseme poprilično bastaju leksičkom sistemu.

Vrijeme će reći svoje, svakako!

AŽDAHA

Aždaha od insana

Riječ *aždaha* standardizirana je u bosanskom jeziku (Institutov i Jahićev Rječnik, Rječnik Filozofskog, Rječnik nedoumica; Preporodov i Bosanski pravopis, Pravopis.ba). U srpsko-hrvatskom kao jeziku konstrukt česće se javlja *aždaja* (Rečnik Matica), u hrvatskom je također prisutna *aždaja*, ali i *aždaha* (Hrvatski jezični portal), a u srpskim izvorima *aždaja* ima prednost u odnosu na *aždahu* (npr. Rečnik Matice). Inače, prvi i ujedno mitski status pojma označenog ovom riječju podrazumijeva krilatost neman sastavljen od različitih dijelova životinja gdje dominira tijelo zmije, koja najčešće bljuje vatru, ali ne nužno, proždirući ljude i životinje. Otuda se događa

da postoji svojevrsni sinonim ove riječi: *zmaj*, koja je izvedena prijevom vokala od imenice zmija. Međutim, razlika u značenju ovih riječi jasna je jer je *aždaha* s izrazito negativnom konotacijom, nešto što izaziva strah, dok *zmaj* može imati tu komponentu značenja, ali je ona dobro umanjena, s obzirom na to da *zmaj* može imati preneseno, pozitivno značenje koje podrazumijeva snagu, hrabrost i sigurnost – kakvo je npr. *Zmaj od Bosne*, ili kada se kaže da je *žena zmaj*, tada ima pozitivnu konotaciju, a ako je *žena aždaha* npr., ima negativnu. Simbol *aždabe* odnosno *zmaja* prisutan je u mnogim kulturama. Porijeklo riječi *aždaha* veže se za iranski – avestijski jezik, a izvedena je od složenice *až daha* (Skok), odakle je unakrštanjem proizvedeno značenje proždrljivca (up. žderati), s obzirom na to da Škaljić upozorava da je iz perzijskog preuzet iz oblika *ežder*, *ežderha*. U svakom slučaju, *aždaha* ili *aždahaka* jeste riječ koju je Mak Dizdar (1997) u pjesmi *Uspavanka* upotrijebio u *Kamenom spavaču* ("Ruke su tvoje plavi dozivi zore... / da dijeliš bojeve na razmirijima / Sa zmajskim čudima u kojima živi aždahaka..."), aludirajući tako na stare mazdaističke veze drevne Bosne

s tzv. istočnjačkim učenjima pa je odnosa Juraja / Đurđa i njegove borbe s *aždahom* posebno pitanje koje traži kulturološko-etnološku elaboraciju.

Još treba napomenuti da u nekim narodnim govorima postoji izraz *ažbaha*, koji je dodatno stilski markiran. *Aždaha* je *aždaha*, i nek tako ostane, a neka i zmaja – posebno od Bosne!

BAHAT

Bahat čovjek ne obrati pažnju na bahat nogama

U bosanskom jeziku postoji djelimični homonim, odnosno homograf *bahat*, koji se i po porijeklu i po značenju, pa i po akcentu, jasno razlikuje. Tako je jedan oblik pridjev slavenskog porijekla, a označava osobu koja nema damara za drugog, koji ne mari za drukčije, ponašajući se samodopadno, oholo i bezobzirno. Moglo bi se pretpostaviti da je ovaj pridjev svojstven nekim slavenskim jezicima, u vezi s korijenom **bach-*, što se semantički odnosi na hvalisavca, tako da u bosanskom npr. nema glagola **bahati se*, kao što ga ima u slovenskom (Bezljaj) u spomenutom značenju,

koje je vjerovatno pomjereno, a dovodi se u vezu s imenicom bajka, implicirajući bajanje, tj. govorenje, pričanje. Drugi oblik *bahat* označava topot odnosno zvuk koji se proizvodi nogama. Pridjevski oblik akcenatski je dubletno ovjeren, kao *bàhat* ili *bâhat*, dok je imenica, porijeklom iz turskog jezika, također dubletna, ali s postakcenatskom dužinom: *bâhât* i *bàhât*. U hrvatskoj i srpskoj jezičkoj praksi i normativnim priručnicima spomenuta imenica češće je u upotrebi bez sloga sa suglasnikom *h*, tj. *-ha-*, pa se javlja oblik *bât*, mada će se nekad ovaj oblik naći (sic!) i u bosanskim izvorima norme tako da Institutov Rječnik daje samo *bat*, Rječnik Filozofskog daje prednost obliku *bahat*, dok npr. Jahićev i Rječnik nedoumica daju samo *bahat*. No, ne treba posebno ponavljati da je bosanski jezički izraz specifičan po tome što je sačuvao oblik sa *-ha-*, kako u starijoj jezičkoj praksi, tako i u dijalekatskoj, pa i dominantno u standardološkoj.

U predstandardnom idiomu, u jezičkom izrazu jednog starog bosanskog ilmihala, poznatijem po imenu *Birgivojin ilmihal* (Kasumović 1991) navodi se jedna veoma slikovita rečenica: “Na vrlo mračnu

noći čirin mravak počinu, kame-
nu kad hodi, Bog ga džellešanuhu
vidi i u nogu mu bahat čuje.” A
relativno starija generacija iz ju-
goslavenskog doba vjerovatno se
sjeća jedne metaforičke sekven-
ce iz pjesme *Ne bojim se drugova
tvoga frajera* grupe Tutti Frutti,
gdje ondašnji pjevač zbori: “Ne
bojim se drugova tvoga frajera
(...), makar me peglali bata đono-
vi...”, tako da se ovaj pop-umjet-
nik nije plašio *bahata* đonova,
iako je npr. u savremenoj srpskoj
leksikografiji navedeno i *bahat* i
bat, ali s preporukom pravilnijeg
oblika *bat* (Rečnik Matice), ali
u hrvatskoj samo *bat* (Hrvatski
jezični portal), dok je bosanski
oblik na strani *bahata*.

Ipak, *bahat* čovjek trebao bi se
plašiti *bahata* đonova, ili mijenjati
platinastu ploču.

BUZDOHAN

Tačno ubitačan kao buzdohan

Leksema kojom se označava
starinsko oružje – *buzdohan* u
srpskom, hrvatskom (Hrvatski
jezični portal) i crnogorskom
jeziku (Crnogorski pravopis)
uglavnom danas glasi *buzdovan*.

Berneker daje različite varijacije
ove riječi u slavenskim jezicima,
pa npr. u bug. navodi *buzdogan*,
buzdovan, *buzdugan*, u slov. na-
vodi *buzdovan* i *buzdahan*, češ.
buzdykan, polj. *buzdygan*, te u
bivšem sh. *buzdohan*, *buzduhan*,
buzdovan. U bosanskim norma-
tivnim priručnicima javlja se
u dvjema formama: *buzdovan*
(Institutov Rječnik) ili *buzdo-
han* (Jahićev Rječnik i Prepo-
rodov Pravopis), dok Bosanski
pravopis te Rječnik Filozof-
skog registriraju oba oblika, ali
se daje prednost obliku *buzdo-
han*, dok Pravopis.ba daje jed-
nak status obama oblicima, iako
je jasno da oblik s *-h-* ne samo
da ima prednost već i da treba
imati prednost u standardiza-
ciji, kako se to i može vidjeti iz
izvora, mada Škaljić preferira
oblik *buzdovan*. Riječ *buzdohan*
označava starinsko oružje koje
se sastoji od nadžaka, tj. drvene
ili metalne drške i metalne gla-
ve na kojoj mogu biti određene
izbočine odnosno pera, čime se
u ratnom sukobu nanose teške
povrede suparniku. Ova je ri-
ječ preuzeta iz turskog jezika iz
oblika *buzdoğan* pri čemu Ška-
ljić također upućuje na moguć-
nost da turski oblik ima veze s
mađarskim *buzogany*, a što bi i

moglo imati smisla s obzirom na rasprostranjenost riječi i u zapadnim i u istočnim slaven-skim jezicima.

Inače se tursko “jumuša ge” ne čuje i uzrokuje vokalsku du-žinu u turskom jeziku, pa s obzi-rom na to da se navedeni glas ne čuje, u bosanskom jeziku došlo je do kontakta među dvama vo-kalima: *o* – *a*, što u izgovornom smislu podrazumijeva [*buzdoan*], a kako se dva vokala u neposred-nom kontaktu “ne podnose”, to se događa da se između navedenih vokala ubacuje neki suglasnik koji uklanja tzv. zijeh odnosno hijat. U srpskoj praksi i normi umeće se *-v-*, što daje oblik *buzdovan* (Rečnik Matice), u hrvatskoj se daje prednost obliku s *-v-*, iako se navodi i u zagradi oblik s *-h-* (Hrvatski jezični portal), dok se u bosanskom upotrebljava medi-jalno *h*, dajući oblik *buzdohan*. I ovaj oblik – *buzdohan*, u bosan-skom jeziku pokazuje unutarnju jezičku zakonomjernost u vezi s umetanjem analoškog *h* u inter-vokalnoj poziciji.

Pošto je jezik kreativan, posebno je zanimljivo da u narodnom jeziku postoji izraz za glupaka, ahmaka, tokmaka – *buzdohan*, pa i *topuz*, što potvrđuju i neki konsultirani rječnici.

DOHABERITI

Dohaberiše da su nam
dohakali išaretom

Kada sam prvih godina drugog milenija, u Mostaru, dok sam asi-stirao na Fakultetu humanističkih nauka, tražio komplet Hrvatskog enciklopedijskog rječnika da bih ga kupio, a koji je tada izlazio heftično u sklopu hrvatske dnevne novine *Jutarnji list*, bio sam jako iznena-đen pa i zaprepašten natukničkim činjenicama koje sam našao u 3. tomu navedenog leksikografskog izdanja. Otvorivši prvu rječnič-ku stranicu navedene publikaci-je, pogled pade na prve tri leme, tj. natuknice: *dòhaberiti*, *dohájati* i *dòhakati*, od kojih su dvije sigurno arapskog porijekla (*dòhaberiti*, *dò-hakati*), izrazito prisutne i oživo-tvorene u bosanskoj jezičkoj praksi, dok bi glagol *dohájati* mogao biti sporan sa stanovišta etimologije.

Prvi glagol obojen je hrvatskim akcentom: *dòhaberiti*, dok je u bo-sanskoj osnovna imenica iz koje se izvodi navedeni glagol *hàber*, odakle se izvodi glagol *dohàberiti*, a ima, doduše, i nekih eviden-tiranih akcenatskih “nelogičnosti” u navedenoj leksemi. Inače je riječ arapskog porijekla (Miklošič, Sta-chowski). U slučaju oblika *dòhakati*,

naglasak je jednak bosanskom jer se ovaj glagol izvodi iz jednosložne imenice *hàk* (*hàqq*) arapskog porijekla, što potvrđuju npr. i Miklošič, Stachowski, Škaljić, pa je akcent u prefiksu oslabljen u formi kratkog uzlaznog.

Zanimljivo je kako se neko jezičko naslijeđe, koje je dominantno za neki prostor, može preseliti i u neki drugi, kako to pokazuju navedeni slučajevi, koji su samo, uzgred kazano, usputna, popratna pojava. Bosanski konsultirani izvori norme bilježe oblike i *dohàberiti* i *dohakati* (Rječnik Filozofskog), gdje Institutov Rječnik čak navodi oblik *dohàberiti*, a u Bosanskom pravopisu navodi se oblik *dohàberiti*.

Zato se kaže da je nekima dovoljan išaret, a posebno ako je *haberski*!

DOHAKATI

Nek i njemu neko dohaka

Bosanski jezik prihvatio je mnogobrojne lekseme porijeklom iz drugih jezika. Među njima su i one porijeklom iz arapskog jezika. No, preuzimanje leksike i njihova adaptacija nije jednostavan i jednosmjernan postupak, već on

gotovo po principu odražava stavove psiholingvističkog i mentaletskoga sklopa koji nerijetko može biti toliko markiran da je objašnjenje takvih posuđenica, naravno, moguće dati, iako će kao takvo ostati nerijetko uskraćeno za dubinsko razumijevanje razvoja oblika i samog značenja, a naročito u kontekstu emotivnog i mentalitetskog sadržaja. Otvore li se leksikografski priručnici, u njima je moguće naći neologistički glagol *dohakati*. Istina, ima i onih koji bilježe *doakati* (Hrvatski jezični portal), ali je, očekivano, ispravan oblik *dohakati* (Institutov, Jahićev, Rječnik Filozofskog, Rječnik nedoumica). Tako se u objašnjenju ove lekseme u rječnicima navodi da ona znači “doći kome glave”, “stati ukraj kome” i sl., pri čemu upravo svojevrsno frazeološko objašnjavanje značenja govori o slojevitosti navedenog izraza, kako je u jednoj rečenici u filmu *Kuduz*, jedan akter prozborio: “Nek vala i njemu neko dohaka!” Ako išta, za ovaj izraz može se s pravom reći da predstavlja stilski i emotivno markirani bosnizam, riječ koja je tipična za bosansku jezičku tradiciju. Ova leksema nastala je u bosanskoj neologističkoj tvornici u kojoj se, kombiniranjem bosanskog prefiksa *do-* i korijena arapske

riječi *hak*, tj. *haqq*, što ima osnovno značenje “istina, pravo, pravda” (Škaljić), izvodi navedeni glagol. Zahvaljujući Škaljiću, znamo da postoje frazeološki izrazi “haka doći čemu” i “haka glave doći”, iz čega se jednostavno može zaključiti da je riječ *dohakati* nastala sažimanjem elemenata iz navedenih frazeoloških jedinica, za koje ne znamo jesu li možda posuđenice iz turskog jezika. U svakom slučaju, navedeni izrazi iskazuju upravo ono što rječnici u opisu glagola *dohakati* sublimaraju navodeći data značenja, gdje se uočava prefiksadni element *do-*, koji se nalazi u glagolu *doći* u spomenutim frazeološkim jedinicama.

Imajući u vidu svu potentnost bosanskog jezika, možemo biti sigurni da u sferi kreativnosti govornicima ovoga jezika ne može niko *dohakati*. Jedino oni mogu sami sebi.

DUHAN

Kad tutundžije zaduhane

Pušenje *duhana* u savremenom, uglavnom zapadnijem svijetu, u središtu je problema očuvanja zdravlja. Ne braneći pravo

tutundžijama da ćefje, ne može se šale oteti dojmu kako mnogi i veći prijestupi i poroci nisu ni blizu pušenju, poput alkoholizma npr., koji je sasvim džaiz u tom nekom modernom svijetu. Da ne govorimo o drugim porocima, za koje eto nije utvrđeno da utječu na zdravlje (sic!), kao što su kockanje, klađenje, drogiranje, konsumerizam svake vrste, seksualne nastranosti – i brojne druge pošasti modernog čovjeka, ali se zato velike štorije, zakoni i kampanje vode protiv ovog poroka. Svaka-ko, lobiji duhanske industrije sada su usmjereni prema elektronskim cigaretama bez obzira na to što i taj ćef šteti zdravlju. Ne ulazeći u analizu posljedica nekih navedenih pošasti i poroka, može se zaključiti da je pušenje zdravstveni pa i ekonomski problem jer se najdirektnije odnosi na pojedinca, dok ostali imaju mnogo veći utjecaj na društvo i okolinu. Da ne govorimo o bolestima nefsanskog ili ti duševnog porijekla, kao što su etički fenomeni oholosti, zavisti, laži, ljubomore, klevete, licemjerstva, smutnje itd. Naravno, *duhan* i ostale poroke ne treba stavljati u isti koš sa spomenutim, ali ono što zapinje za oko jeste upravo nepredijeljenost društva da se bori protiv raznih vrsta anomalija i

društvenih prijestupa. Da bi društvo funkcioniralo, potrebna je ona tzv. katarza, ali ne samo od *dubana* već i alkoholizma, droge, prevare, korupcije, kladionica, zavisti, oholosti itd. Ko će to raditi, ne znam, ali je znano da su sve mentalno, zakonski i moralno zaokružene osobe pojedinačno odgovorne za to. A moralisati i nije neki popularan aktivizam, mora se priznati.

No, vratimo se jezičkom značenju *dubana*. Ova leksema u bosanski jezik ušla je iz arapskog posredstvom turskog (Škaljić), a upućivanje na arapsku provenijenciju daju i Stachowski i Miklošič, koji uzgred kazano, navode oblike i *duban* i *duvan*. Što se tiče fonetsko-morfološke fizionomije, govornici bosanskog jezika apsolutno su opredijeljeni za taj oblik, što je potvrđeno u svim konsultiranim izvorima bosanske norme, pa se može reći kako postoji izuzetna usklađenost u domeni normiranja ovog oblika, kao i svih drugih izvedenih: *dubaniti*, *duban-džija*, *dubanski* i sl., mada postoje i one jezičke tradicije u kojima se puši *duvan* i preporučuju i drugi izvedeni oblici iz ove osnove (Rečnik Matice). Srećom, *duban* je kod nas odnio pobjedu, pa je evidentirana i u konsultiranim normativima! A nije davno bilo kada je u Sarajevu radila negdašnja Fabrika *duvana*

Sarajevo, u socijalističkom društvu pušenja jezičkog bratstva i jedinstva. Kasnije je, ko zna kojim čudom i čijim zalaganjem, ova firma prešla na *duban*.

A o štetnosti *dubana* nekada je pjevao Sarajlija Hasan Kaimija, koji je ovaj pojam obilježio jednim starim turcizmom: *tutun*, od kojega su nastali i *tutundžija*, pa i prezime Tutundžić itd. Tako u prvom stihu pjesme o zabrani "pijenja" *dubana* Kaimija kaže: "Bujurmišdur Gospodar: Ostan' te se tutuna!" (Nametak 1981: 209).

HA

Ha mi dođe ah, za tulumbu ja

Riječ *hà* upotrebljava se u kolokvijalnom jeziku, čineći stilski markiran izraz. Ova riječ ima različite funkcije te se javlja u različitim gramatičkim funkcijama – bilo da označava udvojene rečenične strukture rastavnog značenja: "Ha ne zn'o, ha nem'o – isto!", bilo da označava neke zavisnosložene rečenice vremenskog ili uzročnog značenja: "Ha je nest'o, mi smo u potragu za njim" ili "Ha ga traže, mora da je kriv". Navedeni primjeri, kako je kazano, pokazuju izrazitu markiranost po

kriteriju emotivne obojenosti. Inače, ova riječ u bosanski je ušla iz turskog, kako navodi Škaljić, i njezina funkcija bila je upravo u isticanju značenja rastavnosti.

Slična ovoj – ali ni blizu! – jeste imenica *âh*, za koju Škaljić također navodi podatak da je prisutna u mnogim jezicima, pa tako i u tzv. orijentalnim, a prema podacima iz etimoloških rječnika, javlja se u mnogobrojnim slavenskim i neslavenskim evropskim jezicima – pri čemu u svim tim jezicima označava uzvik onomatopejskog postanja, pa je pitanje akcenta u takvim slučajevima otvoreno. U bosanskom jeziku imenica *âh* semantički i morfološki je obojena jer označava želju, prohtjev, čežnju (Rječnik Filozofskog), situaciju kad nešto osobi *prahne* (Hrvatski jezični portal, Rečnik Matice, Institutov Rječnik, Rječnik Filozofskog), pa se postavlja pitanje kako je i zašto onomatopeja uzvika postala imenica. Možda je Škaljić upravo kada kaže da je moguće da je prešla iz turskog jer se u tom jeziku supstantivizirala.

Prema Hrvatskom enciklopedijskom rječniku, budući da većina drugih etimoloških rječnika

ne daje primjer, glagol *prabnuti* dovodi se u vezu s glagolom *prasnuti* iako bi moglo biti posrijedi i to da je riječ *prabnuti* povezana s glagolom *prasnuti* uz kontaminaciju imenice *âh*, dajući navedeni oblik, što je u svakom slučaju nedokazana postavka²².

Zanimljivo je da ona pokazuje semantičku vezu i djelimičnu morfologiju s imenicom arapskog porijekla *istihā*, što je u turskom dalo *istah*, gdje dolazi do podudarnosti posljednjeg elementa *-ah* s bosanskim uzvikom *ah* koji postaje imenica, a gdje *istah* također ima sinonimno značenje – prohtjev, ali i želja, volja za čime. Zato se ne treba čuditi što u jednoj narodnoj pjesmi ispjevanoj po mustri sevdalinke stoji: “Ah, meraka u večeri rane... / Od istaha i behar se kruni...”

HAIR

Hajrovati s hajrom, pa da bude hairli

Frekventna leksema orijentalnog porijekla jeste *hajr*. Ili možda *hair*. Ili *hajir*. Navedeni oblici mogu se pronaći u Škaljićevu Rječniku, ali i

²² No, da bi ova veza mogla imati utemeljenja, govori podatak da se javljaju primjere alternacija *s – h* u nekim glagolskim oblicima tipa: *kresnuti – krehnuti*, *ljosnuti – ljobnuti*, *pljusnuti – pljubnuti*, *splasnuti – splabnuti*, *tresnuti – trebnuti* i neki dr.

Jahićevo, dok je u Institutovu Rječniku, Rječniku nedoumica *hair* i *hajr*, kao što je to i u Preporodovu Pravopisu te Bosanskom pravopisu, dok se u Rječniku Filozofskog, iako stoje oba, prednost daje obliku *hair*, a Pravopis.ba daje dubletne oblike bez preciziranja prednosti. Osim toga, različite verzije pisanja ovih oblika mogu se naći i u drugim brojnim izvorima praktične jezičke upotrebe. Doduše, neki priručnici daju i *air*, *ajr*, *ajir*, kako to potvrđuje i Škaljić, što je svakako bilo uvjetovano tzv. srpsko-hrvatskim tačnije srpskim jezičkim koloritom u vaktu kada je ovaj Rječnik pisan.

Kako se onda piše ova riječ, kao i one koje su izvedene iz navedenog oblika? U bosanskoj jezičkoj praksi, nema sumnje, obavezna je upotreba inicijalnog suglasnika *h*, bez obzira na to što se ova riječ može čak naći i u čuvenoj bosnevijskoj, alhamijado bosanskoj pjesmi *Ašiklijski elif be*, koju u usmenoj formi bilježi Petar Mirković (1913: III). “od šeha M. B. iz Z”, gdje u pjesmi stoji: “Ko ga uči – air”, a što je bilo povezano sa zapisivačem koji je slušao i bilježio navedenu formu pjesme. Pošto je pitanje etimološkog porijekla inicijalnog *h* u ovom slučaju neupitno, jer je preko osmanskoturskog jezika riječ posuđena iz arapskog jezika, iz osnove *hayr* (Škaljić) ili

hayer (Miklošič) odnosno turskog *hayır* (Stachowski), ostaje pitanje kako je treba pisati, kao i brojne izvedenice. Jedan broj stručnjaka smatra da bi se trebao pisati oblik *hajr*, shodno izvornom arapskom obliku (pa se tako tvrdi da treba pisati i npr. hazreti *Husejn* a ne hazreti *Husein*, kao unuk Božijeg poslanika, a. s.) – što je svakako nategnuto stajalište, jer ni *h-*, koje se javlja u ovoj riječi nije kakvo je u arapskom, da bi navedeni kriterij bio valjan. Kako je već napomenuto, u aktuelnim normativnim rječnicima, kakav je npr. onaj Filozofskog fakulteta, propisuje se oblik *hair*. Institutov Rječnik daje dvostruko rješenje – *hair* i *hajr*, dok u Bosanskom pravopisu stoje *hair* i *hajr*, s blagom prednosti obliku *hair*. Moguće je da različita rješenja imaju smisla, ili pak opredjeljenje za jedan oblik, pri čemu bi se vjerovatno oblik tipa *hajir* mogao uzeti kao, uvjetno kazano, najnepoželjniji oblik, mada ga bilježe Jahić i Škaljić u svojim Rječnicima. Ostaje, međutim, problem pisanja drugih oblika i izvedenica, kao što su npr. *hajrat* ili *hairat*, *hairli* ili *hajrli* ili *hajirli*, *hairlija* ili *hajirlija*, *hairovati* ili *hajroovati*, *bil-hajr* ili *bil-hair* ili pak *bil-hajir*, *hairsuz* ili *hajrsuz* ili *hajirsuz*, *hajrom* ili *hairom*, *nahajr* ili *nahair*, što je sigurno povezano

i s dominantnim dvostrukim rješenjima – *hair* i *hajr*. Sigurno je da u specifičnom fonetskom okruženju odnos *j* i *i* može biti ambivalentan, pa bi se u skladu s time i trebao tretirati navedeni fenomen te ga na koncu pokušati definirati. Moguće je da bi imalo smisla pisati *hair*, ali se postavlja pitanje kako onda pisati glagol *hairovati*, imenicu *hairat*, posuđenicu *bil-hair*. No, sigurno je da bi *hairli* imalo više smisla od *hajirli*, a naročito od oblika *hajrli*.

Uzimajući tretirane oblike u obzir, eventualna preporuka za njihovo pisanje mogla bi biti sistematizirana na sljedeći način: 1. dvostruko pisanje – *hajr* ili *hair*, *bil-hajr* ili *bil-hair*; 2. potom s upotrebom -i-: *hairli*, *hairlija*, *hairsuz*; 3. oblici s upotrebom -j-: *hajrat*, *hajrovati*, *hajrom*, *nahajr*.

Nadati se da opis nije odveć došao, kako bi se to u narodu kazalo, *dockan hajrullah*.

HAJAT

Šta je sve hajat

Nekada je dio okućnice bio i *hajat*. Podrazumijevao je ili natkriveni trijem ili pomoćnu šupu uz kuću, a

mogao je značiti i poseban hodnik u sklopu životnog prostora nekog domaćinstva, za čije se značenje veže i tumačenje koje daje Mirklošić. Osim toga, ova riječ ima i drugo značenje – “život”. Prema onome što objašnjava Škaljić, ova leksema s dvama dominantnim značenjima nije istog postanja, pa su se u bosanskom jeziku oba oblika izjednačila u jedan, iako je za obje lekseme karakteristično da porijeklom potječu iz arapskog, ali su se, prema navedenom izvoru, u turskom jeziku izjednačile u onom obliku kako su adaptirane kod nas, tako da se navedeni proces prilagođavanja odrazio i na bosanski. U odnosu na srpsku pa i na hrvatsku jezičku praksu, bosanski je sačuvao početno *h*, dok je u srpskoj praksi dominantniji *vajat*, a zanimljivo je da čak ovaj oblik ima prednost i u hrvatskom standardu, tako da se nedaleko od glavnog grada Bosne i Hercegovine, na teritoriji Istočnog Sarajeva nalazi jedan objekt koji se bileši i zove *Vučiji vajat*, isti-na napisan latinicom, a usklađen prema srpskoj jezičkoj normi, u kojoj nema *hajata*, već samo *va-jat* (Rečnik Matice).

U bosanskim leksikografskim i normativnim izvorima za navedeno značenje nekog dijela

životnog prostora za stanovanje eksplicira se oblik *hājāt* (Institutov, Jahićev i Rječnik Filozofskog; Bosanski pravopis), iako se i za značenje života u Jahićevu Rječniku i Rječniku Filozofskog navodi identična natuknica. Nasuprot tome, zanimljivo je i to da se u programu bosanske medijske kuće *Hayat*, vjerovatno se odnosći na značenje života, jedno vrijeme mogao čuti slogan *Hayat je život*, iako je primjetno da je u govornom predstavljanju imena medijske kuće kod novinara uobičajen oblik bez postakcenatske dužine [*Hāyat*], dok je opća ime-nica s dužinom: *hājāt*.

U bosanskom, međutim, nema *vajata*, ni kad znači dio kuće, ni kad znači život, i bezbeli ga neće ni biti.

HAJMOTE

Kompresirani izraz

Svima su nam dobro poznate riječi *hajde* i *hajdemo*. Možda izgleda nevjerovatno, ali u bosanskom javnom prostoru mogu se zabilježiti i oblici *ajde* i *ajdemo*, a da ne govorimo o tome koliko je u bivšoj jezičkoj zajednici bilo

primjera ove riječce bez početnog *h* u raznim oblicima kulture i supkulture. I kad pomislimo da je *ajde*, *ajdete* i *ajdemo* nestalo, to se ipak i danas može pročitati ali i čuti. Jasno je da je etimološko porijeklo ove riječi od tur. *hayde*, *haydi* (Škaljić), iako postoji opravdano mišljenje da je riječ o kombinaciji arapskog korijena *hayye*, koji svakodnevno čujemo u ezanu: Hajje alas-salah i Hajje alel-felah, gdje je vjerovatno došlo do kontaminacije arapskog korijena i nekog turskog ili možda perzijskog elementa. Međutim, i Stachowski i Miklošić navode da je riječ novogrčkog porijekla, posuđena iz starijeg oblika *age-te*. Bilo kako bilo, u bosanskom jeziku ova riječca još je dodatno bosnizirana dodavanjem elementa gramatičkih nastavaka za prezent u funkciji imperativa: *-te*, *-mo*, odakle imamo *hajdete*, što je tzv. stezanjem dalo *hajte*, i *hajdemo* odnosno *hajmo*, također nastalo od spomenutog procesa. Da situacija bude još kompliciranija, ali i zanimljivija, u narodnim govorima bilježi se i drugi analoški hibridni izraz – *hajmote*, nastao unakrštanjem oblika *hajmo* odnosno *haj(d/e)mo* i *haj(d/e)te*, koji implicira uključenost prvog i drugog lica množine. Od

spomenutoga korijena izveden je i glagolski neologizam *hajdekati*, koji naši rječnici uglavnom ne bilježe.

Eh, *haj(de)mo(te) (se)* sad odmoriti!

HAJVAR

Hajvar ili ajvar, ali i kavijar

Kad dođe jesen, ljudi kod nas vole spremati zimnicu. Jedan od nezaobilaznih proizvoda jeste i dugotrajno jelo koje se sprema od paprika, patlidžana, bijelog luka, te nekih drugih artikala, kao što je mljeveni biber, gorušica, sirće... Riječ je o *ajvaru* odnosno *hajvaru*. Ova riječ u bosanski je ušla iz turskog oblika *hayvar*, kako navodi Škaljić, a što znači, “posoljena ikra”, mada bi moglo biti da je perzijski izvorni oblik za ovu hranu. Međutim, u nekim etimološkim rječnicima (Skok, Snoj, Matasović, Stachowski) navodi se da je izvorni turski oblik *havyyar* pa se upravo u tom značenju, prema konsultiranim rječnicima, *havjar* dovodi u vezu s imenicom *kavijar*, s tim da je razvoj od *hajvara* (*havvara*) do *kavijara* išao različitim putevima, pa je *kavijar* u

leksički sistem ušao preko nekih evropskih jezika – njemačkog odnosno italijanskog, a u te jezike ušao je iz perzijskog preko turskog, pa se u izmijenjenom obliku i drugom značenju kasnije uključio u leksički sistem bosanskog jezika. Inače, kod nas se *ajvar* najčešće može naći na policama prehrambenih trgovina (npr. Vitaminka). Iako nije potpuno jasno kako je “posoljena ikra” (Hrvatski jezični portal) postala povrtna konzervirana hrana, prema konsultiranom rječniku (Škaljić) dolazi se do zaključka da je to zbog sjemenki iz patlidžana a često i paprika koje podsjećaju na ikru. Oblik *havjar* posredstvom metateze sonanata između vokala dao je *hajvar*.

Kad je riječ o *ajvaru* odnosno *hajvaru*, treba istaći da bosanski normativi, pa čak i sam Alija Isaković, veliki borac za vraćanje statusa suglasnika *h* u bosanskom jeziku, daju oblik bez *h*-, u svom Rječniku karakteristične leksike, pa iako daje oba oblika, i *hajvar* i *ajvar*, upućuje na prihvatljiviji *ajvar*, a slično se može naći i u bosanskim rječnicima, tako da Institutov navodi samo *ajvar*, Rječnik Filozofskog upućuje na bolji oblik *ajvar*, dok Rječnik nedoumica, Preporodov Pravopis, Pravopis.ba i Bosanski pravopis također upućuju

na normativno prihvatljiviji oblik *ajvar*. Jedino Jahićev Rječnik daje prednost obliku *hajvar* u odnosu na *ajvar*, a zanimljivo, beogradsko izdanje Rečnika Matica iz 1967. također upućuje na pravilniji oblik *hajvar*, a i srpski Rečnik Matice daje također oblik *hajvar*. Gledajući etimološki i primjenjujući pravilo rasprostranjenosti oblika sa *h* u bosanskom jeziku, trebalo bi obliku *hajvar* dati prednost u odnosu na *ajvar*.

U nekoj inoviranoj bosanskoj normi trebalo bi ostaviti makar oba oblika, pa bujrum, ko šta voli, nek izvoli: ja *hajvar*, ja *ajvar*!

HALAL

Halal ti vjera što si mu halalio

Bosanski jezik primio je mnogo orijentalnih leksema u svoj sistem. To se naročito odnosi na one riječi koje su pokrile specificirana značenja i iz polja duhovne kulture, kakvo je npr. značenje riječi *halal*, pri čemu ova riječ ima nekoliko značenja: neko vjerski dopušteno djelo ("Nije nam halal jesti takvu hranu"); nešto što je na pošten način stečeno ("Stekla je imetak na halal način"); oprost ("Halal ti

bilo"); supružnici ("A onda on sa svojim halalom u đerdek" – što je parafrazirani iskaz A. Nametka iz djela *Sarajevski nekrologij*); davanje nečega bez otkupa, naknade ("Halal vam bilo") – prema onome što otprilike daju konsultirani rječnici bosanskog jezika (Jahićev, Institutov, Rječnik Filozofskog, Rječnik stranih riječi). Ono što je posebno zanimljivo jeste da ova leksema ima izuzetno visoku frekvenciju upotrebe, bez obzira na nekadašnje mnogobrojne postupke njezina potiskivanja, naročito u sferi tzv. službene upotrebe. Pa i pored svih nedaća, *halal* se dobrobrhno sačuvao i u govoru bosanske omladine, kao i riječ njoj suprotnog značenja, kakav je *haram*. A i *haram* ima također više od jednog značenja, kao npr. da označava sve što je po islamskom vjerskom naukovanju zabranjeno, odakle se izvodi i značenje grešnog, nedopuštenog u smislu čina, kao i dr. *Halal* kao pojam u savremenom društvu ima široku upotrebu, od *halal* imetka, *halal* bankarstva, do *halal* certifikata i *halal* turizma. O izvedenim riječima od ove lekseme da se ne govori: *halaliti*, *halaliti se*, *halalosum*, *ohalaliti*, pa do frazeme *halal ti vjera*, izraza *halal* (*ti, vam, im, mu, joj*) *bilo*. Istina, u srpskoj jezičkoj praksi javlja se spomenuti

frazеološki izraz u formi *alal ti v(j)era*. Iz kulturološkog i etnolingvističkog aspekta gledano, upravo izraz *halal ti vjera* odnosno *alal ti vera* vrlo je zanimljiva jer implicira islamsku vjersku tradiciju koju *ohalaljuje* neko ko nije musliman, s implikacijom uglavnom hrišćanskog miljea.

Dakle, *halal* se u bosanskom koristi u razne svrhe, dok je u drugim i bliskim jezičkim tradicijama, ne samo u smislu upotrebne vrijednosti, već upravo na nivou značenjskog, u znatnoj mjeri marginalan a vjerovatno i vrlo rijedak pa se javlja u nekim novim civilizacijskim kontekstima s islamskim predznakom. Ne treba posebno isticati da je bosanska norma u domeni ove riječi i njezinih izvedenica apsolutno ujednačena.

Jezik je značajan odraz identiteta i mentaliteta.

HALAŠA

Šta zna halaša šta je paša

Šjedeći jedne prilike s prijateljem porijeklom iz Cerske, iz srednjeg Podrinja, evidentirah oblik riječi *halaša*, koja se može još u razgovornom jeziku čuti i kao *alaša*.

Dakle, u razgovornom jeziku prisutni su i *alaša* i *halaša*, s tim da je vjerovatno češći oblik *alaša*. Etimološki gledajući, pravilan je oblik bez početnog *h-*, kako na to upućuju Škaljić i Miklošič, pa je shodno tome opisano i u leksikografskim djelima bosanskog jezika, kakvi su Rječnik Filozofskog, te Jahićev i Institutov, dok konsultirani bosanski pravopisi (Preporodov, Bosanski pravopis i Pravopis.ba) ne navode varijacije ove lekseme. S obzirom na to da u spomenutim bosanskim priručnicima, kao ni u Škaljićevu, uopće nije naveden oblik *halaša*, moglo bi se zaključiti da se prema preporučenom ili normiranom obliku u jezičkom prometu uopće ne upotrebljava oblik s analoškim *h-*, a što očito nije tako. Praveći određenu paralelu prema nekim riječima, kao što su npr. *hambar* ili *hametice*, primjetna je jasno suprotstavljena tendencija, gdje u navedenim riječima inicijalno *h-* nije etimološko, ali se u pogledu norme propisuje npr. *hambar* ili *hametice*, ali je zato na drugoj strani *alaša*. Naravno, tendencije mogu biti divergentne, ali činjenica da se oblici javljaju u spomenutim formama upućuje na neke druge pojavnosti koje bi se eventualno u normi mogle uvažati.

Inače, leksema je u bosanski ušla iz turskog jezika, kako navodi Škaljić, a označava slobodne i puštene konje, dok je u prenesenom značenju oznaka za rulju, ološ, bagru.

Kako bi se to kazalo u jednoj bosanskoj izreci koju prenose Škaljić i Jahić u svojim Rječnicima: “Šta zna alaša, šta je paša”, odnosno drukčije kazano: “Ne zna halaša šta je paša!”

HALEP

Salep iz Halepa

Kada se prije nekog vremena zaoštrila vojna situacija u Siriji, mnogi mediji, naravno ne svi, papagajski su ponavljali kako se borbe vode “u i oko Alepa”, što je s normativne strane kao konstrukcija nepravilna jer bi trebala glasniti: u *Halepu* i oko njega. Sama pomisao na površnost znanja o imenu ovoga drevnog grada na Bliskom istoku daje nam za pravo da se iberitimo. Kao prvo, čudno je kako je moguće da niko od onih koji su prenosili informaciju do toga trenutka nije čuo za ovaj grad! Jer, da da je čuo, da je pročitao, znao bi da se ovaj riječ u bosanskom

jeziku izgovara ili piše *Halep*. Ali, kad se napiše *Halep*, onda se može doći u poziciju da se takav jezički izraz proglasi anahronim. Ono što se sa sigurnošću može reći jeste da se kod nas vijesti uglavnom prevode s različitih jezika na kojima se plasiraju informacije, pa se dogodi da se engleska varijanta arapskog izraza *Haleb* koristi prema latinskoj potvrdi *Aleppo*, odnosno francuskoj potvrdenici *Alep*. Prema fonetskom prilagođavanju turskom jeziku, ovaj ojkonom u savremenom bosanskom jeziku glasi *Halep*, a što je potvrđeno u starijim bosanskim spomenicima, pri čemu Isakovićev Rječnik daje i *Halep* i *Haleb* i *Alep*, dok drugi konsultirani izvori iz korpusa uopće ne bilježe ime ovoga drevnog grada. Međutim, historiografija bilježi i slučajeve u kojima se čuva finalno *-b* iz arapskog jezika, kao i ime jednoga bosanskog junaka Osmana *Halebije*, mostarskoga kapetana iz 17. stoljeća, koji je 1687. odbranio Mostar za vrijeme tzv. Morejskog rata (1683–1699), a po kojem se kula na desnoj strani Neretve uza Stari most u Mostaru zove upravo *Halebija*, i kojem je znameniti mostarski pjesnik na orijentalnim jezicima Bulbuli posvetio jednu pjesmu.

Isto tako, u Hercegovini postoji prezime *Halebić*, koje pokazuje vezu s *Halepom*, odnosno izvornim *Halebom*, a poznato je da u Bosni postoji i prezime *Halep*.

Imajući sve u vidu, bosanski bi trebao biti *Halep*, kako se još uvijek čuva u nekim bosanskim društvenim krugovima, ali ne samo zato što se upotrebljava ovo početno *H*-kao odlika bosanskog izraza, već i zbog toga što se njime čuva starije, bolje kazano, etimološko stanje.

HALKA

Sinjska halka

Riječ *halka*, preuzeta preko turskog, porijeklom je iz arapskog jezika (Škaljić, Skok, Stachowski, Miklošič). U ovoj riječi početno *h* etimološkog je postanja i u bosanskoj jezičkoj tradiciji redovno se javlja u ovom obliku. Ona ima više leksikografskih značenja koja se u osnovnom ili prenesenom smislu odnose na neku vrstu kruga, nešto okruglog oblika, pa znači: dio lanca; zvekir na vratima; nakit; derviški krug tačnije derviška halka; predavanje ili vaz; dio mlinarnog prstenastog oblika; viteška igra (npr. Rječnik Filozofskog, Jahićev

Rječnik). Kad je riječ o potonjem navedenom značenju, među Hrvatima se održava konjaničko takmičenje koje podrazumijeva nadmetanje u nabijanju koplja kroz *halku*. Istina, Hrvati tu igru zovu Sinjskom *alkom*. Inače, hrvatska norma navodi i oblik *halka*, ali je prednost data *alki*. U srpskoj jezičkoj praksi također je oblik bez početnog *h* običniji, mada i *alku* i *halku* daje Rečnik Matica, ali s blagom preferencijom na *alku*, dok Miklošič npr. navodi također oba oblika.

Očekivano, u bosanskoj normi, svakodnevnoj praksi i organskoj tradiciji, kao i književnojezičkoj tradiciji, *halka* je općeprisutna i stabilna. Tako bi trebalo, bezbeli, i ostati.

HAMAJLIJA

Ne moraš biti hamal
da bi nosio hamajliju

Nekada se ovaj predmet često koristio. Sigurno je da ga brojne kulture posjeduju, i da samim time posjeduju lekseme kojima ga imenuju. Riječ je o apotropijskom predmetu čiji je zadatak da "čuva" njegova nosioca, budući da ga nosi sa sobom u vidu kožnih đončića s ispisanim apotropijskim

tekstovima, drveta tisovine, nekada crvenih končića na koje se “uče” sveti tekstovi i sl. – sve u službi zaštite od zle kobi, belaja, uroka i sl.

Danas se često naziva *talisman*, što je porijeklom arapsko-perzijska riječ koja je došla preko grčkog. Oblička verzija *tilsum* izvedena je od *talimana*, ali je *tilsum* prošla kroza “sito” turskog jezika, tako da se u našoj usmenoj književnosti koristi oblik *tilsum*, a zabilježena je upotreba i u narodnim govorima, od kojih u nekim ima potpuno drukčije značenje. Slična je statusa i leksema *amulet*, koja je u naš jezik ušla posredstvom romanskih jezika, iako je porijeklom iz arapskog jezika. Naime, ona je izvedena od pluralnog oblika *hammail*, što doslovno znači “kaiš o kojem se nosi sablja” pa je iz istog korijena kao i riječ *hamal* u bosanskom jeziku (Škaljić, Miklošič). Dakle, neki romanski jezici izgubili su početno *h*, te su prema svojoj morfologiji adaptirali arapsku izvornu riječ u oblik *amulet*, koja je kao “kulturna” riječ posuđena u našem jeziku. U bosanskom jeziku ova riječ, porijeklom iz arapskog, adaptirana je preko turskog, a možda i perzijskog: riječ je o *hamajliji*! Ona može nekada biti i u prenesenom značenju putem metaforizacije. Bosanski jezik i bosanski izvori opet pokazuju da

je *h*- očuvano u strukturi lekseme, što nije ništa neobično. Međutim, u srpskoj i crnogorskoj normi, a vjerovatno i praksi, prisutna je uglavnom *amajlija* (up. Rečnik Matice, Crnogorski pravopis) a zanimljivo, i hrvatski standard daje prednost *amajliji* (Hrvatski jezični portal), iako bilježi i *hamajliju*. Bosanska norma u konsultiranim izvorima samo i jedino prepoznaje *hamajliju*, što je potpuno usklađeno s jezičkom tradicijom, normom i etimologijom, kako je to zabilježeno i u jednom naslovu zbirke savremenih sevdalinki – *Hamajlija za bosansku kuću* (Kopić Osmanović 2019). No, i pored niza primjera koji pokazuju upotrebu ispravnog oblika, u javnom prostoru može se ovaj primjer “omaći”, “omahnuti” u *amajliju*.

Amajliji nije mjesto u bosanskoj jezičkoj tradiciji i kulturi. Samo *hamajlija*! Pa ko hoće, neka se koristi.

HAMBAR

Pun hambar, ovce na broju

Riječ kojom se označava skladište, spremište, pa i silos, jeste *hambar*. Istina, u različitim jezičkim tradicijama spominje se i *ambar*, kao

npr. u srpskoj (Rečnik Matice), crnogorskoj (Crnogorski pravopis), pa donekle i u hrvatskoj, iako hrvatska leksička norma daje i *ambar* i *hambar* (Hrvatski jezični portal npr.). Tako i Skok navodi natuknicu *ambar*, ali je objašnjava leksemom *hambar*; Škaljić, iako eksplicira *hambar*, navodi natuknicu *ambar* kao ispravniju, tako da oba ova izvora ističu etimološku vrijednost navedene lekseme, tj. bez inicijalnog analoškog *h-*, a oba oblika daje i Miklošič, objašnjavajući da je etimološki oblik bez protetskog *h-*, kako je učinjeno i kod Haverić i Šehović. Dakle, prema Škaljiću, Miklošiću, Stachowskom, Šehović i Haverić etimološki je ispravan oblik bez *h-*, odnosno da potječe iz perzijskog, kako to navodi Stachowski, mada neki autori, poput Škaljića, daju mogućnost da ova leksema potječe iz arapskog jezika, od imenice u pluralu: *ānbār*.

Treba li posebno spominjati da je u bosanskoj tradiciji samo *hambar* – kako to potvrđuju bosanski leksikografski izvori (Jahićev Rječnik, Institutov Rječnik, Rječnik Filozofskog, Rječnik stranih riječi, Rječnik nedoumica), kao i pravopisni priručnici (Preporodov i Bosanski pravopis, Pravopis.ba), ali i drugi raznovrsni

izvori bosanske jezičke prakse i tradicije. A i u bosanskoj jezičkoj tradiciji općenito, kako je već spomenuto, uobičajen je oblik s analoškim *h-*, što svakako pripada utvrđenim pravilima neetimološkog dodavanja ovoga glasa u inicijalnoj poziciji u mnogobrojnim primjerima orijentalnog ili neorijentalnog porijekla.

Tome svjedoči, između ostalih, i sljedeći primjer. Tipično bosanski!

HAMETICE

Svi hametice
ne upotrebljavamo ametice

Čitajući svojevremeno jednu relativno stariju knjigu pod naslovom *Barbarizmi u hrvatskom jeziku* Vatroslava Rožića (1908), u njoj nađem na riječ *hametice*, za koju se veli da je bolji oblik *ameticice*. Moderna leksikografska rješenja u savremenom hrvatskom jeziku ipak daju prednost obliku *hametice* (Hrvatski jezični portal). U bosanskom bi – očekivano – trebalo biti *hametice*, iako Preporodov Pravopis i Pravopis.ba daju dvostruko rješenje: i *ameticice* i *hametice*, dok se u nekim kasnijim rječnicima može naći

prednost oblika *hametice* u odnosu na *ametice* (Rječnik Filozofskog, Jahićev Rječnik, Rječnik stranih riječi). Istina jeste da je etimološki ispravno bez početnog *h*, i to iz arapskog oblika *‘ammeten*, što znači “svi, sve, sasvim, potpuno”, kako na to upućuju Miklošič, Škaljić, Skok, Matasović i dr., ali znajući prirodu tendencija u bosanskom jeziku, ne bi začudilo ako bi se u provjeri stanja u književnojezičkoj tradiciji i stanju u organskim idiomima ustanovila prestižnost oblika *hametice*. Dok se to ne dogodi, dok se ne nađe neko ko će ekscerpirati ovaj oblik, ostaje pitanje normativne procjene kojem obliku treba dati prednost. Istina, do očekivanih rezultata može se doći i posredno, a to očito mogu dati i svojevrsni hrvatski izvori, koji su u prošlosti pokazali vezu s bosanskom jezičkom tradicijom, prema kojima Rožić preporučuje *ametice* u odnosu na *hametice*, a kasnije savremena norma daje prednost obliku *hametice*. To bi mogao biti signal bosanskim normativcima da se konačno opredijele za oblik priloga *hametice*, koji je formiran dodavanjem sufiksa *-ice*. Doduše, u starijoj praksi zabilježen je i priloški okamenjeni oblik *hametom* i *ametom* (Miklošič).

Zato, odsele i do vijeka, da parafraziramo bana Kulina, svi *hametice* upotrebljavamo oblik *hametice*.

HAMPA

Ima li fajde od dizanja hampe

Često se može čuti da je golem udio orijentalizama u leksičkom sistemu bosanskog jezika. Ogroman broj tih leksema često nije leksikografski razvrstan u općeupotrebnu leksiku, ili je pak riječ o tome da neke takve riječi bivaju okarakterizirane kao sloj leksema koje se kategoriziraju prema raznovrsnim leksikografskim kriterijima u jedinice koja se svrstavaju u pasivni sloj jezika, ili pripadaju razgovornom stilu, žargonskom jeziku, leksičkim dijalektizmima ili lokalizmima, pa i provincijalizmima i sl. Jedna od takvih riječi koja ima “sporan” leksikografski status i koja ne bi mogla biti u kategoriji tzv. standardiziranih leksema jeste i *hampa*. Ova leksema najčešće se u razgovornom stilu savremenog jezika pojavljuje u sklopu frazeološke jedinice “dići, dizati, praviti, napraviti hampu”, što otprilike znači napadati koga, najčešće verbalno, uz viku, galamu, klicanje

(Jahićev Rječnik, Rječnik Filozofskog). U frazeološkim jedinicama riječi dobijaju novo, figurativno ili preneseno značenje, pa se stoga u leksikografskim opisima obično navode primjeri pomjerenja značenja uz moguću natukničku odrednicu o grananju značenja.

Kad je riječ o porijeklu ove lekseme, Škaljić upućuju na perzijsku provenijenciju, gdje se ova leksema odnosi na “saputnika, prijatelja, sudruga”, izvedena iz perzijskog veznika *hem* i imenice *pa, pay*, što znači “noga” – (*hempa*), dok je još u turskom, u obliku *hampa*, značila “pomagač”, odakle je prešla u bosanski. U bosanskom je, opet, ova riječ dobila nova prenesena značenja – 1. čopor, gomila; 2. galama, halabuka, vika (Rječnik Filozofskog), iako bi sasvim opravdano trebalo stajati i značenje pomagača. Valja spomenuti da je promjena značenja zabilježena u književnojezičkoj praksi usmene poetske provenijencije, gdje je dekomponirani izraz “hampu učiniti” značilo pomoć, podršku, a što je povezano s perzijskom osnovom značenja “prijatelja, pomagača, saputnika”, što je očito obuhvatilo kategoriju skupine kao pomagača u nekoj raboti, a gdje je skupina, gomila, grupa, tu je i *hampa*, tj. galama, vika, graja, da bi se sve

to kasnije razvilo u figurativno značenje verbalnog napada, pa i osude, optužbe. Čudni su razvojni putevi značenja riječi.

U vremenima kada se u društvu dešavaju intenzivni patosociološki procesi, potrebno je makar dići *hampu* ili *halabuku*. No, pitanje je hoće li od toga biti fajde, hoće li “piti vode”.

HAN ILI KAN

Sultan Mehmed Fatih, kan ili han

Iako bi se moglo pomisliti da je riječ o potpuno različitim leksemama, gdje *han* znači konačište a *kan* predstavlja vladara vojskovođu, trebalo bi se podsjetiti da ove riječi imaju i neka druga značenja. Tačnije kazano, leksema *han*, koja stoji ekvivalentno spram lekseme *kan*, čini svojevrsni leksički sinonimni par s dodatno nijansiranim značenjima, što ide u prilog činjenici da jezik “vodi računa” i o “sitnicama”. Zbog toga bi trebalo skrenuti pažnju na to da u leksičkom sistemu bosanskog jezika ove dvije riječi ne isključuju jedna drugu. Najprije, treba znati da je jezička popudbina ovih leksema zajednička,

ali da je s vremenom, shodno razvoju različitih jezika, historijskih okolnosti i kultura, svaka od ovih leksema dobila svoje mjesto u leksičkom sistemu. Dakle, obje riječi u najstarijim vremenima, kako na to upućuju rječnici, vode porijeklo iz oblika kojim se upućuje na historijsko vladarsko zvanje u drevnih Avara, Mongola, Turaka i Tatara, kako se navodi na Hrvatskom jezičnom portalu. Jedan od najpoznatijih vojskovođa u historiji čovječanstva bio je čuveni Džingis-*kan*, mongolski vladar iz 12. stoljeća, koji je svojevremeno napravio mnogo belaja, posebno u centralnoj Aziji. Malo kasnije, u istom stoljeću kad je umro Džingis-*kan*, među Turcima Oguzima rađa se utemeljitelj moćne Osmanske države, Gazi Osman-*han*, a jedan od njegovih nasljednika i jedan od najvažnijih vladara toga Carstva bio je Fatih Mehmed-*han*, koji je osvojio Carigrad i kasnije zauzeo Kraljevinu Bosnu. U to doba, 1463. ili 1464, izdaje čuvenu Ahdnamu na prostoru centralne Bosne te sebe u njoj upravo titulira *hanom*, kako u prijevodu s osmanskoturskog daje Hazim Šabanović (Hrvatska enciklopedija). *Kan* je riječ koja pripada prije svega avarsko-mongolskoj jezičkoj zajednici, dok je

han riječ koja pripada osmanskom jezičkom naslijeđu (ne ulazeći u problem osmanskoturskog oblika), pri čemu obje ove lekseme ulaze u bosanski leksički sistem, pokrivajući pojedinačno data značenja, iako npr. srpski Rečnik Matice upućuje na preporučeni oblik *kan* u odnosu na *han*. Istina, postoje i mišljenja da je varijacija oblika *han* i *kan*, pozivajući se na Vovinovo mišljenje, ruanruanska posuđenica (Čušić 2025: 283). Stachowski upućuje na to da riječi *han* potječe iz turkijskog oblika *kağan*, koji je dao različite varijacije povezane i s arapskom tradicijom, ali očito i s nekim drugim. Dakle, obje riječi imaju zajedničko porijeklo, a u savremenom bosanskom jeziku transponiraju se na bliske, ali ipak u nijansama različite pojave. Tako je to u jeziku. Međutim, Rječnik Filozofskog preporučuje oblik *han* u odnosu na *kan*, pa se navodi i Džingis-*han*, a Jahićev, Institutov i Rječnik stranih riječi daju obje lekseme s utvrđenim značenjima vladarske titule u Mongola i Tatara.

Zato je neobično, prema onome što se zove kolokacija, formirati oblike *Džingis-*han* (iako ga navodi Rječnik Filozofskog) ili *Fatih Mehmed-*kan*.

HARLAUKATI

Ko to tamo harlauče

Glagol u obliku – *arlaukati*, prema nekim etimološkim rječnicima (Skok, Matasović i dr.) vodi porijeklo iz turskog jezika dijalektalne preference: *ırlamak* ili *yırlamak*, što bi prvobitno trebalo značiti “pjevati”, dok je preneseno značenje u savremenim rječnicima označeno kao “zavijati” (u značenju psa), a prijenos značenja kasnije je popoćen, odnoseći se na bukanje, vikanje, galamu, larmu. U bosanskom jeziku moglo bi lahko biti da taj glagol u normativnom smislu treba glasiti *harlaukati*, na što upućuju neki zabilježeni izrazi u različitim tekstovima i, zanimljivo, ne samo u idiolektu Bošnjaka, iako neki bosanski rječnici bilježe kao standardni oblik bez *h-*: *arlaukati* (Rječnik Filozofskog, Rječnik Instituta), dok se u Jahićeve Rječniku eksplicira oblik *harlaukati*, kao i *harlauknuti*, *harlaukanje*. Prema tome, može se reći da bi u bosanskoj leksikografiji trebao biti propisan oblik *harlaukati*. Kad je riječ o nastanku navedenog oblika, moglo bi se pretpostaviti da je došlo do miješanja navedenog turskog i bosanskog oblika glagola *urlati* odnosno *urlakati* i *urlikati*,

koji inače ima paralelu u latinskoj onomatopeji *ululare*, što je dalo promjenu *r* i *l*, kako navodi Skok. Pri svemu tome, možda čak postoji neka starija veza i između romanske i turske osnove. Suglasnik *h-* u bosanskom obliku *harlaukati* analoškog je porijekla i njegovo onomatopeiziranje pojačano je dodavanjem ovog suglasnika. U standardnom srpskom jeziku propisan je oblik *arlaukati* (Rečnik Matica, Rečnik Matice), kao u hrvatskom (Hrvatski jezični portal). Zato se ne treba čuditi što u Isakovićevu Rječniku karakteristične leksike ili u Rječniku nedoumica postoji zabilježen oblik *hurlik*, koji može korespondirati s navedenim primjerima, iako mu je normativni status neizvjestan.

A šta kad političar vrijeđajućim tonom *zaharlauče*: “Nemoj mi puštati ozvučenja toga tamo da arlauče...” (Dodik).

HARLOVINA

Ko je ona harlovina

U bosanskom govornom jeziku upotrebljava se jedan izraz za neotesanog i primitivnog maskulina – *harlovina*. Navedena

leksema, kako na to upućuje Škaljić, vodi porijeklo iz turske osnove *ala* odnosno *hala*, što u navedenom jeziku izvorno znači “zmija”, a u mitologiji označava neman sličnu zmaju, aždahi, s jačom duhovnom silom, što je potvrđeno i u bosanskim normativnim izvorima, gdje se, pored lekseme *harlovina*, pojavljuje i varijacija *harlov* (Jahićev i Rječnik Filozofskog; Pravopis.ba). Međutim, kod Skoka se pojavljuje drukčija etimologija, prema kojoj se imenica *harlovina* kao augmentativ dovodi u vezu s glagolom *harliti*, što znači “gledati u čudu”, “biti zabezeknut”, odnosno “zinuti od čuda”, što se u žargonu označava konstrukcijom “ostati paf”. Iako ne postoji bliža veza između značenja koja se mogu naći, logičnije bi bilo očekivati da je riječ nastala iz Škaljićeva tumačenja. Međutim, ako Skokovo *harliti* znači “biti u čudu s otvorenim ustima, čeljustima”, ta razjapljenost usta odnosno čeljusti evidentno se može povezati sa Škaljićevom nemani koja se prema ustaljenoj percepciji vizualizira s otvorenim ustima. Poslije toga moguća su povezivanja s konjem, za što postoji dosta primjera u epskoj tradiciji u kojoj riječi *h-arlov*, *h-alovit*, *h-arlovit*, *h-arlovijast*, *h-alovan* pa i *h-arlovija* (Škaljić) “koaliraju” s navedenom

životinjom, što prilikom iskazivanja svoje sile i snage često bude s otvorenim ustima, razjapljenim čeljustima. Kasnije je posredstvom neologizacije formirana imenica *harlovina* (*alov* > *a-r-lov* > *h-arlov* > *harlov-in-a* > *harlovina*), kojom se danas označava, kako je već kazano, neotesana i primitivna muška osoba bez manira, koja se može povezati s konjem, zbog čega je moguće da je razvijen ovaj oblik s izrazito negativnim značenjem, a što s druge strane korespondira sa žargonskim izrazom “konj” za muškarca, mada porijeklo ove riječi nije bilo takvo. Međutim, sve kazano, ipak, treba uzeti s rezervom!

Harlovina u javnom prostoru nažalost ima, a čak se busaju u prsa svojim primitivizmom, bahatošću i harlaukanjem.

HAŠAR

Hašar hašarijastog hašarije

U razgovornom jeziku može se za koga čuti da je *hašarijast* ili pak *ašarijast*, a preferiranje datih oblika može zavisiti od više faktora. Kad je riječ o etimologiji, književnojezičkoj tradiciji i normi, u bosanskom jeziku ovjeren je

oblik pridjeva *hašarijast*, kao i imenice *hašarija* – kako na to načelno upućuju bosanski leksikografski priručnici (Rječnik Filozofskog, Institutov i Jahićev Rječnik), a isto se može ustanoviti i za hrvatski jezik, makar prema podacima Hrvatskog jezičnog portala, u kojem se također navode dati oblici, dok su oblici bez suglasnika *h-* na početku riječi naoko primjereni srpskoj jezičkoj praksi, iako se npr. nijedna varijacija ne navodi u Rečniku Matice, a Rečnik Matice, s druge strane, propisuje npr. oblik *hašarija*, dok se u Srpskom etimološkom rečniku eksplicira oblik *ašarija*, s napomenom da se na tlu Bosne i Hercegovine javlja i *hašarija*. Porijeklo lekseme arapsko je i u semantičkoj je korelaciji s korijenom suglasnika *h-š-r*, iz kojeg se formiraju imenice: *hašar* ili *hašer* – značeći “uništenje, propast”, iz čega se izvodi i značenje “džumbus, kaos, nered, rušvaj” (Škaljić), dok slično navodi i Miklošič s oblikom *hašere*. Iz istog korijena izvodi se također arapski izraz adaptiran u ruhu bosanske morfologije – *hašarija*, značeći obično vragolastu, nemirnu, nestašnu osobu, a metaforičnom ekstenzijom značenje se prenosi na pomamna momka ili djevojku, premda se u rječnicima navode i

druga konkretnija značenja, koja su također u vezi s navedenim, kako se to detaljno eksplicira u Jahićevu Rječniku. Pridjev *hašarijast*, stojeći u direktnoj semantičkoj vezi s navedenim imenicima, znači “vragolan, nemiran, nestašan”, najčešće se odnoseći na dijete, ali se značenje dalje proširuje, metaforički značeći “šaren, opasan, namazan”, odnosno konkretnije predstavlja ličnost sklonu avanturama spram druge osobe suprotnog spola.

Hašarija i *hašarijast* imaju snažan semantički potencijal koji se transponira i u domeni etnolingvističke jezičke upotrebe.

HATAR

Vazda mu na hatru
da čuva hatar i ovom i onom

U životu smo okruženi raznoraznim *hatrovima* koje treba čuvati i držati. Kažu neki da je izbjegavanje čuvanja *hatrova* put ka potpunosti ljudskoj slobodi, ali očuvanje odnosa među ljudima u principu se zasniva na spomenutim – *hatrovima*. Zato valja razmisliti!

U kući – čuvaj *hatar* ženi ili mužu; roditeljima nužno treba *hatar* čuvati; puncu i punici, svekrvi

ili svekru – nužno je *hatar* držati; dajdži i amidži, tetki, i badži i svastici, i jetrvi i djeveru – čuvaj *hatar*; na poslu kolegi i kolegici, ne moraš *hatar* držati – što pokazuje stanje naših odnosa u profesionalnoj sferi djelovanja, ali ipak, bolje bi bilo gledati da čuvaš *hatar*, a o šefu i direktoru – treba li se spominjati čuvanje *hatar*; hodži valja *hatar* čuvati; komšiji se može ne držati *hatar*, ali je ipak bolje držati ga, radi mira u kući; i majstoru čuvaj *hatar*, jer ako ne čuvaš, odoše kola u helać...; starijoj osobi čuvaj *hatar*, džaiz je. U politici – čuvaj *hatar* visokom predstavniku, čuvaj *hatar* političkom ortaku iliti partneru, čuvaj *hatar* voždu, ali kad treba čuvati *hatar* glasaču – e tu nema *hatar*! *Hatar* se ne prašta.

Helem, riječju *hatar* pokriva se niz različitih značenja. Prema podacima koje daje Škaljić, više je značenja ove lekseme arapskog porijekla: 1. pamet, sjećanje; 2. volja, ljubav, želja; 3. žal, žaljenje; 4. pristrasnost, dok se u savremenim bosanskim rječnicima navodi da ima značenje misli, pameći, odnosno ljubavi i naklonosti

(Jahićev Rječnik, Rječnik Filozofskog, Rječnik Instituta). Da je ova leksema semantički složena, govore primjeri njezine upotrebe u različitim konstrukcijama, npr. u frazeološkoj jedinici “čuvati *hatar*” ili eventualno varijaciji “držati *hatar*”, gdje navedeno označava povlađivanje, jer kad se kome drži ili čuva *hatar*, to podrazumijeva određeno povlađivanje toj osobi, odnosno vrlo je blisko značenju volje, jer čuvati kome *hatar* može se tumačiti kao “biti kome po volji”. No, značenje se sigurno može i dalje ekstenzivirati, kad se u izreci kaže da je nečiji *hatar* teži od svile, ili kad se u kolokvijalnom jeziku danas čuje da je nečiji “*hatar* navrh g..ice”²³. Ne treba zaboraviti da se i danas u Sandžaku *ide* kome *na hatar* u smislu posjete članovima porodice kojima je neko od bližnjih preselio (Sandžački rječnik), pa ići *na hatar* znači i podrška i saosjećanje. Nekima je, međutim, najpreči Božiji *hatar*!

Inače, ova leksema ima više potvrđenih varijacija: *hator*, *hater*, *hatur* (Jahićev Rječnik), a izvedenica ima više, ne ulazeći

²³ Frazeološka jedinica “*hatar* navrh g..ice” svojstvena je narodnom idiomu, zabilježena na prostoru jugoistočne Bosne, na području Rudog, a označava osobu koja se mora totešiti, povlađivati joj, koja se lahko naljuti zbog nebitnog, čak i zbog sitnice, te je etnolingvistički veoma zanimljiva.

u vokalne varijacije: *hatoriti*, *zatariti*, *hatorljiv*, *hatorljiviji*, *hatarđija*..., kao i frazeloških i kolokacijskih jedinica.

Nije lahko *hatru* odrediti značenjske *hatrove*!

HAVA

Malo više zraka, vazduha,
have – pocrkasmo

Više je leksema u bosanskom jeziku kojima se označava, naučno preciznije kazano, smjesa gasova koji predstavlja omotač oko Zemlje, a što je zapravo atmosfera. To su lekseme *zrak*, *vazduh* i *hava*. Leksema *zrak* prasl. je porijekla: **zorkъ* < **zor-kъ* (Derksen, Skok), što je usljed metateze likvida dalo oblik *zrak*. Inače, korijen *zor-* nalazi se u riječi *zora* i nastala je prijevojem vokala od glagola *zreti*, što ima semantičke veze s pojavom svjetlosti od Sunčeva zračenja. Tako je iz ove riječi formirana izvedenica *nadzor*, jer se nadzirati primarno može ono što je vidljivo, što je osvijetljeno, a ne ono što je mračno, zatamnjeno, što se ne može vidjeti. Zato je nastala *zora* kao razdoblje dana kada počinje

svitati, a tada ustvari počinje život, gdje bi se vjerovatno mogla naći poveznica sa svjetlošću: *svanuti*. Dakle, *zrak* je leksema koja ima svoj puni kapacitet u leksičkom sistemu bosanskog jezika.

Leksema *vazduh* po porijeklu je preuzeta iz ruskog oblika *vozduh*. U ovom jeziku tvoren je prema principima naslijeđenim iz prasl. jezika **vbъz-*, što je u bosanskom dalo uporednicu u obliku *uz-*, što može biti i prijedlog i prefiks. Prema tome, ostatak korijenske lekseme *-duh*, u vezi je s upravo tom leksemom koja postoji u bosanskom kao *duh*, odakle je izveden niz leksema: *duhovan*, *duhovit*, *duša*, *duševan*, *dušan* itd., a moglo bi biti da je u semantičkoj vezi s glagolom *disati*, u narodnom jeziku prisutan i u obliku *dihati* (o čemu je u ovoj knjizi prethodno pisano). Dakle, *vazduh* je ustvari nezabilježeni oblik **uzduh*, tj. ono što se *udiše*. Ispade lijep neologizam.

Neki normativni priručnici bosanskog jezika ovaj oblik proglašavaju nepoželjnim (npr. Preporodov Pravopis), ali će kasnije leksemu *vazduh* "ohalaliti" Pravopis.ba, pa će ova leksema sigurno trajati i imat će mjesto u leksičkom sistemu. Kad se uzme u obzir etimologija, može biti

vazdušni omotač, jer se on diše, a zrakoplovstvo bi bilo preciznije u odnosu na vazduhoplovstvo, jer se po njemu leti, a ne udiše se.

Leksema *hava*, semantički povezana s prethodnim, preuzeta je preko osm. iz arap. i u primarnom značenju odnosi se na ono što je *zrak* ili *vazduh*: "Hajmo na čistu havu", tj. "čist zrak ili vazduh!". Međutim, kako u jeziku sve ima svoju mjeru i mjesto, to je *hava* poprimila i nova, prenesena značenja: klima, podneblje, pa se kaže "Tamo je dobra hava"; ništavilo, praznoća: "To što pričam obična je hava" (Rječnik Filozofskog, Jahićev Rječnik) što može biti dodatno pojačano izrazom *pupa hava*. Zanimljivo je i to da se ime pramajke *Have* (*Eve*) dovodi u vezu s ovim značenjem.

Dakle, sve ovdje navedene lekseme imaju svoje mjesto u bosanskom leksičkom sistemu, a na govornicima je da odaberu koju će uzeti. Nema sumnje da svaki odabir podrazumijeva i odnos prema izvornom značenju, kontekstualnoj upotrebi i navici. A *hava* će se rijetko naći u službenoj jezičkoj upotrebi.

Kako bi se to reklo u jednoj izreci, u kontekstu navedenih riječi: "Neka je, ne jede hljeba!"

HAVALA

Samo nek nema havale među nama

Prošlo je već neko vrijeme kako sam na Dnevniku 2 FTV-a registrirao jednog gosta iz Krajine koji je, govoreći nešto o prirodnim potencijalima pounskoga kraja, spomenuo *havalu*. Moguće je da je riječ o Havali na Uni, koju spominje i Skok, a i danas u Kulen-Vakufu stoji utvrda istoimenog imena (Stari Grad Havalu). Očekivano, alarm za prepoznavanje suglasnika *h* odmah je odreagirao, te je prilika da se nešto kaže o ovoj leksemi.

Ova riječ, u jezičkom iskustvu nekih generacija, bila je vezana za toponim *Avala*, koja se mogla vidjeti u najavi nekih jugoslavenskih filmova, a podrazumijevao je *Avala Film*, srbijanski i svojevremeno jugoslavenski filmski studio, osnovan 1946. u Beogradu, kao važan segment razvoja i utjecaja srbijanske i srpske kulture u jugoslavenskom kontekstu. Ovaj filmski koncern dobio je ime po planinčici *Avali*, udaljenoj petnaestak kilometara južno od Beograda.

Kad je posrijedi porijeklo ove lekseme, ona je, prema podacima koje daju Škaljić i Stachowski, arapskog postanja, a u neke

južnoslavenske jezike došla je preko osmanskoturskog, odnosno riječ je, kako bi to stručno kazao Skok, o balkanskom turcizmu arapskog porijekla. Značenje se odnosi prvenstveno na ono što služi kao brana, zaklon od gledanja, a u primarnom jeziku *havala* je označavala čak i ogradu. Bosanski jezički normativ koji evidentira ovu leksemu u obliku *havála* jeste Jahićev Rječnik, u koja je vjerovatno ušla preko Škaljićeva Rječnika, mada je akcenatski drukčija u odnosu na oblik *hàvala*, koji se također javlja u govoru.

Osim toga, registrirana je i frazeološka jedinica “nemati havale među kome”, koja je, usput kazano, registrirana u Institutu za srpski jezik 2016. godine tokom jednog službenog razgovora, samo što je tada kazano da “nema avale među nama”, na što je dodano da se u Bosni kaže *havala*, te da je akcenatski prisutna razlika u navedenom srpskom i bosanskom izrazu. Zanimljivo, Rečnik Matice ne registrira navedenu leksemu uopće.

Zato navedena pojava na FTV-u asocira na pitanje *havale*. Dakako, bosanski jezik sačuvao je etimološko *h-* na početku riječi. Pa neka tako i ostane, samo da riječ opstane!

HAVAN

Havan, avan, dibek,
stupa – sve se melje skupa

Ima jedan predmet koji se koristi za usitnjavanje, sitnjenje, mrvljenje, drobljenje, tucanje različitih sitnijih prehrambenih proizvoda, najčešće oraha, lješnika, badema, kahve, šećera, maka i drugih artikala. Iako je danas zbog razvijene tehnologije u upotrebi sve manje, kod nekih gazda i probranih domaćina može se naći: *havan*. Istina, poneko možda ima i *avan*, kako tome svjedoči južnoslavenska jezička praksa i leksikografija (Rečnik Matice, Hrvatski jezični portal), ali kod onih koji zbore bosanskim jezikom, u upotrebi bi ipak trebao biti *havan*, koji je potvrđen u bosanskim izvorima norme (Preporodov i Bosanski pravopis; Jahićev Rječnik, Rječnik Filozofskog, Rječnik nedoumica), izuzev u Institutovu Rječniku i Rječniku stranih riječi, u kojima je opisan *avan*, odnosno na platformi Pravopis.ba koji daje dubletno navedene oblike, tj. i *havan* i *avan*. Riječ *havan* ušla je u bosanski preko turskog iz perzijskog oblika *hawen* (Škaljić) odnosno iz perzijskog *hāwan* u turski *havân* pa potom u bosanski (Haverić i Šehović), u kojem se vidi etimološka

očvrsllost spomenutog inicijalnog suglasnika. Iako je *havan* sličan *dibeku* po funkciji, oba predmeta i obje lekseme koje ih označavaju, polahko postaju tzv. historizmi zbog vanjezičkih okolnosti, iako je *dibek*, po svemu sudeći, riječ turskog postanja, koja se prilagodila bosanskoj gramatičkoj strukturi, pa joj ne smeta da u njoj dođe do npr. dentalizacije, pa da to budu *dibeci*.

Tradicionalni zanati i danas melju u navedenim *stupama*, tj. *havanima* ili *dibecima*, tako da se i na sarajevskoj čaršiji može kupiti tucana kahva u *dibeku*. A ko voli, nek izvoli. Samo nek nije iz *avana*, jer je to neprimjereno bosanskoj (i jezičkoj) tradiciji.

HELAC

Uhelaćiti se beskompromisno

U sistemu orijentalnih riječi aktivnih i danas u bosanskom jeziku nalazi se i leksema preuzeta iz arapskog jezika posredstvom osmanskoturskog – *helać* (Skok), inače ušla iz turskog oblika *helak*, odnosno, iz starijeg arapskog *hālāk* (Škaljić), iz koje se tvore i druge izvedenice, kao što su: *helaćiti*, *uhelaćiti*, *helaćluk*, konstrukcija *helać*

biti. Osnovno značenje u arapskom bilo je “propast”, a u bosanskom je došlo ili do očuvanja osnovnog značenja ili do njegova pomjeranja, kao propast, uništenje, stradanje (Rječnik Filozofskog, Jahićev i Institutov Rječnik). Upravo ovo pomjeranje značenja ukazuje na navedeni etnolingvistički aspekt upotrebe, a posebno u domeni oblika glagola *uhelaćiti se*, što znači nenadano i bez volje obaviti nuždu, najčešće u gaće, kako navedeno značenje registriraju neki bosanski rječnici (Institutov Rječnik), a u čiju sam se faktičku upotrebu i neugodan miris mogao uvjeriti u prvom razredu osnovne škole, kada se jedan učenik, školski saputnik, u neposrednoj blizini, jadničak – *uhelaćio* – kada sam postao svjestan te riječi i njezina značenja, nakon što sam čuo svoju rahmetli tetku Muliju kako je spominjala komšinici taj događaj. Da je bilo davno, bilo je – ali da se i danas sjećam, sjećam se! No, navedeno značenje nije jedino, pa se može čuti i to da je neko nekad negdje *uhelaćio* neku ideju, tj. upropastio je, ili pak da je sve iza nekoga ostalo *helać* – tačnije propast.

Zato je *helać* nekada ne samo propast, uništenje, stradanje nego i katastrofa. U Bosni se također može naći i ovo prezime.

HELE NEJSE

Hele, odnosno helem nejse,
nije bitno

U bosanskom govornom jeziku postoji veznik ili čestica *helem*, s brojnim varijacijama i mogućim dodacima: *hele*, *ele*, *elem*, *hele nejse*, *helem nejse* pa i *hele neise*. Prema podacima koje daju rječnici, posebno Škaljić, riječ je porijeklom iz turskog jezika iz oblika *hele*, što znači “ipak, dobro”, a možda i “uglavnom”, pa i “nebitno”, u zavisnosti od toga u kojoj se poziciji u rečenici ili strukturi može naći: “Bili smo tamo najmanje tri sahata, helem (nejse), bili smo neko vrijeme”: “Bili smo tamo neko vrijeme, nebitno / uglavnom, bili smo neko vrijeme”; ili kada se u govornom činu nešto npr. tvrdi, objašnjava i sl. može se reći: “Helem, tako ti to bi.” Leksema *nejse* također potječe iz turske konstrukcije *ne ise*, značeći “kako god (bilo)”, “kako mu drago”, “makar” i sl. Zanimljivo je da rječnici ne spominju moguću vezu oblika *helem* s arapskom niječnom konstrukcijom *elem*, što znači “zar nije / nisi / nisu...” pri čemu se upravo elementu *-m* u riječi *helem* eventualno može odrediti porijeklo, a moguće je ukrštanje turskog oblika

hele i arapskog *elem* dajući oblik *helem*. Ono što je važno istaći jeste to da inicijalni suglasnik *h-* ima etimološku potvrdu pa oblik *elem* nije svojstven bosanskoj jezičkoj tradiciji i u svakom slučaju samo je *hele* ili *helem* (Preporodov Pravopis, Bosanski pravopis; Institutov i Jahićev Rječnik, Rječnik Filozofskog) odnosno *hele nejse* ili *helem nejse*, što odgovara onome što se kao potvrda može naći u konsultiranim bosanskim normativnim izvorima. Moguće je da širu upotrebu imaju oblici *hele* i *helem*, dok složeni oblik s dodatkom *nejse* ima pojačanu funkciju, što je problem za širu elaboraciju. *Hele*, ova leksema pokazuje izrazitu usklađenost među bosanskim normativnim priručnicima, mada se može reći i: *hele(m) nejse*, iako ta konstatacija i nije za *helem nejse*.

Helem, ponekad, podahkad poslušam koju pjesmu grupe Helem nejse.

HEM

Hem ovo, hem ono

Ima jedan razgovorni veznik koji vodi porijeklo iz turskog jezika u koji je ušao iz perzijskog – *hem* (Miklošič). U hrvatskom i srpskom

jeziku u opisnim rječnicima navodi se oblik *em*, s napomenom da obično podrazumijeva redupliciranje u složenim strukturama (Hrvatski jezični portal, Rečnik Matice). Naravno, bosanska jezička tradicija i leksikografska praksa pokazuju vitalnost u očuvanju inicijalnog *h-* u obliku *hem* (Institutov i Jahićev Rječnik, Rječnik Filozofskog; Bosanski pravopis). Inače, ova riječ u jeziku izvorniku znači “skupa, zajedno” (Škaljić), mada u savremenom bosanskom jeziku označava naporedne elemente rečenice, a služi i kao čestica za isticanje (Haverić i Šehović), pri čemu je u bosanskom jeziku došlo do njezine gramatikalizacije postajući vezničko sredstvo za isticanje značenja riječi koje dolaze iza nje: “Hem (što su) lijepi, hem (što su) mladi!” Škaljić navodi da njezino značenje može biti “i”, “a”, “pored toga (što)”, “usto (što)”, što očito implicira mogućnost nošenja više gramatičkih funkcija ove lekseme. Može se pretpostaviti da ova leksema može imati još nekih gramatičkih funkcija. Kad je u funkciji veznika, oblik glagola nerijetko nije eksplicitan, kako je već navedeno: “Hem mladi, hem pametni!” Također, zanimljivo je da se u strukturi javlja naporedno odnosno da se reduplicira: “Hem

što su mladi, hem što su pametni!” U svakom slučaju, zanimljiva gramatička riječ.

Na kraju, ima onaj ostatak vica o babi koja zavika: “Ja ove današnje omladine, hem lažu, hem krađu!”

HERGELA

Imamo i mi konja za utrku – ali s hergela

Kada se pojavio prvi moderni bosanski normativni priručnik – Preporodov Pravopis 1996. godine, vrlo brzo pojavili su se komentari kako je ovaj priručnik pun suglasnika *h*, pa čak i u slučajevima gdje se “nikad nije koristio”. To je, dabome, sužena perspektiva posmatranja s obzirom na činjenicu da se polazi samo od svoje vlastite jezičke prakse, posebno one koja je bila razvijana pod specijalnim sociolingvističkim okolnostima. I tako je prema navedenom Pravopisu standardiziran oblik riječi kojom se objašnjava kompleks objekata za uzgoj konja, a čije je ime – *hergela*.

“Otkud sad hergela, kad smo vazda govorili ergela?”, upita vrlo pitac neki.

A ako je *ergela*, onda je to isto što i *istorija*, *amajlija*, *alal*, *avala*,

ambar itd. Naime, prema Škaljićevu Rječniku i prema onome što daju Haverić i Šehović, ova riječ preuzeta je iz turskog oblika *hergele*, u koji je naslijeđen zapravo iz perzijske iz složenice *her*, što znači “magarac” i *gele*, što znači “stado, krdo, čopor”, a o ovom porijeklu govori i Stachowski. O perzijskom porijeklu govori i Miklošič, pa pored natuknice u obliku *hergele*, navodi i korištene oblike *hergela* i *ergela*, navodeći ih kao oblike iz srpskog jezika. Primjeri ovakvog tipa, s druge strane, potvrđuju neopravdanu zabrinutost jezičkih dušebrižnika o tome kako *hergele* u Bosni nikad nije bilo. Zanimljivo i čudno. Istina, oblik *hergele* u bosanski morfološki sistem adaptiran je u imenicu ženskog roda: *hergela*. Također, u nešto starijem jeziku došlo je do promjene g u đ, pa je npr. u bošnjačkoj epici potvrđen oblik *herđelaš*, odnoseći se na konja uzgajanog na *hergeli*, tj. *herđeli*: “Odvede nam konje herđelaše” (Hörmann), a i u Vukovoj zbirci (Škaljić) spominje se, istina, *erdžela*, što je očito nepravilan način promjene suglasnika g u osmanskoturskim posuđenicama, i očekivano bez početnog *h-*. Da je nekad bila *herđela*, te da postoji potvrda upotrebne vrijednosti govori i savremeno bh. prezime

Herdželaš, koje je konzerviralo takvo starije jezičko stanje. Eh, ako se pitamo treba li nam arhaično ili novo, primjeri starije upotrebe samo pokazuju zakonomjernost, što ne znači da se takvo stanje ne treba protegnuti i na aktuelnu jezičku situaciju, odakle proizlazi ili *herđela* ili *hergela*, iako je *ergela* danas uglavnom normirana. No, u bosanskim normativnim priručnicima navodi se sljedeća situacija: samo *hergela* (Preporodov Pravopis); prednost oblika *ergela* u odnosu na *hergela* (Rječnik Filozofskog, Jahićev Rječnik); samo *ergela* (Institutov Rječnik, Pravopis.ba).

Vrijeme će kazati svoje, pa makar imali i na bosanskom svoga konja za utrku – ali nek je makar s *hergele*.

HODŽA

Odža i op u epizodi jezičke burleske

Svojevremeno je zabilježena jedna konverzacija, nekad koncem 80-ih godina 20. stoljeća između dviju žena u tekstilnoj firmi “22. decembar” u Sarajevu, koja se primarno bavila šivenjem vojničke opreme bivše JNA. I tako se razgovor započeo između jedne pravoslavke

i jedne muslimanke oko vjerskih tradicija, pa je pravoslavna vjernica kazala kako kod muslimana, kako ona kaže, odža pjeva, misleći na učenje ezana. Vidno razočarana, muslimanka odgovori da i op u nekim obredima poje. Na to se pravoslavka obrecnu i upita ovu muslimanku: “Kakav op?”, a ova joj odgovori: “Kakav odža?”

Navedena anegdotalna situacija pokazuje vjerske, identitarne i kulturne prilike našeg društva kroz prizmu samoga jezika, gdje jedan oblik jezičke pojavnosti proizvodi konotativna značenja utemeljena na humorističkom i ironijskom stavu učesnika.

Inače su i *hodža* i *pop* posuđene riječi koje su u jezik ušle posredstvom kulturno-civilizacijskih okolnosti u kojima se kretalo društvo. Leksema *pop* bila je prisutna još u praslavenskom i starocrkvenoslavenskom: *popъ* (Bezljaj), a uporednice prema drugim jezicima upućuju na međusobne veze u kojima se ova leksema nalazi u slavenskim jezicima (Brückner). U savremenom bosanskom jeziku ima općenito značenje kršćanskog svećenika bez obzira na njegovo drugo specijalizirano zvanje ili titulu, sa znatnijom preferencijom na pravoslavlje. Leksema *hodža* u

bosanski je ušla posredstvom turskog oblika *hoca* (Škaljić), značeći “starac, učitelj, gospodin, majstor” (Miklošič), porijeklom iz perzijskog *hoža*, a zabilježen i u staroruskom *chozja* i u savremenom ruskom *chozjain* (Stachowski), a sličnog su stajališta i Haverić i Šehović. U savremenom bosanskom jeziku riječ *hodža* specijalizirana je u značenju imama, ili onoga što se u svojevremenim tumačenjima definiralo kao muslimanski svećenik (Škaljić), dok savremeni rječnici daju precizniji opis značenja.

U kontekstu navođenja lekseme *hodža*, vrijedi spomena jedan zanimljiv i arhaičan bosanski izraz – *hodžajle*, preuzet iz turskog jezika, a znači “pred hodžom”, shodno onome kako je to Ibrahim Smajić Seljubac, autor djela *Ilaveli sa viškom turskom jazijom ova bosanska elifnica ovo je prva basma izišla ibtidaije-mektebima je mahsus*, što ju je objavio 1900. godine, naveo sljedeću zanimljivu rečenicu: “Draga moja braćo, od postanja svi znadete, kad se započinje hodžajle učit, da imade u svakoj elifnici dvadeset i devet harfova...” (Bosanske elifnice 2023: 275).

Primjer je dat kao ibret iliti narovučenije u današnjim jezičkim i kulturnim prilikama šireg

društvenog konteksta, u kojem je potrebno razvijanje jezičke tolerancije uz poštivanje jezičkih identiteta.

HOROZ

Horoz ili oroz na pištolju

U terminologiji oružja važan segment opreme, npr. kod pištolja, predstavlja tzv. okidač ili obarač, koji se još negdje naziva *oroz*, ali i *horoz*. Što se tiče ovoga *oroza*, odnosno *horoz*a, jednostavno je ustanoviti da je ispravno *horoz*, prema perzijskoj osnovici ove riječi *hūrūs* (Škaljić), odnosno *horus* (Stachowski, Haverić i Šehović), koja se primarno odnosi na mužjaka kokoši, tj. pijetla, pijeveca ili kokota. Ovaj *horoz* na pištolju metaforički je imenovan jer izgledom podsjeća na siluetu pijeveca, ali i po funkciji mužjaka ove domaće pernate životinje, pomoću kojega se ispaljuje metak u cijevi. Ono što je naročito vizuelno upečatljivo u vezi sa starijim pištoljima, koji su u memoriji prijeratnih generacija prisutni u stripovima o komandantu Marku, Teksu Vileru, Kitu Teleru, Bleku i Zagoru, jeste to što je kod njih najčešće bio u upotrebi *oroz*, a

što ne čudi s obzirom na mjesto izdavačke djelatnosti spomenutih strip-junaka za jugoslaven-sko područje.

Vrijedno pažnje moglo bi biti zapažanje prema kojem se može ustanoviti tendencija da se oblik *horoz* s postakcenatskom dužinom (*hōrōz* ili *hòrōz*) javlja u značenju pernate životinje, dok se oblik bez dužine – *hōroz* ili *hòroz* javlja u značenju obarača odnosno okidača u pištolju, iako se ova tendencija ne bilježi u bosanskim rječnicima (Jahiće, Institutov i Rječnik Filozofskog). Pošto je riječ o tendenciji, ovakvo značenje treba uzeti s rezervom, iako je sigurno da u jednom dijelu govorne zajednice postoji razlikovna odrednica između navedenih formi.

HRŠUM

Na starijeg hršum učiniše

Očuvanost protetskog analoškog *h-* u bosanskom idiomu nije strano. Ta očuvanost događa se kako i u starijim slavenskim riječima u kojima ovome suglasniku po etimologiji nije mjesto, kao što su npr. *hrvati*, *hrzati*, *hrđa*, a tako i u

brojnim posuđenim orijentalnim, kakav je npr. slučaj s leksemom *hršum*, u kojoj je *h-* etimološkog postanja, što je preko turskog oblik *hişim* prešla iz perzijskog oblika *hišm*, o čemu obavještava Škaljić, a znači “vika, galama, povika”, odnosno onoga što Haverić i Šehović navode kao perzijski izvor: *hašm*, što je u turskom dalo oblike *hišm* odnosno *hişim*, značeći “gnjev, srdžba, ljutnja”. Zanimljivo je da se u srpskom govornom jeziku uglavnom upotrebljava bez početnog *h-*, pa je tako i poznat slučaj s Ljubomir Ršumovićem, srpskim dječjim piscem, u čijem je prezimenu sačuvana osnova *ršum-*.

Kad je posrijedi navedeni oblik, valja napomenuti da je ova leksema karakteristična i po tome što se turski vokal *ı* zamjenjuje bosanskim sonantom *r*, kao što je to slučaj i s leksemom *srklet*, koja je u turskom zabilježena u obliku *siklet*, iako je riječ arapskog porijekla, a znači “tegoba” (Škaljić). A u jednoj bosanskoj alhamijado pjesmi iz 19. stoljeća, u vremenu preporoditeljskih ideja, kada jedan autor piše pjesmu, veli se: “Pisati je velik siklet, / i pisanje jeste zahmet, / molim vam se, učite!” (Nametak 1981), gdje se upotrebljava oblik *siklet*, kako se izvorno koristi i u turskom, iako je to zapravo *srklet*.

Prema tome, oblik *hršum*, koji je preporučen u bosanskim priručnicima (Institutov i Jahićev Rječnik, Rječnik Filozofskog, Rječnik stranih riječi, Rječnik nedoumica) trebao bi značiti “metež od galame, vike, gungule; nered, frka, galama, frtutma”, iako je razvoj značenja pa i oblika veoma zanimljiv i neobičan te potvrđen i u drugim izvorima bosanske jezičke norme (Preporodov i Bosanski pravopis, Pravopis.ba).

Na ulicama se događa neki *hršum*.

KAHVA

Nema kuće u kojoj je nije,
nema dana kada se ne pije

Važan element svojevrsnog društvenog rituala predstavlja – ispijanje *kahve*. Istina, neki piju i *kafu*, a poneko i *kavvu*. Zašto pijemo u tri oblika ovaj crni napitak od čejfa? Ova je riječ na Balkan došla posredstvom Osmanlija, koji su je preuzeli od Arapa (Stachowski), a ovi opet od Etiopljana, starih Abesinaca. U obliku *qahweh* došla je u arapski jezik, a ime je dobila po etiopskoj regiji *Kaffa* (Hrvatska enciklopedija). Zašto je u arapski jezik došla u obliku

sa *h*, nije pouzdano poznato. Treba posebno istaći kako Skok u svom Rječniku navodi samo natuknicu *kahva*, dok *kafe* i *kave* nema jer su formirani sekundarno. U svakom slučaju, na Balkan je došla u obliku *kahva*. Do kraja 19. stoljeća u bosanskim izvorima dominantno se navodi u obliku *kahva*, a u bošnjačkoj epici, konkretno u Hörmannovoj zbirci, rijetko se pojavljuje u obliku *kafa*, dok se u većini pjesama pije *kahva*, te uopće nije zabilježen oblik *kava*. U savremenom jezičkom saobraćanju u Bosni i Hercegovini jako je raširen oblik *kafa*. Ovaj oblik mogao je doći iz dvaju izvora: asimilacijom skupine *-hv-* u *-f-* (kao *hvala* u *fala*) ili iz evropske sredine u kojoj se pojavljuje *-f-*, a nije isključeno da je njezina ekspanzija povezana i s nekim sociolingvističkim okolnostima koji se odnose na stvaranje jezičkih navika u doba srpsko-hrvatske faze, te potom i psiholingvističkim razlozima. Vrlo je moguće da su navedeni procesi potpomagali raširenosti oblika *kafa*. Dakako, pošto je taj oblik forsiran u jugoslavenskom dobu, pa je i danas vrlo živ, on se kao forma atavističkog transgeneracijskog fenomena jezika zadržao kao takav, pa se oblik *kahva* u laičkom poimanju smatra arhaičnim,

ruralnim i dijalektalnim. Ako neka pojava postane raširena, ona unutrašnjim jezičkim mehanizmima briše moguće ekspresivne i druge konotacije. Sagledajući etimologiju, tradiciju i rasprostranjenost oblika, u bosanskim standardno-jezičkim priručnicima preporučen je i normiran oblik *kahva*, dok od toga principa odskake Pravopis.ba iz 2018. godine, u kojem se sva tri oblika proglašavaju ispravnim, zbog čega je, između ostalog, ovaj jezički normativ svojevremeno naišao na kritike znatnog dijela eminentnih bosanskih lingvista, te je apsolutno odbačeno stajalište da se oblik *kava* nađe u ligi normiranih leksema, dok se u priličnoj mjeri tolerira oblik *kafa* kojem jednak status kao *kahvi* daje i Rječnik nedoumica, ali je manje-više u svim konsultiranim priručnicima prisutna *kahva*, tako da se čak u Jahićevu Rječniku navodi čitav niz izvedenica dobijenih od ove lekseme: *kahvaji*, *kahvana*, *kahvedžibaša*, *kahvedžija*, *kahvedžijka*, *kahvedžijski*, *kahvehana*, *kahvelenisati*, *kahven*, *kahveni*, *kahvenisati*, *kahvenski*, *kahvenjak*, *kahve-odžak*, *kahvetina*, *kahvica*, *kahvić*, *kahvurina*, a vjerovatno ih još ima.

Vrijeme će pokazati svoje, a dotada, valja nam *kahvu* piti, pa kud puklo...

Sjećam se i danas, kad je moj rođak, još kao momčuljak, dječkić, pokazujući dar za takvu vrstu rabote, otvarao tranzistore, stare televizore, radio-prijemnike i druge tehnikalice s početka 80-ih godina 20. stoljeća, i uzimao, kako bi on kazao, *lemilicu*, ne bi li *zalemio* otpale završetke štampane ploče kalajem. To mi je bilo nekako zanimljivo gledati, a naročito kasnije, dok sam razmišljao, kako je taj moj rođak deverao s kalajem, po kojem smo i nosili zajedničko plemensko ime. Kasnije sam saznao da *kalaj* ima malajsku bazu, kako kaže Skok, a *kositar*, koji se još javlja kod nas, označavajući istu tvar, uzet je iz grčkog jezika. No, znatno kasnije, saznajem da je onaj postupak topljenja *kalaja* po štampanoj ploči i spajanje žica tim čudnim materijalom ustvari *lehemljenje*, da je on sve to vrijeme *lehemilicom lehemio* kalaj odnosno kositar. Helem, riječ *lehem* preuzeta je u različite pa i evropske jezike, te Škaljić upućuje na vezu sa sanskrtom, iz kojega je najvjerovatnije preko perzijskog došao u turski, a otuda i u naš jezik, dok Hrvatski jezični portal navodi poredbenicu iz njemačkog oblika *Lehm*, pri

čemu nije isključeno da je riječ o posuđenici, možda baš preuzetoj iz sanskrt, iako je sasvim moguće da je prisutna u ie. jezicima, što opet ne mora značiti da je tačno. Međutim, Skok veli da je obliku *lem*, s uporednicom *leem*, koju daje i Škaljić (što implicira ustvari *lehem*), došao preko turskog iz arapskog jezika iz zanatlijske terminologije, a slično smatra i Stachovski, dok je vjerovatno u slovenski jezik npr. ušla preko njemačkog. Usljed navedenih stavova, trebalo bi očekivati da je *lehem* u bosanski došao preko turskog, mada nije isključena mogućnost da je naknadnim razvojem tehnologija naporedo preuzeta iz njemačkog, u kojem se ne čuje *-h-*. Zato, ima smisla misliti da ove riječi mogu biti i *lem* i *lehem*, i *lemiti* i *lehemiti*... Preporodov Pravopis iz 1996. daje samo oblik *lehemiti*, *zalehemiti*, *lehem* i sl., dok neka kasnija rješenja daju uporedne varijacije tako da Bosanski pravopis i Rječnik nedoumica propisuju oblik *lem* i *lemiti* u odnosu na *lehem* i *lehemiti*, pa Institutov Rječnik daje i *lehem* i *lehemiti* i *lem* i *lemiti*, Rječnik Filozofskog navodi obje varijacije, s blagim otklonom od *lema* u korist *lehema* i njegovih izvedenih oblika, dok se u Jahićevu Rječniku navodi samo *lehem* i *lehemiti*.

U organskom idiomu na tlu Bosne, konkretnije jugoistočnih krajeva, može se čuti izraz “odlehemiti od koga”, u značenju “odbaciti koga od sebe, prekinuti kontakte s kime”, što je direktno povezano s oblikom *lehemiti*, jer se *lehemljenjem* vrši spajanje, a u navedenom primjeru leksema *odlehemiti* ima suprotno metaforičko značenje.

Na kraju, kako bi se kazalo – umjesto zaključka, treba reći: nije bitno ima li *h* u ovoj riječi, bitno je da je cio tekst *zalehemljen*.

MAHANA

Lahko je mahanisati

Ljudi je manje-više svi imaju: *manu* ili bosanski *kazano*, *mahanu*, shodno onome kako su bosanski normativni priručnici uglavnom propisali, tako da se npr. u Institutovu i Jahićevu Rječniku, Rječniku Filozofskog i Rječniku nedoumica te Preporodovu Pravopisu propisuje oblik *mahana*, dok npr. Pravopis.ba daje obje varijante. Ova riječ, po Skoku, općenito je raširena u štokavskom narječju srednjojužnoslavenskih jezika, s tim da se u konsultiranim srpskim i hrvatskim normativima navodi

oblik *mana*, dok se u bosanskom jeziku i napose bošnjačkim govorima ova riječ uglavnom upotrebljava u svom etimološkom obliku, tj. *mahana*. Miklošič navodi oblik arapskog izvora *mahana*, što svakako ima potvrdu u bosanskoj jezičkoj tradiciji.

Inače, ova leksema tvorbeno i značenjski izgleda kao da je povezana i s imenicom *obmana* i drugim izvedenicama, mada u savremenom jeziku, usljed semantičkih pomjerenja, dobija značenje stvaranja pogrešno utemeljenog mišljenja ili stava o nečemu (Rječnik Filozofskog, Institutov Rječnik), pri čemu je zanimljiva potvrda stanja da se u nekim drugim slavenskim jezicima značenje *obmane* veže s glagolom *mamiti* (Gluhak), pokazujući semantička i tvorbeno grananja u slavenskim jezicima. Isto tako, oblik *mahana* povezan je neologističkim glagolom *mahanisati*, što znači tražiti kome kakve *mahane* (Rječnik Filozofskog), te oblik tipa **manisati* nije zabilježen. Uspostavljajući određene suodnose između glagola *obmanuti* i *mahanisati*, može se primijetiti kako ove lekseme razvijaju posebne semantičke strukture i prepoznatljive oblike, tako da je teško u budućnosti očekivati da

će se npr. formirati oblici **manisati* i **obmahnuti*, mada bi lahko mogli biti u upotrebi neologistički oblici *obmahnuti*, *obmahnjivati* (što bi moglo pokazivati vezu s glagolom *mahati* ili *mahnuti*), dok prostora za nastanak **obmahane* ili **obmahne* vjerovatno nema.

Može se pretpostaviti da je oblik riječi *mahana* u bosanskom jeziku sačuvan prije svega zbog etimološke veze s izvornikom, a podržana djelovanjem tzv. usmene poetske formule, koja je zahtijevala tačno određene metričke obrasce, tj. tačnije određeni broj slogova u stihovima. Kad je pjevaču ponestao broj slogova, on je jezičkim vještinama umetao slog *-ha-*, tako da je sačuvan oblik *mahana*, iako se varijacija mogla dogoditi i onda kada je slog bio viška, pa bi se eventualno navedeni oblik stegnuo u dvosložnu riječ. Slično se dogodilo npr. i s riječju *sahat*, koja je inače etimološki bez medijalnog *h*. Međutim, snaga umjetničkog narodnog poetskog pripovijedanja bila je toliko snažna da je u narodnom govoru proizvela prestižniji oblik *mahana*. Kasnije je u srpsko-hrvatskom vaktu ova riječ potisnuta i vraćena na normativne postavke tog doba te je promovirana *mana*. Danas samo jezički osvješteniji i oni koje nije

dotakao utjecaj srpsko-hrvatske standardizacije govore *mahana*.

Svi je imamo, a težiti nam je da je bude manje pri sebi.

MAHMURAN

Mahmuranje do besvijesti

Kažu da je to vrlo “zafrkano” stanje – probuditi se nakon pijančenja i biti – *mahmuran*. Da, *mahmuran*. Odatle dolaze i *mahmurluk* i *mahmuranje* i *mahmurati* i možda još nešto. Na ostalim srednjojužnoslavenskim jezicima uglavnom se *mamura*, drži *mamurluk* ili *mamuranje* odnosno bude *mamuran* (Hrvatski jezični portal, Rečnik Matice). U bosanskim normativnim priručnicima dominiraju oblici izvedeni iz osnove *mahmur-*, što potvrđuju Rječnik Filozofskog, Institutov i Jahićev Rječnik, Rječnik stranih riječi, te Preporodov Pravopis i Pravopis.ba, dok Bosanski pravopis i Rječnik nedoumica također daju prednost ovom obliku u odnosu na *mamur-*.

Koje je porijeklo ove riječi? S velikom vjerovatnoćom moglo bi se pretpostaviti da je ova riječ prešla iz bosanskog u druge centralne južnoslavenske jezičke

tradicije jer za to postoje makar dva argumenta: što u većini drugih slavenskih jezika, očekivano, nema ovoga korijena zbog čega se u ovim jezicima, sačuvao stariji slavenski element u vezi s glagolom *spati / spavati*, te drugo – što su Bošnjaci tog vremena bili najdirektniji transmieter, posrednik između orijentalne kulture i južnoslavenske, prenoseći ovu orijentalnu leksemu u neke južnoslavenske jezike. Prema podacima koje daju Miklošič i Škaljić, riječ je u osmanskoturski došla iz arapskog jezika – *maḥmur*, s napomenom da je došlo do fonetskih prilagođavanja u ovom jeziku prilikom prelaska iz arapskog, a možda i preko perzijskog. U kontaktu s bosanskim jezikom, ovaj se oblik prilagođava bosanskom morfološkom sistemu, u kojemu se tvori pridjev *mahmuran* i glagol *mahmurati* kao i imenica *mahmuranje*, dok je *mahmurluk* oblički preuzet iz turskog jezika i označava stanje bunovnosti, bunila nakon prekomjernog opijanja. Oblik *mahmur* predstavlja arapski particip, a njegovo značenje veže se za korijen *ḥamr*, što

znači “vino”, pa oblik *mahmuran* doslovno bi značio “ovinjen”, tj. onaj koji je u stanju nakon djelovanja vina, nešto kao “omamljen”, “bunovan”, koji je zapravo u bunilu. Pri svemu tome, moglo bi biti tačno da arapski korijen označava vrenje te da je to upravo onaj hemijski postupak po kojem dolazi do nastanka alkoholnog pića, kakvo je vino. Zato su tipično bosanski oblici *mahmuran*, *mahmurluk*, *mahmurati* i još neki.²⁴

A je li dobro biti u stanju *mahmurluka*? Neka kažu koji znaju!

MAHMUZE

Mahmuzanje mahmuzama

Obavezni dio konjske opreme – čine i *mahmuze*. *Mahmuze* u strogo gramatičkim smislu pokazuju potpunu uklopljenost u bosanski morfološki sistem s obzirom na to da u govoru obično dolaze u množini, iako je moguće formirati i jedninu – *mahmuza*. Dolazak ove riječi u množini uvjetovan je vanjezičkom stvarnošću

²⁴ Čini se zanimljivom jedna anegdotalna situacija iz serije *Lud, zbunjen, normalan*, u kojoj lik Izeta Fazlinovića objašnjava razliku između oblika *mahmuran* i *mamuran*, tvrdeći da *mahmuran* znači još veći stepen *mahmurluka* od stanja kada je čovjek *mamuran*.

jer se *mahmuze* koriste u paru. U principu, njezin gramatički status sličan je *cipelama* odnosno *cipeli*, jer kad ih kupujemo, obavezno idu u množini: Kupio sam cipele. No, *mahmuze* su zanimljive i zbog toga što se u njima može vidjeti očuvanost suglasnika *-b-*, što poznaje bosanska jezička praksa i donekle aktuelna norma tako da se u Jahićevu Rječniku javljaju i *mahmuze* i *mamuze*, u Rječniku stranih riječi i Rječniku Filozofskog samo su *mamuze*, dok se u pravopisnim rječnicima bosanskog jezika ova leksema u svojim varijacijama ne navodi. Oblik *mamuza* odnosno *mamuze* kao i drugi izvedeni, kao što su npr. *mamuzati*, *mamuzanje*, *mamuzica*, *mamuzina* evidentiraju se u normativnim srpskim (Rečnik Matice) i hrvatskim (Hrvatski jezični portal) izvorima. Inače, ova je riječ porijeklom iz turskog oblika *mahmuz*, iako je u taj jezik došla iz arapskog *mihmaz* / *mihmez*, kako navodi Škaljić, a tako smatraju Matasović i dr. Upravo primjer ove posuđenice pokazuje kako su *mahmuze* prešle u ženski rod, iako su mogle biti muškog roda: *mahmuzi* odnosno *mahmuz*. U ovakvim primjerima jezik pokazuje svoje unutrašnje zakonomjernosti i analogije koje mu omogućuju besprijeckorno funkcioniranje.

Vjerovatno je ovaj oblik nastao prema oblicima predmeta koji imaju sličnu funkciju kakve imaju *cipele*, *postole*, *crevlje*, *čizme* i sl. (ne i *opanak!*), pa se može pretpostaviti da su *mahmuze* nastale po ugledanju na navedene predmete – upravo po jednom aspektu njihove upotrebe, a to je pozicioniranje stolica u datom predmetu. Na kraju, da su *mahmuze* zaista to što jesu te da predstavljaju tipičan primjer bosanskog jezičkog ruha potvrđuje bošnjačko prezime *Mahmuzić*, gdje je prezime sačuvalo izvorni, stariji oblik.

Iako su namijenjene primarno konjima, *mahmuzati* se može i čovjek i društvo – samo treba biti adekvatan objekt te radnje!

MAHRAMA

Zelene su bile mahrame

U javnom prostoru odavno je metastazirala *marama*, gotovo potpuno istjerujući riječ *mahrma*, koja je upravo u ovom obliku u bosanski ušla posredstvom osmansko-turskog jezika, a pozajmljena iz arapskog oblika *mahrma*, kako o tome obavještava Škaljić u svom *Rječniku turcizama*, pa tako, bilesi,

i Vuk Karadžić navodi ovaj oblik u jednoj poslovice (Škaljić), a slično se može naći i kod Miklošića i Stachowskog.

A da bi se dobile dodatne informacija o ovoj riječi, kao i o mnogim drugim, treba posegnuti za rječnicima. A kod Škaljića stoji natuknica: *marama* v. *mahrama*, što znači da je ispravno ovo drugo, što dolazi iza skraćenice v., a to je kod ovog leksikografa povezano s principom etimologije. Iako daje oba oblika u natuknici *mahrama*, *marama*, nedvosmisleno je jasno da je prednost u prvom obliku, kako to potvrđuju i primjeri iz građe. U bosanskim rječnicima i pravopisima uglavnom dominiraju *mahrama* i *mahramica* (Rječnik Instituta, Rječnik Filozofskog, Rječnik nedoumica; Preporodov Pravopis), a istina, neki dopuštaju i *maramu* i *maramicu* (kao npr. Pravopis.ba i Bosanski pravopis) očito pod utjecajem javne komunikacije. Bosanski jezik u svojoj historiji pisane i govorne riječi dao je *mahramu*, iako, zanimljivo, Hevai Uskufi u svom poetskom rječniku 1631. navodi riječ *ručnik* za *mahramu* (Kalajdzija 2019: 242), a normiranje bi trebalo i moralo voditi ka *mahrami*. Nažalost, kako vrijeme prolazi, sve je više *marama*

u javnom prostoru, a *mahrame* ni za lijeka ni za pokrivanje: iako je etimološki ispravna, iako je potvrđena u književnojezičkoj tradiciji, iako je tipična za bosanski jezik, pa je za razliku od bosanskog, u srpskom, hrvatskom i crnogorskom standardu propisana *marama* (Rečnik Matice, Hrvatski jezični portal, Crnogorski pravopis). Tako je onomad, u znak sjećanja na majke Srebrenice, postavljena izložba pod naslovom “Majčina marama” (Dnevni Avaz), čime je nanesena nenadoknadiva šteta u promociji, između ostalog, ovog bosanskog jezičkog rariteta. A onda se licemjerno upinjemo u bosanski jezik i njegovu zaštitu i na sva usta o tome se priča. No, da nije sve tako crno, govori i primjer jedne novokomponovane pjesme po mustri sevdalinke, što je izvodi grupa Divanhana – *Na Kušlatu se mahrama vihoriti*, gdje se ekspliciraju tipični bosnizmi, pa tako i *mahrama* i *vihoriti*, i dok je tako, jezičke krize identiteta kao da nema. A nije davno bilo kad je pop-rok grupa Plavi orkestar pjevala: “Zelene su bile marame.” Došao je valjda vakat promjene.

Počistiti svoju jezičku avliju, mnogo je jezičkog korova, otpada, truhlovine i raznovrsnih nanosa u njoj...

MEHLEM

Mehlemom rane maže,
i bosanski jade kaže

Riječ *mehlem* obličkim je porijeklom iz turskog jezika – *melhem* (Miklošič), iako je njezino porijeklo arapsko – *merhem*) s mogućom uporednicom u grčkom, mada je sumnjivo, o čemu obavještava Škaljić u svom Rječniku. U jednoj bosnevijskoj alhamijado pjesmi Mehmed ćatib Akova iz Bijelog Polja (koji življaše u prvoj polovini 19. stoljeća) upotrebljava ovu leksemu, ali se u različitim rukopisnim verzijama pojavljuju oblici *merhem* i *mehlem*, kako to potvrđuju stihovi: “I bosanski jade (jadanje) kaže / i merhemom (mehlemom) rane maže...”, kako za jednu verziju potvrđuje Nametak (1981: 199) u svojoj Hrestomatiji.

Dakle, u bosanskom jeziku desila se zamjena mjesta skupine *-lh-* u *-hl-*, dok u nekim drugim južnoslavenskim jezicima *h* nestaje, kako to npr. pokazuje hrvatska jezička praksa, koja bilježi oblik sa *-h-*, tj. *mehlem*, ali daje prednost odnosno propisuje oblik bez *h*, tj. *melem* – što potvrđuje Hrvatski jezični portal, kao što je i u srpskom i u crnogorskom standardu samo *melem* (Rečnik Matice, Crnogorski

pravopis). A u bosanskom standardu to se medijalno *h* čuva, pa je zato normiran oblik *mehlem*, prema svim postojećim bosanskim normativima (Preporodov i Bosanski pravopis, Pravopis.ba; Institutov i Jahićev Rječnik i Rječnik Filozofskog), dok samo Rječnik nedoumica dopušta oba oblika.

Svojevremeno pred negdašnjim BBI centrom neke privatne domaće firme nudile su svoj proizvedeni *mehlem* (Bosanski mehlem), što je svakako za pohvalu, mada ima i drugih što se diče domaćom proizvodnjom, ali i dalje prave *meleme* po recepturi srpsko-hrvatske jezičke radionice (npr. Zlatni melem).

Zato, prilikom upotrebe ove vrste masti, kreme, pomade nikakvi *melemi* ne dolaze u obzir, samo *mehlemi*, još naročito ako su domaći, odnosno savremenim slengom kazano, *handmade* proizvodi.

MUSHAF

Je li Musaf ili Mushaf

U javnom prostoru, nakon barbar-
skih divljanja pod krinkom izgovora
slobode govora, kada je u svijetu
bilježeno višestruko spaljivanje

svete knjige islama, kao svojevremeno u Švedskoj, kako npr. prenosi Stav, u više navrata zabilježen je izraz *Musaf* ili *musaf*, pri čemu ova dva izraza opet mogu značiti različito: velikim slovom označava Kur'an, a malim bilo koju, uglavnom starinsku, uvezanu knjigu sa *sahifama*, tj. listovima. U datom kontekstu, jasno, vršeno je spaljivanje *Mushafa*. Dakle, *Musaf* ili *Mushaf* jeste ustvari Kur'an.

Postavlja se, međutim, pitanje koji je oblik "pravi" s obzirom na prisustvo ove riječi u javnom prostoru bosanskog jezika. Oblik *musaf* bilježi Škaljić, prema izvorima usmene poetske tradicije. U Institutovu Rječniku tako se bilježi oblik *Musaf*, Rječnik Filozofskog daje prednost obliku *Musaf* u odnosu na *Mushaf*, Jahićev Rječnik daje oba oblika, Rječnik nedoumica daje samo *Mushaf*, Preporodov Pravopis daje samo *Mushaf*, Pravopis.ba nudi paralelno oba oblika, a Bosanski pravopis samo *Mushaf*. Navedeni oblici zanimljivi su po tome što tretiraju pitanja etimološkog *h*, pa se u slučajevima gubljenja, što je opet neočekivano, vjerovatno radi o nekom osmanskoturskom reliktu, a što je opet sporno s obzirom na to da Škaljić navodi stari turski oblik sa *h*. Međutim, u savremenom turskom

jeziku arapska osnova *s-h-f*, odakle se izvodi niz riječi, među kojima je poprilično poznata riječ *sahifa*, što znači stranica na listu knjige, ili eventualno list, potvrđena je u savremenom turskom obliku *sayfa* (Stachowski), gdje nema ovog suglasnika, što sve dodatno komplicira situaciju, ali je i na neki način objašnjava. Treba napomenuti da je mogući razlog ispadanja suglasnika *h* u težini izgovora.

Dakle, etimološki gledajući, u bosanskoj praksi i normi, iako se u normativnim rječnicima navode paralelni oblici *Musaf* i *Mushaf*, ili čak samo *Musaf*, bolji i preporučeni oblik bio bi *Mushaf*, i trebalo bi ga pisati velikim slovom jer je metonimija za Kur'an. Razlog tome jeste i to što je u islamskoj vjerskoj terminologiji prihvatljiv samo oblik *Mushaf*, koji je opet u vezi s etimološkim principom čuvanja ovog prilagođenog bosanskog velara *h*.

NATENHANE

Kažu da je sve urađeno natenane

Činjenica je da je bosanski jezik u posljednjih stotinjak godina kontaminiran brojnim formama

iz drugih i bliskih jezika, kako se to može primijetiti i u domeni potvrđenih orijentalizama. Među takvima su i primjeri u kojima je čuvan suglasnik *h*, kao što je to npr. slučaj s riječju *tenane*, koja je inače porijeklom iz perzijskog jezika: *tenha-*, što izvorno znači “sam, prazan, pust” i sl. (Škaljić), dok o tome posredno govore Haverić i Šehović u objašnjenju natuknica *tenhan* i *tenhanluk*. Međutim, iako se kao prilagođenica ova riječ najčešće koristi u priloškoj formi – s prefiksom *na-*, njezino značenje u nekim aspektima donekle je blisko osnovnom značenju lekseme *tenhane*, pa u ovom slučaju *natenhane* znači “detaljno, pojedinačno, potanko”, pokazujući na taj način semantičku povezanost osnovnog i izvedenog oblika. U određenom normativnom i tradicijskom smislu pravilnosti, ova leksema trebala bi glasiti upravo onako kako je navedeno – *natenhane*, ali za jedan broj govornika bosanskog jezika ovo je dobra prilika kazati kako se opet “prećeruje” s upotrebom suglasnika *h* i da su takvi primjeri nepotrebni kad se govori, kad se naučilo, kad je uobičajeno, kako drukčije nego – *natenane*. Zato se na takve stavove može reći: taman, kad je svejedno, neka onda to bude – *natenhane*. Ako to nije

tako, ako ima otpora, i ako to kome smeta, to je znak da nije tako kako se tvrdi, i da ne da nije svejedno, već je jako važno, ali ne samo u simboličkom već i u formalnom smislu. Zato se ne može ulaziti u rješenja nekih naših normativnih priručnika koji ne samo da daju opis lekseme *natenane* nego uopće ni ne spominju pravilan i u tradiciji zabilježen oblik – *natenhane*, što potvrđuju Institutov i Rječnik Filozofskog, Pravopis.ba, dok Preporodov i Bosanski pravopis daju paralelne oblike *natenane* i *natenhane*, kao i Isaković u svom Rječniku, dok Jahićev Rječnik daje obje natuknice, ali prednost ima oblik bez etimološkog *-h-*.

Zato, kako kaže ona jedna reklama: Nije svejedno!, iako će se u Bosni reći: Ma nema veze, bitno je da se razumijemo! Međutim, to razumijevanje treba biti *natenhane*.

PAPAZJAHNIJA

To je čista papazjahnija

“Ma to ti je čista papazjahnija”, čuh jedan frazeološki izraz. I zapara mi “uo”! Riječ *papazjahnija* navodi se u brojnim rječnicima, i to uglavnom u ekspliciranom obliku. No,

šta kaže etimologija? Riječ je o složenici porijeklom iz turskog jezika, od čega je prvi element preuzet iz grčkog: *papas*, a druga je perzijska riječ *yahni* (Škaljić, Haverić i Šehović). Riječ *papas* odnosno *papaz* označava *popa*, odakle je i u bosanski ušla po tačno određenim fonetskim pravilima, a riječ *yahni*, koja je u turski ušla iz perzijskog, dala je u bosanskom oblik *jahnija*, morfološki prilagođen našem jeziku, a koji označava varivo odnosno kuhano jelo od crvenog, najčešće bravljeg mesa, s povrćem, najčešće lukom i peršunom. U doslovnom značenju, dakle, *papazjahnija* je “popovo varivo, popova kuhaniya, popovo kuhanje”, što bi bezbilo trebalo implicirati neko dobro, kvalitetno i ukusno varivo. No, ono što je tzv. prvo značenje u savremenom jeziku, pomjereno je i primarno značenje danas podrazumijeva kalambur, mješavinu, zbrku bez reda, karišik, tako da izraz *papazjahnija* prvo znači zbrka, a nije sigurno postoji li uopće naziv jela, ne uključujući tu, naravno sam izraz *jahnija*, što je nešto drugo. Bosanski standardnojezički normativi uglavnom navode oba oblika, i *papazjaniju* i *papazjahniju*, pa tako Rječnik Filozofskog daje oba oblika, s preferencijom oblika bez *h*, Institutov Rječnik daje oba

oblika u istom statusu, baš kao i Pravopis.ba, a Bosanski pravopis daje prednost obliku *papazjanija*, dok Jahićev Rječnik sadrži *papazjahniju* i *papazjahiju*! Pored toga, u konsultiranim izvorima, Škaljić navodi i *papazjahnija* i *papazjanija*, dok Haverić i Šehović daju samo natuknicu *papazjanija*.

Imajući u vidu navedeno, najbolje bi bilo, na prvome mjestu, birati *papazjahniju*, po bosanski, a *papazjaniju* svakako izbjegavati. Samo da preživi *papazjahnija*, pa makar se morala i kusati.

POHASITI SE I POHASIJATI

Toliko su se pohasili da su pohasijali

Za osobu koja se uzobijesti, koja postane osiona, koja uzme fursata, u bosanskoj jezičkoj tradiciji kaže se da se *pohasijala*, a onaj ko je u tom halu, on je *hásija*. Istina, u nekim registrima bilježi se i etimološki bliži oblik *ásija*. Naime, u navedenom slučaju, riječ *asija* odnosno *hasija* posuđenica je iz osmanskoturskog (*âsi*) u koji je došla iz arapskog jezika (*ʾāṣi*), značeći “grešnik, silnik, buntovnik, odmetnik” i sl. (Škaljić). Prilikom ulaska ove riječi u

bosanski leksički sistem, došlo je do određenih fonetskih i morfoloških prilagođavanja. Tako, iako Stachowski navodi konstrukciju *hasi olur* u turskom jeziku, što je u vezi s arapskim izvorom *ʾašī*, moglo bi se pretpostaviti da je očuvanost suglasnika *h* u ovoj riječi, i pored spomenutog turskog konstrukta, u bosanskom ojačano posredstvom izvođenja glagolskog neologizma *poasiti* (<*po-as-i-ti*) pa je umetnuto analoško *-h-* koje je premostilo vokalni zijeh ili hijat, dajući oblik *pohasiti se*, što je kasnije potpomoglo da se formira imenica *hasija* iz koje su kasnije formirani oblici glagola tipa *hasijati*, *pohasijati*. U tome smislu proizlazi činjenica da su oblici *pohasiti se* i *pohasijati (se)* izvedeni iz iste baze s proširenim značenjem, gdje glagol *pohasiti se* znači “uzjoguniti se, usfolirati se”, dok oblik *pohasijati (se)* ima još intenzivnije negativno značenje u odnosu na značenje glagola *pohasiti (se)* gdje bi moglo biti da oblik glagola *pohasijati (se)* znači i “osiliti se, poludjeti, izgubiti realnu vezu sa stvarnošću zbog objijesti, hasaluka”. *Pohasijati (se)* kao izvedenica tvori se pak od oblika imenice *hásija*, a što je u vezi s gore navedenim porijeklom. U svakom slučaju, i prema “prirodi” bosanskog jezika, njegovoj tradiciji i normi, “pravilno”

je jezički *se pohasiti*, *pohasijati*, pa i biti *hásija*, iako bosanski normativi daju različita rješenja, pa se u Isakovićevu Rječniku preporučuje *asija*, *poasijati se*, u Institutovu je naveden oblik *pohasiti se*, u Rječniku Filozofskog navodi se *asija* i *poasiti se*, Rječniku nedoumica *pohasiti se*, u Preporodovu Pravopisu daju se oba oblika – i *poasiti se* i *pohasiti se*, ali samo *asija*, Pravopis.ba navodi oblike *asija* te *pohasiti se* i *poasiti se*, dok Bosanski pravopis propisuje *asija* i *poasiti (se)*, a nije preporučljiv oblik *pohasiti se*. Iz navedenog je uočljivo poprilično neujednačeno pisanje navedenih leksema, a to bi trebalo pojednostaviti, a kako to učiniti nego tako da se u svim oblicima eksplicira *h*, i mirna Bosna. Možda se može zaključiti da nema posebnog razloga leksema sa *h* ne proglasiti standardnojezičkim, a naročito u nekim leksemskim konstrukcijama.

Biti *hasija* posredstvom *hasijanja* nije dobro duševno stanje.

RAHVANIJA

Ko ne voli rahvaniju

Ne ulazeći u kulinarske vještine izrade ovoga kolača, može se

primijetiti da postoje raznoliki recepti. Pa ipak, zapinje za oko da se ovaj kolač miješa s *patispanjom*, iako je *rahvanija* složeniji pa bih se usudio kazati i ukusniji kolač zbog sastojaka kojih nema u *patispanji*. Tako je makar u mojoj porodičnoj “radionici”. No, sa stanovišta jezika, tačnije izraza ove lekseme, zanimljivo je da je u srpskoj jezičkoj praksi *ravánija*, iako ovaj pojam nije registriran u Rečniku Matice npr., dok je u hrvatskoj *rahvànija*, s tim da postoji razlika u akcentu, pošto se *rahvànija* jede na hrvatskom, u srpskom ruhu češća je *ravánija*, a na bosanskom se čefji *rahvànija*. Znači, u ovim trima jezicima različite su varijacije: bosanski i hrvatski dijele zajedničko analoško *-h-*, dok bosanski i srpski dijele zajednički, dugouzlazni akcent. Kad je riječ o porijeklu, Škaljić obavještava da je riječ ušla u turski jezik u obliku *revani*, a da je zapravo preuzeta iz perzijskog *rūḡanī*, odnosno starijeg *rewḡanī* i drugih oblika. Primjer ove lekseme pokazuje kako se formira analoško *-h-* u medijalnoj poziciji te potvrđuje, ko zna koliko puta spomenutu činjenicu, da u bosanskoj jezičkoj tradiciji, pa i u normi, suglasnik *h* ima prepoznatljiv status.

U ovo vrijeme, pod plaštom jezičke otvorenosti, ali i mimikrijski ustanovljenog principa jezičkog kolonijalizma i tzv. glotofagije, u bosanskim jezičkim praksama nije neobično naići na vlastito ime *Saladin*, koje po svome porijeklu, ustaljenoj jezičkoj praksi i etimologiji, zapravo jeste *Salahudin*. Oblik *Saladin*, nema nikakve sumnje, došao je izvan bosanske jezičke kulture i pustio svoje korijenje u bosanskoj jezičkoj saksiji. Ne treba se zato ni čuditi tome što nam čeljad u školama, u kojima se tobože radi na bosanskom jeziku, na predmetu Historija, udžbenik za 7. razred npr., sve češće upotrebljavaju vlastito ime čuvenog egipatskog i ujedno kurdsog vojskovođe *Salahudina* Ejubija / Ejubije kao *Saladin* (Ejjubi), koji je tokom Drugog križarskog rata, Jerusalem vratio u okvire islamskog kulturno-civilizacijskog kruga dvije godine prije nego što je ban Kulin izdao svoju čuvenu Povelju. Ime Salahudina Ejubija u predajama i tradiciji muslimanskih naroda pisano je zlatnim slovima, pa i u kulturi Bošnjaka, a ova ličnost čak je bila inspiracija u nekim

zapadnim književnim praksama i neizostavno u dugometražnim igranim filmovima.²⁵

Gubljenje sloga sa suglasnikom *h* u obliku *Saladin* projicirano je nekom izvanjom jezičkom praksom, susjednom i evropskom, iako za to, u kontekstu domaćeg bosanskog ruha, nema nikakve potrebe ni razloga. To stanje, međutim, upućuje na jedan drugi fenomen alarmantne kulturnojezičke situacije u kojoj se ključna imena iz historije naroda, kultura i civilizacija moraju znati i o njima učiti u duhu humanističkih nacionalnih disciplina, kakva jeste, između ostalih, bosanska filologija u širem smislu. Međutim, u konsultiranim bosanskim leksikografskim priručnicima nije navedeno ovo ime osim u Institutovu Rječniku i Rječniku stranih riječi, gdje su eksplicirani i *Saladin* i *Salahudin*, pa otuda ne treba zamjeriti onima koji nisu sigurni kako se na bosanskom realizira ime ovog velikana, mada to ne opravdava lektore koji bi trebali voditi računa i o ovome fenomenu. Međutim, potvrda toga da se rješavanje moglo pronaći jeste u činjenici da se u Muslimanskim imenima Ismeta Smailovića navodi

ime *Salāhudīn*, koje potvrđuje tzv. ispravnost oblika u kojem se čuva osnova riječi, bez izbacivanja suglasnika *h*. To, s druge strane, upućuje na zaključak, koji je ustvari nepotreban, da se u udžbenicima bosanske provenijencije treba pisati onako kako jeste, u duhu bosanske jezičke tradicije i kulture, a ne u obzorima samonametnute i autošovinističke jezičke farse oponašanja drugih. Vakrat je davno bio.

Izvorno gledajući, ovo ime predstavlja složenicu od dviju leksema arapskog porijekla: leksema *salah*, što bi doslovno značilo “ispravnost, valjanost, solidnost”, i leksema *din*²⁶, što znači “vjera”, što znači da je *Salahudin* “ispravnost, solidnost vjere” (Muslimanska imena).

Hoće li se pojaviti kakav bosanski jezički *Salahudin*?

SAHAT

Čas, ura, sahat – šta provjeriti

Čas, ura, sahat, sat – riječi su kojima se određuje odsječak vremena od 60 minuta. To je uglavnom tako, ali postoje i određene varijacije.

²⁵ Npr. *Kingdom of Heaven* (*Kraljevstvo nebesko*), američko-njemačko-britanski film, 2005. godina.

²⁶ Istina, Škaljić navodi da je leksema *din* perzijskog porijekla.

Riječ *čas* postojala je još u prasl. jeziku. Za nju postoje paralele u praie., ali u i nekim jezicima, kao što je npr. staropruski (Skok). Postoje čak i neka utemeljena mišljenja da je preuzeta iz grčkog odnosno da u ovom jeziku ima paralelu. U savremenom jeziku ova leksema ima značenje kraćeg segmenta vremena za koji se ne zna precizna mjera, tj. značenje trenutka, što bi se moglo reći da je prvo značenje. Drugo je značenje određenog odsječka vremena, i to uglavnom od 45 minuta jer je to vrijeme koje se mjeri u obrazovnim ustanovama. S druge strane, u srpskom jeziku ima značenje trajanja od 60 minuta i kao takvo je dominantno prisutno. Zato u bosanskom ne bi trebala biti korištena konstrukcija tipa: “Tačno je 12.00 časova.” Treće značenje ove lekseme odnosi se na posebno kratak odsječak vremena, tačnije tren, trenutak, pa postoji i izvedenica *časak*. Leksema *ura*, hronološki gledajući, trebala bi biti riječ koja je došla poslije časa. Ova je riječ romanskog porijekla, latinski *hura*, a ima uporednica u germanskim, npr. njemačkom *Uhr* (Gluhak). Izgleda da ona ima veze s grčkim *hora*, odakle u bosanskom postoji ova riječ i njena izvedenica s pomjerenim značenjem: *hora*, *horan*:

“Je li nam hora poći?”; “Jesi li *horan* poći?” – što bi značilo: Je li pravo vrijeme?, odnosno “Jesi li voljan (u pravom trenutku) poći?” Riječ *sat* odnosno *sahat* ima značenje kao *ura*, tj. 60 minuta i posljednja je koja je došla u naš jezik posredstvom osmanske kulture, a porijeklom iz arapskog jezika: *sa’a* / *sa’at* (Škaljić, Gluhak). Oblik *sat* odnosno izvornije *sahat* (Gluhak) prilagođen je bosanskom fonetskom sistemu, s tim da je *sahat* nastao pod utjecajem analogije prema drugim oblicima, a njegov konkretan nastanak moguće da je uvjetovan tzv. epskim metrom, u slučaju kada je bilo potrebno dobiti slog više, odnosno izgubiti se kad je metrika tražila jednosložnu riječ. Kasnije je *sahat* postao prepoznatljiv bosnizam, što ga evidentiraju Institutov Rječnik, Rječnik nedoumica, Rječnik Filozofskog, ali svi od navedenih priručnika daju i uporednicu *sat*. Oblik *sahat* sudjelovao je i u tvorbi složenice, odnosno polusloženice, kakva je npr. *sahat-kula*, koja se u izvorima dominantno javlja u ovom obliku. Dakle, sve pobrojane riječi imaju svoja značenja: *čas* u značenju pravog trenutka (“Čas tamo, čas ova-mo”), ili odsječka vremena od 45 min., ili pak trenutka. Oblici *sat* i *sahat* paralelni su, ali bosansku

boju ima oblik *sahat*, mada bi se moglo reći da postoji unutrašnja tendencija da se odsječak vremena označava oblikom *sat*: “Koliko je sati?”, dok je aparat za mjerenje vremena možda češće *sahat*: “Kupio sam sahat!”, ali može biti i: “Čekao sam puna dva sahata!” Oblik *ura* češće se javlja kao regionalna leksema i svojevrsni je sinonim za ostale oblike, premda se vjerovatno u Bosni najčešće javlja u korijenu riječi za oznaku majstora koji popravlja satove: *urar*. Zato je zanimljivo da u bosanskoj praksi ova riječ nije pravilna jer je pitanje postoji li upotreba oblika *ura* za aparat koji mjeri vrijeme. S druge strane, aparat izveden od imenice *čas* koji mjeri vrijeme jeste *časovnik*, što je tipičan neologizam, iz kojeg je izvedena druga tvorenica: *časovničar*. Vjerovatno je najrasprostranjeniji oblik za majstora uređaja za mjerenje vremena *sahadžija*, koji npr. bilježi i Škaljić, uz oblik *sahačija*, iako se kod njega javljaju i oblici *sadžija*, *sajdžija*. U tom slučaju, ispravan i ujedno i najrašireniji je oblik *sahadžija*, koji bilježe Preporodov i Bosanski pravopis i Pravopis.ba, uz napomenu da oblik *sahačija* može upućivati na starije stanje, jer je sačuvan u prezimenu *Sahačić*, mada se javlja i prezime *Sahadžić*.

Prema tome, prvi je izbor *sahadžija*. Oblik *urar* češće je hrvatski, a *časovničar* srpski. U sličnu su statusu i druge izvedenice tipa *sahadžijski*, *sahadžinica*, pri čemu je u bosanskim normativnim priručnicima ovjeren i podržan oblik *sahadžija* u odnosu na oblik riječi *sahat*, jer konsultirani izvori navode uglavnom prednost oblika *sahadžija* u odnosu na eventualno druge leksemske varijacije, dok se npr. *sahat* i *sat* u Preporodovu i Bosanskom pravopisu jednako tretiraju, a Pravopis.ba daje prednost obliku *sat*, u odnosu na *sahat*, mada je u ovom izvoru npr. *sahat-kula*, baš kao što je oblik *sahat* napisan na porti Vizitorskog centra Beogradske tvrđave.

SEVDAH

Sevdisanje kroz sevдах i sevдалinku od birvaktile

Jedno od posebno istaknutih značenja koje korespondira s orijentalnim utjecajem poimanja ljubavnog derta, ljubavne čežnje, koja se uglavnom tiče neostvarene ljubavi vezana je za leksemu *sevдах*. U bosanski je ušla preko turskog, ali njezino porijeklo potječe iz arapskog jezika (Miklošič,

Stachowski), označavajući tzv. crnu žuč koja, kako se od drevnih vremena vjerovalo, lučenjem izaziva melanholiju. Korijen riječi potječe iz arapskog oblika *saʿwda*, što je dovodi u semantičku vezu s crnom bojom *s-w-d*, odakle je, izgleda, izvedeno i ime države *Sudan*. Zanimljivo, u bosanskom jeziku ova imenica koja se odnosi na ljubavni dert čuva se u hipokorističkom ženskom imenu *Ševda*, što bi trebalo implicirati značenje da je to ona koja izaziva navedeni ljubavni osjećaj, iako nije isključeno da je *Sevda* u ljubavnom dertu, što bi bilo bliže značenje.

Gledajući jezički, izrazi *sevdah* i *sevdalinka*, kao što je kazano, u bosanskom jeziku vode porijeklo iz arapskog izvora, odnosno korijena *s-w-d*, koji označava dominantno crnu boju, crnilo (da ne kažemo *crnjak*, kada u žargonu označava bezizlazno stanje!). Osnovu riječi čini izvedeni arapski oblik *sāʿwdaʾ*, koji je prešao u turski oblik *sevda* (Škaljić), a potom je, ušavši u bosanski jezik te druge njemu bliske jezike, dobijen oblik *sevdah*. Prema navedenom stanju, nakon što je iz turskog “emigrirala” u bosanski, ova riječ počela se upotrebljavati i u paradigmatskim oblicima: prilikom utjecaja samoga procesa koji se naziva hijat ili zijeh, u

dodiru dvaju vokala došlo je do sljedećeg razvojnog procesa, npr.: N. *səvdā*, G. *səvdāa*, D. *səvdāu*, I. *səvdāom*, L. *səvdāu*. Iz navedenih primjera očito je da navedeni oblik s tzv. analoškim *-h* finalne pozicije u riječi *sevdah* podrazumijeva pojavu u kojoj se umetnuto *-h-* javlja kao zapreka u pojavi hijata između dvaju vokala koji čine dijelove osnovinske i gramatičke morfeme. Treba također istaći da je akcenatska dužina bila prisutna na drugom slogu u prvobitno usvojenoj riječi, što govori u prilog činjenici njezina očuvanja u osnovnom i kosim padežnim oblicima. Zato se iz navedenih oblika: N. *səvdā*, G. *səvdāa*, D. *səvdāu*, I. *səvdāom*, L. *səvdāu* formiraju oblici tipa G. *səvdāa* > *səvdāha* > *sevdāha*, D. *səvdāu* > *səvdāhu* > *sevdāhu*, I. *səvdāom* > *səvdāhom* > *sevdāhom*, L. *səvdāu* > *səvdāhu* > *sevdāhu*. Potom se dogodilo da su paradigmatski oblici analoški utjecali na oblik nominativa, koji je naposljetku dobio oblik *səvdāh*, dok je iz jezičke svijesti naknadno potisnuto navedeno znanje o porijeklu tvorbe. I iz tog razloga, također, rašireno je mišljenje kako je *-h* neetimološko i kako se u bosanskom ovaj suglasnik dodavao ondje gdje mu jeste i gdje mu nije mjesto. Međutim,

upravo ovakav razvoj u adaptaciji jednog posuđenog oblika jasno pokazuje jezičke zakonomjernosti koje se ne mogu ignorirati.

Nije poželjno *sevdalinku* poistovjećivati sa *sevdahom*, kako na to upućuju i rječnici (Institutov i Rječnik Filozofskog), iako je ta veza sve prisutnija u savremenom jeziku, tako da na jednom bh. radiju imaju emisiju *Sevdah za dobro jutro*. Naime, *sevdalinka* jeste izvedena iz *sevdaha*, odnosno iz *sevde*, ali je *sevdah* stanje emocije, duha, dok je *sevdalinka* vrsta specifične orijentalno-bosanske poetsko-muzičke forme, koja je u osmanjskoj Bosni dobila poseban karakter, formu i sadržaj, a kasnije se svojom umjetničkom snagom proširila na širi južnoslavenski prostor. Neki se pitaju, ako je *sevdah*, zašto nije *sevdahlinka*, a odgovor na to pitanje daje etimologija. Riječ *sevdalinka* izvedena je iz oblika *sevda*, a ne *sevdah*, iako je njezino prvo imenovanje zabilježeno relativno kasno, po procjeni stručnjaka, početkom 20. stoljeća (Lovrenović), što ne znači, međutim, da je ranije nije bilo u govoru. Tako je ustvari *sevdalinka* izvedena iz oblika turskog jezika *sevdali*, a ne *sevdahli*, pa je ispravnije *sevdalinka*, a ne *sevdahlinka*, kako to potvrđuju i izvori bosanske norme kakvi su

konsultirani rječnici (Rječnik Instituta, Rječnik Filozofskog), iako Rječnik nedoumica daje status dubleta oblicima i sa *h* i bez *h*, baš kao što i Preporodov Pravopis to čini, dok i Bosanski pravopis i Pravopis. ba daju oblike *sevdah*, ali *sevdalinka*, *sevdalija*, *sevdalijski* i sl. No, da sve može biti relativno, govori stav jednog bošnjačkog intelektualca iz 1940. godine – Suljage Salihagića, koji kaže: “Naše lirske pjesme ‘sevdahlinke’ ili kako je danas vulgarno zovu ‘sevdalinke’ natkriljuju daleko i nesrazmjerno svu ostalu sličnu poeziju i srpsku i hrvatsku. One su prodrle danas u čitavo naše društvo, u naše porodice, u noćne lokale i na našem radiju se najčešće slušaju baš one...” Na kraju, referirajući se na tadašnje kulturno-političke tendencije i trendove, Salihagić apostrofira sljedeće mišljenje: “...bez sumnje (će) za koji decenij ispasti da ni te pjesme nisu bile naše bosanske muslimanske, kao što ni zemlje više nisu naše!” Navedeni stav Suljage Salihagića pokazao je i predskazao nažalost zakonomjernost tadašnje kulturne politike koja je ostavila duboka traga u definiranju identiteta današnje Bosne i Bošnjaka.

Na kraju, možda će doći vrijeme, ako već nije došlo, da će stanje duha *sevdaha* biti samo jedna

prazna leksemska ljuštura u kojoj njezin sadržaj neće biti poznat govornicima našeg jezika, baš kao što se to nekada desi s orahovom ljuskom, u kojoj, kad je razbijemo, ne nađemo ništa. Možda je baš to i razlog zašto se *sevdah* predstavlja u formi *sevdalinke*, jer mu je, izgleda, još ondje ostalo mjesta.

Sevdalija tako doživljava *sevdah* pjevajući *sevdalinku*.

VALA

Vala joj je spala vala

U bosanskom leksičkom sistemu mnogo je riječi porijeklom iz arapskog jezika, među kojima je ogroman broj tih leksema ulazio posredovanjem perzijskog i turskog jezika. Tako je zabilježena u bosanskom jeziku zakletva: *Vallahi!*, što bi značilo: “Tako mi Boga” ili “Boga mi”. Ona se i danas može čuti kod pobožnih Bošnjaka, koji ovu riječ i njezin sadržaj drže naročito važnom i svetom. Zato je zabilježeno i reduplicirano zaklinjanje oblicima: *vallahi*, *billahi*, *tallahi*, što se javljaju u nizu zanimljivih etnolingvistički uvjetovanih leksema. Isto tako, ova riječ u narodnim govorima

dobila je određene transformacije, pa je dobijena dosta česta i raširena leksema *vālā*, koja je izvedena od *vallah/i*, nastala tako što je u osnovi ove riječi – imenici *Allah*, nestao suglasnik *-h*, čiji je položaj na kraju riječi inače uvjetovan najslabijom artikulacijom, dok je reduplicirano *-l-*, odnosno *l* pod tzv. tešdidom, dalo jedno *-l-*. Ova riječca, iako je nastala od zakletve *vallah/i* (Stachowski), dobila je novo značenje koje mu je osigurano u leksičkom sistemu, prije svega odražavajući stav govornika spram sadržaja koji joj slijedi ili kao dio komentara na sadržaj koji je u govornom činu ili tekstu bio ispred nje, pa znači “zaista, bogme” i sl. Dakle, i *vallahi* i *vala* ovjere ne su riječi u bosanskoj jezičkoj praksi (npr. Rječnik Filozofskog, Institutov Rječnik, Pravopis.ba, dok npr. Bosanski pravopis registrira *vallahi*, a Preporodov samo *vala*). Postoji, međutim, i riječ *alā* ili njezina varijacija *alāj*, svojstvena srpskoj jezičkoj praksi, također u funkciji riječce, pojavljujući se kao svojevrsni ekvivalent, a koja predstavlja dodatno izmijenjeni oblik ili riječce *vālā* ili pak imenice *Allah*. Kako god, u osnovi ove riječi dolazi arapski oblik vlastitog Božijeg imena – *Allah*. Dakle, u riječi *ālā* odnosno *ālāj* (kako to

pokazuje primjer jedne šaljive pjesme: "Alaj bi(h) se šigicala, al mi ne da nana..." došlo je do mogućeg ispadanja početnog *v-*, što je ipak vjerovatno sekundarna pojava jer se moglo očekivati da je došlo do unakrštanja navedenih oblika, ali tako da je od imenice *Allah* uzet samo osnovinski dio, a da je u funkcionalnom smislu posuđeno značenje

riječce *vàlā*, pa je ostalo *a-*, dva *-l-* prešla su u jedno, a finalno *-h* ili je potpuno ispalo, ili je pak zamijenjeno sa *-j*.

Svakako, ovo *alā* ili *alāj* nije svojstveno bošnjačkomuslimanskoj jezičkoj radionici, ali je u Bosni našlo osnove u drugim tradicijama i zajednicama, odakle se primilo u širem okruženju.

Suglasnik *h*
u leksemama
diskutabilnog
porijekla

Gledajući s porodicom prije nekog vakta srbijanski kviz *Totalni obrat*, vidjesmo kako se u igri traži sinonimna riječ na početno *a-* za značenje nečega izbljedjelog, ofucanog, otrcanog, istrošenog od korištenja i sl. U trenutku izgovaranja zajedno s takmičarem izgovorih *handano*, a takmičar *andano*. I bi mi i drago, i čudno istovremeno, pomislivši da li bi mi bio priznat odgovor da sam bio na mjestu onoga takmičara. A u bosanskim normativnim priručnicima – samo: *izandati se* pa je *izandalo* i *izandano* (Rječnik Filozofskog, Institutov Rječnik), dok u pravopisnim rječnicima ove lekseme uopće nema zbog njezine slabije frekventnosti. U traganju za organskom upotrebom ove lekseme, i činjenicom da se nesvjesno pojavila u mom idiolektu, dobio sam prvorazredne informacije iz pljevaljskoga kraja, u kojem se u govoru Bošnjaka govori samo *ishandalo* ili *ishandano*, tj. glagol *ishandati* (*se*). Istina, vrlo je vjerovatno da se ovaj oblik ove riječi može

naći i u drugim krajevima gdje se govori bosanskim jezikom, makar to bilo i u trgovima, kao u nekim prehrambenim proizvodima gdje na deklaraciji piše da je moguće prisustvo kikirikija u trgovima. I ovaj primjer jasno potvrđuje principe upotrebe suglasnika *h*.

A kad je riječ o etimologiji lekseme *ishandati*, ona nije riješena ni u jednom dostupnom rječniku koji se bavi etimologijama. Vrlo je moguće da se radi o nekoj prilagođenoj posuđenici ili je posrijedi neki neologizam. Kako god da jeste, valja paziti da ne nosimo *ishandanu* odjeću. A slična značenja jesu i lekseme tipa *ishrndati*, *ohrndati* od kojih se tvore i druge izvedenice kao što su *ishrdano*, *ishrdanost*, *ohrndano*, *ohrndanost* i sl., i koje pripadaju žargonu. Međutim, ove lekseme ne mogu se naći u dostupnim bosanskim rječnicima, tako da se ne mogu vršiti dodatna upoređivanja, što s druge strane ne znači da ih ne treba registrirati u leksičkom sistemu bosanskog jezika. *Ischandati* i *ishrndati* oblički su jako bliske lekseme, a gotovo su sinonimne sa semantičkog stanovišta.

Imanentno se pitanje nameće: Ima li nas da nismo čuli ove riječi?

HRELJA

Hrelja Bošnjanine

Dr. Jahja Fehratović u svom *online–izlaganju* o *Hrelji od Pazara* odnosno *Relji Krilatici* ili *Hrelji Bošnjakinu*, govori o junaku opjevanu u različitim epskim tradicijama. Tako je na osnovu izlaganja navedeno da se u srpskoj epici upotrebljava pod imenom *Relja*, dok je u bošnjačkoj, očekivano, *Hrelja*, kako i jeste etimološki ispravno. Zanimljivo, u jednoj pjesmi koju je izdala Matica hrvatska, a koja je prema interpretaciji srpske kulturno-nacionalne zajednice srpska epska pjesma, spominje se također *Hrelja*, a riječ je zapravo o *Hrelji Ohmućeviću*, koji življaše krajem 14. stoljeća. Inače, ovaj junak lik je i srpske i bošnjačke epske tradicije, pa se u srpskoj spominje kao *Relja Krilatica*, a u bošnjačkoj kao *Hrelja od Pazara*.

P.S. U Sarajevu postoji naselje *Reljevo*. Tokom austrougarske uprave Bosnom i Hercegovinom provedena su četiri popisa stanovništva: 1879, 1885, 1895. i 1910. Na prva tri navodi se naselje Hreljevo, dok se na posljednjem upotrebljava naziv Reljevo (Popisi stanovništva 1878, 1885, 1895, 1910).

Je li došao vakat da se vrati izvorno ime ovom sarajevskom naselju?

HRMPALIJA

Ustade jedan hrmpalija

U žargonskom jeziku ima jedan izraz kojim se opisuje pozamašan, gorostasan, golem, snažan muškarac, grdosija – *hrmpalija*. Istina, na istočnim stranama ovaj izraz upotrebljava se bez početnog *h*, pa je to *rmpalija*, kako je to svojevremeno Nele Karajlić zborio u nekim epizodama *Top liste nadrealista*, a što potvrđuju i govorna praksa i različiti izvori pisane građe. Samo značenje ove lekseme nije direktno pejorativno, iako može implicirati i tu konotaciju, što određuje sami kontekst upotrebe, kako to pokazuje primjer: “Kaže to hrmpalija, kojem treba nabaviti čizme broj 48.” (Radio Slobodna Evropa). Etimologija riječi nije jasna pa stoga nije lahko ustanoviti je li početno *h* etimološkog postanja pa se u srpskom govornom idiomu izgubio, ili je neetimološko, pa se analoški i zbog težine izgovora ovaj suglasnik nakalemio u bosanskom. Uglavnom, nije sporno da je u srpskoj jezičkoj praksi *rmpalija*, a u bosanskoj *hrmpalija*. Tome svjedoče i različiti tekstovi koji dolaze iz različitih sredina, ali i rječnici različite provenijencije.

Uglavnom, kod nas dominira-
ju *brmpalije*, a još je gore kad su
mentalitetski markirani.

PIH

Pih, ovo ništa ne valja

Leksema *pīh* u gramatičkom si-
stemu označava uzvik koji izraža-
va gađenje, izrugivanje (Rječnik
Filozofskog). Njezino porijeklo,
prema uvidu u neke etimološke
rječnike (Skok, Matasović i dr.,
Bezljaj, Snoj, Gluhak, Derksen)
nije navedeno, ali se može pretpo-
staviti da je onomatopejske priro-
de (Hrvatski jezični portal), iako
se u ovom hrvatskom izvoru na-
vode oblici i *pī* i *pīh*, označavajući
poprilično slična i gotovo podu-
darna značenja: *pī* – sa značenjem
potcjenjivanja, prijezira, gađenja,
te *pīh* – sa značenjem izrugivanja
i potcjenjivanja. Očito je među-
tim da oblik *pī* formalno ne od-
govara u potpunosti uzviku *pīh*,
pa se oblik uzvika sa značenjem
gađenja može varijantno pojav-
ljivati tj. sa *-h* i bez *-h*, a upravo
ovaj oblik treba biti predmet za-
nimanja s obzirom na to da je ri-
ječ o očuvanosti ili gubljenju su-
glasnika *h*. Moglo bi se reći da je

svojevrсна varijantnost uvjetovana
nekim pragmatičkim razlozima.

U Rječniku Filozofskog sa zna-
čenjima gađenja i izrugivanja na-
vodi se samo oblik *pīh*, a što znači
da je u jezičkoj funkcije reakcije
na nešto neugodno, odvratno, ne-
lagodno, odbojno. U Institutovu
Rječniku navode se obje varijacije,
i *pīh* i *pī* sa značenjem gađenja, s
tim da ovaj priručnik daje dvojno
rješenje. U Jahićevu Rječniku daje
se i *pīh* i *pī*, a značenja su mini-
malno međusobno suprotstavlje-
na, iako se značenje podudara sa
stanjem u hrvatskom izvoru. U
bosanskim pravopisnim priruč-
nicima ide se u korist oblika *pīh*
odnosno *pīh* (Preporodov Pravo-
pis, Bosanski pravopis).

U bosanskom govornom je-
ziku uglavnom dominira oblik
uzvika *pīh* u značenju iskazivanja
gađenja, odvratnosti. Sporadična
rješenja u vezi s oblikom *pī* odra-
žavaju neke druge mogućnosti u
vezi s upotrebom i značenjem, iako
nema sumnje da se prednost daje
obliku s finalnim *h*. Zanimljivo je
da Rečnik Matice uopće ne bi-
lježi nijedan oblik. Oblik bez fi-
nalnog *h* ima jednu specificiranu
notu značenja, koja ne odgovara
obliku *pīh* bez utjecaja na znače-
nje. U korelaciji s ovim oblikom,
po značenju zasigurno, nalazi se i

uzvik *fūj*, shodno podacima koje daju konsultirani rječnici (npr. Rječnik Filozofskog, Institutov Rječnik). Isto tako, vrlo je moguće i da po porijeklu ova dva uzvika s navedenim značenjem potječu vjerovatno iz neke stare prajezičke osnove, s reperkusijom na kasnije specifične jezičke varijacije, imajući u vidu da npr. Matasović i dr. navode da je uzvik *fūj* porijeklom njemački ekspresivni uzvik *pfui*.

Pih, što se napatih s ovim *pih*.

PRAHNUTI

Prahnulo mi da pišem

Kad nam nešto najjednom naum-padne, kad se odjednom nečega sjetimo, kada nešto zaželimo, obično u nekim, uvjetno kazano, graničnim slučajevima, kaže se da nam je *prahnulo* to i to. U bosanskoj i hrvatskoj jezičkoj praksi ovaj oblik upravo ovako glasi.

Kad je posrijedi porijeklo ovog glagola, ono je sporno, mada se može naći tumačenje da je oblik *prahnuti* nastao iz glagola *prasnuti* odnosno *praskati* (Hrvatski jezični portal). Iako je moguće da se *s* transformira u *h*, u ovome slučaju

to nije lahko objasniti. Zbog toga treba razmišljati o tome da je zaista navedeni glagol odigrao važnu ulogu u formiranju oblika *prahnuti*, ali ne smije se zanemariti i jedna posebno tipična leksema u bosanskom jeziku: *âh*, što znači “želja, žudnja, čežnja” (Rječnik Filozofskog, Institutov i Jahićev Rječnik). Imajući u vidu povezanost značenja glagola *prasnuti* i imenice *ah*, moguće je da je došlo do unakrštanja navedenih oblika te je izveden neologistički glagol *prahnuti*, posebno onda kada se uporede značenja glagola *prahnuti* i imenice *ah*.²⁷ Također, da ovaj glagol ima vezu s *praskom*, govori i prilog *naprasno*, koji znači “iznenadno, iznembuha, nenadano”. A kad *prahne*, ja želja ja *âh*, uglavnom se javi iznenada, nenadano, odjednom. Sinoniman oblik glagolu *prahnuti* donekle je glagol *čejfnuti*, gdje leksema *čejf*, preuzeta iz arapskog jezika, označava u prenesenom značenju “volju, prohtjev, hir” (Škaljić), što donekle dovodi u značenjsku ravan blisko značenja navedenih dviju leksema, ali je posve jasno da nipošto ne može biti riječi o leksemama koje su tzv. apsolutni sinonimi. Sve to govori ne samo o tvorbenim

²⁷ Up. funostu 22.

mogućnostima ovog našeg jezika nego i o samome mentalitetu.

Zato je jezik odraz mentaliteta, makar nam nešto i ne *prahnulo* samo na jeziku.

SUMAHNUT

Sumahnuto igranje društvenim regulama

Da bosanska jezička praksa čuva suglasnik *h*, poznata je činjenica. Jedna od potvrda tog stanja jeste i sporadični slučajevi s riječima *sumahnut*, *sumahnuto*, *sumahnutost*... U drugim južnoslavenskim jezičkim tradicijama može se biti *sumanut* ili činiti nešto *sumanuto*. A šta je ustvari posrijedi?

Po svemu sudeći, ova riječ dovodi se u vezu s imenicom *mahnit*, koja je u južnoslavenske jezike ušla posredstvom turskog jezika, iako je njezino porijeklo arapsko – *mahana* (Miklošič), odakle dolazi i izvedenica *mahanisati*. Hrvatski jezični portal, međutim, navodi da se pridjev *sumanut* dovodi u etimološku vezu s imenicom *mana*. Prema semantičkim korelacijama značenje riječi *sumahnut*, odnosno *sumanut* (kao i druge izvedene lekseme), dovodi se u etimološku

vezu s navedenim arapskim oblikom, iako Hrvatski jezični portal navodi da su oblici *mana* i *obmana* praslavenskog postanja, dok drugi izvori upućuju na orijentalno porijeklo tačnije tursko od oblika *mahana* (npr. Matasović i dr.). Naime, osnovno značenje ove lekseme veže se za pojmove kojima se označava onaj ko je mahnit, lud, tako da pitanje nedostatka kao komponenta značenja, preuzeta iz oblika *mana*, tj. *mahana*, tek na površinskom nivou upućuje na moguću vezu – a ona je u domeni (psihičkog) nedostatka onoga ko je *mahnit*, lud. U tom pogledu svakako je zanimljivo i pitanje suglasnika *h* u ovoj konstrukciji, gdje se javlja i u riječi *mahana* i u riječi *sumahnut*. Pošto *sumahnut* znači djelimično *mahnit*, vrlo je izvjesno da se veza ove riječi može tražiti u pridjevu *mahnit*, leksemi koja je preuzeta iz arapskog jezika preko turskog, gdje je izvorno bilo *mua'nnid* (Škaljić), a što je u vezi s arapskom imenicom *inat*, tj. *inād*, što predstavlja namjerno kontriranje, suprotno nekom nametnutom ili datom stavu, stajalištu, postupanju, iako Miklošič, kako je već kazano, eksplicira arapsko porijeklo lekseme *mahana*. Zanimljivo je da se umetanje analoškog *h* u navedenom izvornom obliku u bosanskom jeziku realizira

prema uspostavljenim principima! Ako je dato porijeklo riječi *mahnit*, moglo bi zaključiti da *sumahnut* prije ima veze s riječju *mahnit* nego s riječju *mahana*. Na to upućuje i samo značenje lekseme *sumahnut/o* gdje element rastrzanog psihičkog stanja upućuje na navedeni zaključak. Dakako, jezik ima svoje unutrašnje zakonitosti te je jasno da *sumahnut* i *mahnit* nisu potpuni sinonimi, iako imaju neke semantičke poveznice, baš kao što i značenje *mahane* kao psihičkog nedostatka u stanju *sumahnutosti* ima korelaciju. No, to nije sve. Ovdje se otvara pitanje odatle potječu drugi samoglasnik *-upa* i završni suglasnik *-t*. Oblički gledajući, *sumahnut* podsjeća na glagolski pridjev trpni koji se tvori umetanjem infiksa *-nu-*, kako to pokazuju primjeri tipa *dići: dignuti – dignut; sageti: sagnuti – sagnut; gurati: gurnuti – gurnut* itd. Vrlo je vjerovatno da je u obliku *sumahnut* ostvaren princip u kojem je glagol *mahati: (o)mahnuti – (o)mahnut* “upetljao svoje prste”, što je svakako u vezi sa značenjem ometen, koji je “omahnuo” u prenesenom značenju. Dakako, ovdje je riječ o pretpostavci koja bi mogla imati utemeljenja. Ako bi sve to bilo tačno, onda treba reći da je baza za tvorbu ove riječi arapskog

porijekla – *mahnit*, ali da su analoškim djelovanjem djelovali na ovo značenje i pridjev *omahnut*, koji može imati veze i s riječju *mahana*, ali da je upravo tu došlo do unakrštanja i djelovanja koje je proizvelo dato značenje. Kako god da jeste, ostaje činjenica da je u bosanskom neko *sumahnut*, gdje prefiks *su-* utječe na “ublažavanje” *mahnitosti*, uz koju dolazi neka *fallinka*, nedostatak, *mahana*, odnosno da je neko *omahnut*. Svakako, *omahnut* i *sumahnut* u neposrednoj su semantičkoj vezi, ali je pitanje da li je u korijenu ovih riječi *mahana* – što ostaje otvoreno pitanje.

Kad su posrijedi bosanski normativni izvori, situacija pokazuje sljedeće stanje: Institutov Rječnik daje samo prilog *sumahnuto*, dok pridjev može biti dubletan – *sumahnut* i *sumanut*; Rječnik Filozofskog daje obje varijacije i u pridjevu i u prilogu, a navodi i imenicu *sumahnutost* i *sumanutost* kao dublete, Rječnik nedoumice daje samo *sumahnut*; Preporodov i Bosanski pravopis i Pravopis.ba propisuju oblike sa *h*: *sumahnut*, *sumahnuto* i *sumahnutost*. Iz svega se može zaključiti, shodno navedenom, da u bosanskom biranom jeziku oblici sa *h* imaju prednost, pa ih valja imati u vidu.

Ali, ne valja biti *sumahnut* niti se ponašati *sumahnuto*.

Nakon analize različitih leksičkih jedinica u kojima se apostrofira problem upotrebe suglasnika *h*, na korpusu od preko 130 pojedinačno primjera, s umnoženim brojem od nekoliko stotina novih leksičkih jedinica koje nastaju kao izvedenice iz eksplicitno analiziranih primjera, dolazi se do očekivanog zaključka kako najveći broj slučajeva pokazuje imanentnu jezičku tendenciju i zakonomjernost u kojoj je upotreba ovoga suglasnika bitna odrednica bosanskog jezika.

Taj specifikum bosanskog jezika zasniva se na nekoliko ustanovljenih principa, kako na nivou etimologije, kao bitne kategorije u očuvanosti suglasnika *h*, tako i na drugoj strani – analoške upotrebe ovog suglasnika u tačno određenim kategorijama. Između tih dviju uspostavljenih tendencija, upotreba leksema s ekspliciranim suglasnikom *h* potvrđuje se ponajprije u organskoj jezičkoj praksi, narodnim govorima, razgovornom stilu savremenog jezika, žargonskom jeziku, te književnojezičkom naslijeđu, koje od najstarijih vremena pokazuje princip očuvanosti suglasnika *h*, kako u etimološkim, tako i u analoškim kategorijama. Pored navedenog fakta koji se tiče “prirodnog” jezičkog općenja, i u domeni vođenja jezičke normativne politike, ovaj se princip također poštuje, iako se u različitim standardološkim priručnicima bosanskog jezika mogu ustanoviti i svojevrсна nepodudaranja. Pa ipak, ta određena odstupanja među normativnim priručnicima u najvećoj su mjeri kompatibilna u pogledu očuvanosti suglasnika *h*, te se tek u nekolici slučajeva može utvrditi apsolutna nepodudarnost u davanju normativnih rješenja, ili onoga što bi se moglo očekivati kad je posrijedi upotreba suglasnika *h* u pojedinim leksemama.

Apostrofirajući kazano, shodno pregledu stanja u raznorodnim izvorima (kako same jezičke prakse, tako i normativnih rješenja) koji su poslužili kao baza za proučavanje navedenog fenomena, može

se slobodno kazati kako se bosanska jezička fizionomija i dalje treba ostvarivati u domeni očuvanja suglasnika *h* u svim onim pozicijama u kojima se može ustanoviti opravdanost za takav postupak. Shodno tome, upravo upotreba suglasnika *h* u bosanskom jeziku, u odnosu na njemu bliske jezike, predstavlja diferencijalnu oznaku, koja je ne samo simboličke već i unutarnje jezičke osobenosti na kojoj u budućnosti treba ustrajavati.

Following an analysis of various lexical units in which the issue of the consonant *h* is foregrounded – based on a corpus of over 130 individually examined examples, and accounting for a multiplied number of several hundred derived lexical items formed from those explicitly analyzed – a predictable conclusion emerges: in the vast majority of cases, the use of this consonant demonstrates an immanent linguistic tendency and regularity, whereby the presence of *h* constitutes a crucial marker of the Bosnian language. This linguistic particularity of Bosnian is grounded in several established principles, both at the level of etymological origin – as a key factor in the retention of the consonant *h* – and, on the other hand, at the level of analogical usage within clearly defined categories. Situated between these two established tendencies, the use of lexemes with an explicit *h* is confirmed primarily in the domain of organic language practice: in dialectal speech, colloquial registers of contemporary language, slang, and the literary language tradition, which – since its earliest attestations – exhibits a consistent principle of preserving the consonant *h*, both in etymologically and analogically motivated contexts. In addition to this empirical fact arising from “natural” language communication, the same principle is also respected in the sphere of language policy and normative codification, although certain discrepancies may be observed among different normative handbooks of Bosnian. Nevertheless, these divergences are, in the vast majority of cases, compatible regarding the retention of *h*, with only a few instances demonstrating absolute incongruence in prescribing normative solutions – or in what might be expected concerning the use of *h* in specific lexemes.

To summarize, in view of the state of affairs across diverse sources – both within language practice and prescriptive materials – that

served as the basis for examining the phenomenon in question, it can be stated with confidence that the linguistic profile of Bosnian should continue to be shaped through the preservation of *h* in all positions where such usage is linguistically justified. Accordingly, the use of *h* in the Bosnian language, particularly in contrast with related languages, constitutes a differential feature – one that is not only symbolic but also represents an intrinsic linguistic trait that deserves continued affirmation.

Skraćenice i simboli

arap. arapski
arb. arhaično
crnog. crnogorski
bjrus. bjeloruski
bug. bugarski
češ. češki
dijal. dijalekatski
ekav. ekavski
engl. engleski
got. gotski
hrv. hrvatski
ie. indoevropski
knjiš. knjiški
lat. latinski
latv. latvijski
lit. litavski
neob. neobično
neol. neologistično
neprav. nepravilno
neprep. nepreporučeno
nestand. nestandardno
njem. njemački

osm. osmanskoturski
perz. perzijski
polj. poljski
pragerm. pragermanski
praie. praindoevropski
prasl. praslavenski
razg. razgovorno
rus. ruski
sb. srpsko-hrvatski
skr. sanskrt
sl. slovački
slov. slovenski
srp. srpski
stsl. staroslavenski
stvnj. starovisokonjemački
ukr. ukrajinski
zast. zastarjelo

- * 1) pretpostavljeni oblik u djahroniji;
2) nepravilni ili nestandardni oblik
u sinhroniji

> daje
< nastalo od

A

- aba 109
 abahija 109, 110
 abaija *neprep.* 109
 abaja *neprep.* 109-110
 âh 123, 176
 ahvaj *neol.* 67, 110, 111
 air *nestand.* 124
 aj 25, 26
 ajde *nestand.* 126
 ajdemo *nestand.* 126
 ajir *nestand.* 124
 ajr *nestand.* 124
 ajran 16, 111, 112
 ajvar 15, 85, 113, 127, 128
 ala 138
 alâ *neprep.* 169, 170
 alāj *neprep.* 169, 170
 alaša *neprep.* 129, 130
 alat 16, 112, 113
 alatka 105, 112, 113
 Alep *neprep.* 130
 alka *nestand.* 131
 Allah 169, 170
 alov 138
 amajlija *nestand.* 132, 146
 ambar *nestand.* 85, 113, 132, 133, 147
 ametice *nestand.* 113, 133, 134
 ametom *neprep.* 134
 amulet 132
 andan *neprep.* 173
 arlaukati *neprep.* 137
 aršov *neob.* 86
 asija 161, 162
 astal *nestand.* 85, 89
 ašarijast *nestand.* 138
 ašati *neprep.* 86
 ašlama 113
 ašov 16, 85, 86, 105, 113
 atar 113, 114
 avaj *neprep.* 110, 111
 Avala 142
 avala *neprep.* 143, 146
 avan *nestand.* 15, 143, 144
 avet 114-116
 avetinja *neprep.* 16, 115
 avizati *neprep.* 16, 20, 105, 106
 ažbaha *razg.* 117
 aždaha 14, 15, 17, 81, 116, 117, 138
 aždahaka *knjiš.* 116
 aždaja *nestand.* 116

* Abecedni popis leksema odnosi se na analizirane ili korištene primjere u kojima se javlja suglasnik *h*, odnosno u kojima ga nema, ili dolazi do njegove zamjene suglasnicima *j* ili *v*, zatim na one primjere u kojima dolazi do alternacije sa *s* ili *š*, te na odnos suglasnika *h* i *k* u leksemama grčkog i latinskog porijekla.

B

bahat 17, 117, 118
bahnuti 14, 15, 17, 26-28, 59, 72
bahuljanje 28
bahuljati 14, 15, 17, 27, 28
banuti *nestand.* 26, 27
bat *nestand.* 117, 118
bauladža *dijal.* 74
bauljanje *nestand.* 28
bauljati *nestand.* 15, 27, 28
bil-hajir *neprep.* 124
billahi 169
blehnuti 14, 16, 20, 28-30, 36
blenuti *neprep.* 16, 20, 28-30
boem *neprep.* 15, 86, 87
boemski *neprep.* 86
bohem 14, 15, 17, 18, 86, 87
Bohemija 87
bohemist 87
bohemista 87
bohemistika 87
bohemski 86
borhati se *razg.* 42
buhinjak *neob.* 31
buhljak *neol.* 15, 30, 31
buhlji *neol.* 30, 31
bušak *neol.* 31
bušji *neprep.* 31
buva *nestand.* 31
buvljak *neprep.* 15, 30, 31
buvlji *nestand.* 30
buzdohan 14, 16, 118, 119
buzdovan *neprep.* 16, 118, 119

Č

čahura 14, 15, 17, 31-33
čahurati (se) *dijal.* 17, 32, 33
čahuriti se 17, 32, 33
čaura *nestand.* 32

čauranje *nestand.* 33
čaurati *nestand.* 33
čehna 32-34
čehno 15, 33, 34
čen *nestand.* 33
čena *nestand.* 33
čeno *nestand.* 33, 34
česmo *dijal.* 33, 34
česna 33, 34
česno 33, 34
češanj *dijal.* 33, 34
češnjak *neprep.* 32, 33

Ć

ćohnuti se *dijal.* 37

D

dah 35, 60, 73, 78
dahnuti 35, 36
dašak 35
dihati *dijal.* 141
dijahronija 101
dijakronija *nestand.* 101
disati 35, 141
doakati *nestand.* 120
dohaberiti 15, 119, 120
dohajati 119
dohakati 15, 119-121
duhački 34, 35
duhan 14, 15, 121, 122
duhandžija 122
duhaniti 122
duhanski 121, 122
duhati 14, 15, 17, 34, 35
duhnuti 14, 15, 17, 34-36
duhovan 35, 141
duhovnik 35
duhovno 35
dunuti *nestand.* 34, 35

duša 35, 141
dušan 141
dušnik 35
duvački *nestand.* 34, 35
duvan *nestand.* 122
duvati 15, 34, 35

Đ

đinduha 14, 17, 87, 88
đinduva *nestand.* 87, 88

E

elem *nestand.* 16, 145
em *nestand.* 146
erdžela *neprep.* 147
ergela *neprep.* 146, 147
eureka *nestand.* 91
Eva 142

F

fala *nestand.* 82, 151
forić *dijal.* 72, 73
fuj 176

G

gluh 81
gluhlji *neol.* 31
gluv *nestand.* 32, 81
gluvlji *nestand.* 31
grahnuće 36
grahnuti 14, 16, 20, 29, 35, 36
granuti *neprep.* 16, 20, 29, 35, 36
grašiti *dijal.* 36
grohnuti 14, 15, 17, 37, 38
grohot 37, 38
grohotan 37, 38
grohotati 37
grohotom 37
gruhanje 38

gruhati 14, 15, 17, 38
gruhnuti 17, 38
grunuti *nestand.* 38
grušati 38
gruševina 38
gruvati *nestand.* 38

H

hã 8, 122
haba *nestand.* 12
haberski 120
hair 15, 123-125
hairat *neprep.* 124, 125
hairli 123-125
hairlija 124, 125
hairom *neprep.* 124
hairsuz 124, 125
haj 25, 26, 110
hajat 125, 126
hajde 15, 98, 126, 127
hajdekati *razg.* 127
hajdemo 126, 127
hajdete 126, 127
hajir *neprep.* 123, 124
hajirli *neprep.* 124, 125
hajirsuz *neprep.* 124
hajmo *razg.* 126, 127, 142
hajmote *razg.* 126, 127
hajr 17, 123-125
hajran 14, 16, 18, 111, 112
hajrat 124, 125
hajrli *neprep.* 124, 125
hajrom 123-125
hajrovati 15, 123-125
hajrsuz *neprep.* 124
hajrullah 125
hajte *razg.* 126, 127
hajvar 15, 17, 18, 85, 113, 127, 128
hak 121

hala 138, 185
halabuka 135
halal 15, 17, 128, 129
halaliti (se) 128
halalosum 128
halapljiv 39
halaša 15, 16, 18, 129, 130
halat 16, 18, 113
halatka 105, 116
Halebić 131
Halebija 130
Halep 15, 130, 131
halka 14, 15, 17, 131
haljina 9
hamajlija 14-16, 18, 131, 132
hamal 131, 132
hambar 14-16, 18, 85, 113, 129, 132, 133
hameleon *neprep.* 101, 102
hametice 15, 16, 18, 42, 65, 92, 113, 129, 133, 134
hametom 134
hamzevija 90
han 135, 136
handan 173
haram 15, 128
haran 12
harlaukanje 137, 138
harlaukati 18, 137
harlauknuti 136
harliti 138
harlov 138
harlovina 16, 138
hasaluk 162
hasija 161, 162
hasijati 162
hastal 14, 18, 85, 88, 89
hašar 138, 139
hašarija 138, 139
hašarijast 138, 139
hašati 86
hašer 139
hašlama 113
hašov 15, 16, 85, 86, 105, 113
hatar 114, 139-141
hatardžija 141
hater 140
hator 140
hatoriti 141
hatorljiv 141
hatorljiviji 141
hatrovi 139, 141
hatur 140
hava 15, 17, 65, 141, 142
Hava 142
Havala 142, 143
havala 17, 143
havan 14, 17, 143, 144
havet *neol.* 28, 115
havetinja 15, 16, 18, 114-116
havetiti *neol.* 115
havijetan *razg.* 115
havizati (se) 15, 16, 105, 106
Hayat 126
helać 140, 144
helaćiti (se) 144
helaćluk 144
hele 18, 145
helem 16, 18, 112, 140, 145, 152
hem 135, 145, 146
hemija 101
hemoterapija 101, 102
Herdželaš 99, 147
herdelaš 147
herdeli 147
heretičan 90
heretički 89
heretik 14, 17, 89, 90

hereza 15, 89, 90
 hergela 15, 146, 147
 heureka 14, 90, 91
 heuristika 91
 hićenije *zast.* 12
 hirurg 101
 hirurgija 101
 historičan 92
 historičar 92, 93
 historičnost 92
 historija 14, 16, 17, 90-92, 104,
 136, 157, 163, 164
 historijski 7, 56, 57, 92, 136
 historiografija 92, 130
 hitrec *zast.* 12
 hitrost 12
 hiža *arb.* 12
 hlap 39
 hlapavica 15, 39
 hlapiti 15, 17, 39
 hlapjeti *neob.* 39
 hleb *dijal.* 94
 hlib *dijal.* 94
 Hlijevnjak 92
 hliptanje 39
 hliptati 39
 Hlivno 16, 92, 93
 Hlivnjak 93
 Hlm *arb.* 12
 hljeb 8, 15, 17, 32, 33, 66, 93, 94, 142
 hodataj *arb.* 12
 hoditi 12
 hodotajiti *arb.* 12
 hodža 14, 15, 109, 140, 147, 148
 hodžajle *arb.* 148
 homarika *dijal.* 96
 homora 18, 95, 96
 homorika 15, 16, 95, 96
 homorov 95
 hora 96, 97, 165
 horan 97, 165
 horenje 98
 horiti se 18, 97, 98
 horoz 8, 149
 hotenje *arb.* 12
 hrabar 12
 hrabren *arb.* 12
 hrakanje 43
 hrakati 43
 hraknuti 43
 hrakotina 43
 hrapav 12
 hrđa 14, 16, 18, 19, 40, 41, 149
 hrđanje 41
 hrđati 19, 41
 hrđav 19, 41
 hrđavo 41
 hrđavost 41
 Hrelja 174
 Hreljevo 174
 hren 12
 Hrenovica 12
 hrkati 43
 hrmpalija 14, 174, 175
 hro-hro 42
 hrok-hrok 42
 hroktati 14, 15, 42, 43
 hroničan 101
 hronika 101
 hroptanje 43
 hrvač 41, 42
 hrvanje 41, 42
 hrvati se 14, 16, 18, 19, 41, 42, 149
 Hrvatin 12
 hrzati 14, 16, 18, 19, 43, 44, 149
 hud 12, 19
 hudoba 12
 hula 12

huladža *dijal.* 74
 hulati 28
 hulaža *dijal.* 74
 hulega *dijal.* 74
 huleža *dijal.* 74
 huliti 12
 Hum 12
 humac 12
 humara *dijal.* 96
 humarika *dijal.* 96
 humka 12
 hurlik *neob.* 137
 husas *zast.* 12
 Husein 124
 Husejn 124
 husiti 12
 Hval 12
 Hvaeo 12
 hvoja 12
 Hvojnica *arb.* 12

I

ishandan 173
 ishandati (se) 173
 ishavijestiti 115
 ishaviješćen 114-116
 ishaviješten 115
 ishrndan 173
 ishrndati (se) 173
 istorija *nestand.* 16, 91, 92, 146
 istrula *nestand.* 71
 iščahuriti (se) 32
 ištah 123
 izdahnuti 35
 iznebuha 26, 176
 izvehdati 76

J

jahniija 161
 jahor *neol.* 98, 99

Jahorina 25, 26, 98, 99
 javor 98, 99
 Javorina *neol.* 98
 jeres *nestand.* 16, 90
 jeretičan *nestand.* 90
 jeretik *nestand.* 89, 90
 joha 15, 17, 99, 100
 Jošanica 99, 100
 jova *nestand.* 100

K

kafa *neprep.* 16, 82, 102, 150, 151
 kahnuti 14, 15, 17, 36, 44, 59
 kahva 16, 17, 58, 59, 106, 143, 144,
 150, 151
 kahvaji 151
 kahvana *neob.* 151
 kahvedžibaša *arb.* 151
 kahvedžija 151
 kahvedžijka 151
 kahvedžijski 151
 kahvehana *arb.* 151
 kahvelenisati 151
 kahven 151
 kahveni 151
 kahvenisati 151
 kahvenski 151
 kahvenjak 151
 kahve-odžak 151
 kahvetina 151
 kahvica 151
 kahvić *neol.* 151
 kahvurina 151
 kameleon 101, 102
 kan 135, 136
 kašalj 44, 45
 kašljati 44, 45
 kašljucnuti 44
 kava *nestand.* 150, 151
 kavijar 127

kemija *nestand.* 101
 kemoterapija *nestand.* 101, 102
 kihanje 45
 kihati 14, 15, 17, 44, 45
 kihavica *neob.* 45
 kijati *nestand.* 44, 45
 kijavica *nestand.* 45
 kirurg *nestand.* 101
 kirurgija *nestand.* 101
 kiša 45
 kišiti 45
 krehnuti 123
 kresnuti 123
 krhak 46, 66
 krhko 46
 krhtina 46
 krhto 17, 46
 kroničan *nestand.* 101
 kronika *nestand.* 12, 101, 102
 krtina *nestand.* 46
 kru *dijal.* 94
 kruh 17, 66, 93, 94
 krov *dijal.* 94
 kuhanija *neob.* 103, 161
 kuhanje 102, 103, 161
 kuhati (se) 15, 17, 81, 102, 103
 kuhinja 46, 102
 kuan *nestand.* 102
 kuvati *nestand.* 81, 102

L

lagahan 47, 48, 67
 lagan 48
 laguhan *arb.* 46, 47
 lahak 14, 15, 17, 48, 49, 72, 109
 lahki 48, 49
 lahko 22, 48, 49, 50, 52, 66, 99,
 100, 102, 105, 109, 137, 140,
 141, 153, 174, 176

lahkoča 49
 lahkovjeran 49
 lahnuti 49
 laknuti *neprep.* 49
 lak *nestand.* 15, 48
 lako *nestand.* 49
 lapavica *neprep.* 15, 39
 lapiti *neprep.* 15, 39
 le 20, 50, 51, 60
 leh *dijal.* 16, 20, 50, 51, 60
 leh leh *dijal.* 50
 lehem 152
 lehemilica 152
 lehemiti 152, 153
 lehemljenje 152, 153
 lele 50, 51
 lem *neprep.* 152
 lemilica *neprep.* 152
 lemiti *neprep.* 152
 liha *dijal.* 17, 51, 52
 lihač *dijal.* 17, 51, 52
 lihorka *dijal.* 51, 52
 lija *neprep.* 51, 52
 Lijevno *arb.* 93
 liptanje *neprep.* 39
 liptati *neprep.* 39
 lisica 51
 livanjski 93
 Livno 16, 92, 93
 Livnjak 92, 93

LJ

ljohnuti 123
 ljoshnuti 123

M

mahana 15, 17, 18, 22, 153, 154,
 177, 178
 mahanisati 153, 177

mahanje 78
 mahmuran 16, 154, 155
 mahmuranje 154, 155
 mahmurati 154, 155
 mahmurluk 154, 155
 mahmuza 15, 16, 155, 156
 mahmuzanje 155
 mahmuzati (se) 156
 mahnit 177, 178
 mahnitost 178
 mahnuti 36, 154, 178
 mahrama 16, 78, 156, 157
 mahramica 157
 majušān 48
 malahan *arb.* 47
 malešan 48
 mamuran *nestand.* 16, 154, 155
 mamuza *nestand.* 16, 156
 mamuzanje *neprep.* 156
 mamuzati (se) *neprep.* 156
 mamuzica *neprep.* 156
 mamuzina *neprep.* 156
 mana *neprep.* 153, 154, 177
 manisati *neob.* 153, 154
 marama *neprep.* 16, 156, 157
 maramica *razg.* 157
 marha 15, 16, 103, 104
 marva *neprep.* 16, 104
 mehak 11, 14, 15, 17, 52, 53, 72
 mehkinjaš *neol.* 54
 mehkinje *neol.* 53, 54
 mehkiš 52
 mehko 52, 100
 mehkušāc 52
 mehlem 16, 17, 158
 mek *neprep.* 15, 52, 53
 mekinje 53, 54
 melem *neprep.* 16, 158
 melhem *arb.* 158

merhem *arb.* 158
 minduha 87, 88
 minduša 87, 88
 mladahan 47, 48
 mladušān 48
 muha 31
 muhanje 31
 muhati (se) 31
 Musaf *neprep.* 16, 158, 159
 musaf *nestand.* 159
 Mushaf 15, 16, 158, 159
 mushaf *nestand.* 159
 muvati (se) *nestand.* 31

N

nahair *neprep.* 124
 nahajr 124, 125
 natenane *neprep.* 16, 159, 160
 natenhane 9, 16, 160
 neustrašiv 71

O

obmahana *neol.* 154
 obmahna *neol.* 154
 obmahnuti *neol.* 154
 obmahnjivati *razg.* 154
 obmana 153, 177
 oboriti (se) 98
 odlehemiti *razg.* 152, 153
 odmah 78, 142
 odušak 35
 odža *nestand.* 148
 ohalaliti 128, 141
 ohrđaviti 41
 ohrndan 173
 ohrndanost 173
 ohrndati (se) 173
 omaha 78
 omahnut 178

omahnuti 132
 òmora 95, 96
 omorika 16, 95, 96
 opahnuti (se) 54, 55
 ora *nestand.* 96
 oriti se *nestand.*
 oroz *nestand.*
 osmjehivati

P

pahnuti (se) 54, 55
 papazjahija *neob.* 161
 papazjahnija 16, 160, 161
 papazjanija *neprep.* 16, 160, 161
 pastir 55, 56
 pastuh 14, 15, 17, 55, 56
 pastuv *nestand.* 56
 Pečuh 17, 56-58
 Pečuj 56-58
 Pečulj 58
 pî 175
 pîh 175, 176
 pihnuti 15, 16, 20, 29, 36, 58,
 59, 81
 pinuti *neprep.* 20
 pljuhnuti 123
 pljusnuti 123
 poasiti se *neprep.* 162
 podbuhao 59, 60
 podbuhnuti 14, 15, 17, 59, 60
 podbuho *razg.* 59, 60
 podbuo *nestand.* 59
 pohasijati 161, 162
 pohasiti se 161, 162
 pohlepa 39
 pohlepan 39
 polahko 49, 144
 polehnuti 14, 29, 60, 61, 81
 polenuti *neprep.* 16, 60

potrusti (potruše) *neob.* 72
 prah 32, 61, 62
 prahnuti *razg.* 123, 176, 177
 praskati 176
 prasnuti 123, 176
 prašina 54, 61, 62
 prestrašen 71
 prestraviti 71
 prestravljenost 71
 prestravljen 71
 prhak 61
 prhnje *neol.* 61, 62
 prhut 61, 62
 prhutati 61
 prnje 61, 62
 promaha 17, 65, 78
 puhati 55
 puhkati 54

R

rahvanija 14, 15, 162, 163
 ravanija *nestand.* 163
 razoriti (se) 98
 rđa *nestand.* 40-42
 Relja 174
 Reljevo 174
 rmpalija *nestand.* 174
 roktati *nestand.* 42
 rvati se *nestand.* 18, 42
 rzati *nestand.* 43, 44

S

sádzija *neprep.* 166
 Sahačić 166
 sahačija 166
 Sahadžić 166
 sahadžija 68, 166
 sahadžijski 166
 sahadžinica 166

sahat 15, 16, 81, 97, 145, 154,
 164- 166
 sahat-kula 165, 166
 sahifa 159
 sajdžija *dijal.* 68, 166
 Saladin 163, 164
 Salahudin 163, 164
 sat 16, 164-166
 Sévda 167
 sevdah 20, 166-169
 sevdahlinka *arb.* 12, 168
 sevdali 168
 sevdalija 168, 169
 sevdalijski 168
 sevdalinka 12, 25, 88, 123, 132,
 157, 166-169
 sevdisanje 166
 sićušan 48
 silahdžija 68
 silajdžija *razg.* 68
 sinhronija 67, 101
 sinkronija *nestand.* 101
 smijeh 37, 66, 67
 smijuljenje *neprep.* 67
 smijuljiti se *neprep.* 66, 67
 smijurija *neprep.* 67
 smjehuljenje 67
 smjehuljiti se 15, 66, 67
 smjehurenje 67
 smjehurija 67
 smjehuriti se 66
 smuvati (se) *neprep.* 31
 snaha 9, 13, 15, 17, 67-69, 77
 snajka *nestand.* 67-69
 snaša 69
 snaška 69
 splahnuti 123
 splasnuti 123
 strahota 71

strašan 71
 strašilo 28, 71
 strašiti 71
 strašiv 71
 strāha 70
 stráha 70
 strāva 70, 71
 stráva 70, 71
 struhlo 71
 suh 75
 suhlji *neol.* 31
 sumahnut 14, 177, 178
 sumahnuto 177, 178
 sumahnutost 177, 178
 sumanut *nestand.* 177, 178
 sumanuto *nestand.* 177
 sumanutost *nestand.* 178
 suši *neob.* 31
 suvlji *nestand.* 31
 svehnuti 76

Š

štihanje *neob.* 105
 štihati *neob.* 16, 105
 štijanje *razg.* 105
 štijati *razg.* 16, 105

T

tallahi 169
 tanahan 47, 48
 tanehan *arb.* 47
 tenane *neprep.* 160
 tenhan *arb.* 160
 tenhane *arb.* 160
 tenhanluk *arb.* 160
 teravih *neob.* 68
 teravija 68
 trehnuti 123
 tresnuti 123
 truhlež 72

trúhlo 71, 72
 truhloća 72
 truhlost 72
 truhljenje 72
 truhnuti 14, 15, 17, 72
 truho 72
 trula *nestand.* 71, 72
 trulež *nestand.* 72
 trulo *nestand.* 71, 72
 tvor 73

U

uavizati (se) *neprep.* 20, 106
 udisati 141, 142
 ugruhan 38
 ugrušak 38
 uhaladža *dijal.* 74
 uhavizati (se) 15, 20, 105, 106
 uhelačiti (se) 144
 uhljebiti (se) 93, 94
 uho 9, 13, 74, 81, 88
 uholaća *dijal.* 75
 uholadža 74, 75
 uholadž 74
 uholadža 74, 75
 uholeža *dijal.* 15, 74
 uholjež *dijal.* 74
 ulaža *dijal.* 74
 uleža *dijal.* 74
 uolaža *dijal.* 75
 urlakati 137
 urlati 137
 urlikati 137
 uvehlo 75, 76
 uvehnuti 76
 uvenuti *nestand.* 75
 uvo *nestand.* 9, 13, 81, 88
 uvoladža *dijal.* 75
 uvolez *dijal.* 75

V

vajat *nestand.* 125, 126
 vala 35, 120, 169
 vālā 169, 170
 vallahi 169
 vazduh 35, 141, 142
 vehad *dijal.* 76
 vehdo *dijal.* 76
 vehnuti 14-16, 20, 29, 36, 75, 76
 vehnjenje 76
 venuti *nestand.* 16, 20, 75, 76
 vihar *arb.* 77, 78
 vihor 77, 78
 vihoriti se 15, 17, 77, 157
 vijoriti se *nestand.* 15, 52, 77

Z

zacehnuti se 78
 zacenuti se *neprep.* 78
 zadah 55, 73
 zaduhaniti 121
 zahatariti 141
 zahoriti se 97
 zakocehnuti se 78
 zakocenuti se *neprep.* 78
 zakuhavati 103
 zakuvavati *nestand.* 103
 zalehemiti 152
 zalemiti *neprep.* 152
 zamah 78
 zamahac *neol.* 15, 78, 79
 zamahavanje *neol.* 79
 zamahavati *neol.* 79
 zamahivanje 78
 zamahnjivati 15, 78, 79
 zamajac *neprep.* 15, 78
 zamajavanje *neprep.* 79
 zamajavati (se) *neprep.* 15, 79
 zamašac 79

zamašnjak 79
zaoriti se 97
zapahnuti 55
zazjehtati *arb.* 81
zblahnuti 20, 30
zblahnuto 30
zblanuti *neprep.* 20, 30
zblanuto *neprep.* 30
zgrahnut *neob.* 37
zgrahnuti *neob.* 37
zgrahnuto *neob.* 37
zgranut *neprep.* 36

zgranuti *neprep.* 36
zgranuto *neprep.* 36
zijeh 79, 81
zijehanje 25, 79
zijehati 15, 20, 79, 80
zijev *neprep.* 81
zijevati *neprep.* 15, 20, 80
zoba *dijal.* 81, 82
zofa *dijal.* 81, 82
zoha *dijal.* 81, 82
zohva 14, 16, 81, 82
zova *neprep.* 16, 81, 82

Bibliografija

Rječnici i pravopisi

- Berneker: Berneker, Erich, *Slavisches etymologisches wörterbuch*, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1908–1913.
- Bezljaj: Bezljaj, France, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, prva knjiga, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik, Ljubljana, 1977.
- Bezljaj: Bezljaj, France, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, druga knjiga, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik, Ljubljana, 1982.
- Bezljaj: Bezljaj, France, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, treća knjiga, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik, Ljubljana, 1995.
- Bezljaj: Bezljaj, France, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, četvrta knjiga, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana, 2005.
- Bosanski etnološki rječnik: Mičijević, Senad, *Bosanski etnološki rječnik*, Izdavanja Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke, knjiga 4, Mostar, 2009.
- Brückner: Brückner, Aleksander, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa, 1974.
- Bosanski pravopis: Bulić, Refik, *Bosanski pravopis*, Institut za bosanski jezik i književnost, Tuzla, 2022.
- Crnogorski pravopis: Perović, Milenko; Silić, Josip; Vasiljeva, Ljudmila; Čirgić, Adnan; Šušanj, Jelena, *Pravopis crnogorskoga jezika*, Drugo, izmijenjeno izdanje, Ministarstvo prosvjete i nauke, Podgorica, 2010.
- Derksen: Derksen, Rick, *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*, Brill, Leiden, Boston, 2008.
- Gluhak: Gluhak, Alemko, *Hrvatski etimološki rječnik*, Biblioteka Vocabula, August Cesarec, Zagreb, 1993.
- Hrvatski enciklopedijski rječnik: *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, 12 tomova, EPH i Novi liber, Zagreb, 2004.

- Hrvatski jezični portal: *Hrvatski jezični portal*, online izdanje
 Institutov Rječnik: Čedić, Ibrahim; Hajdarević, Hadžem; Kadić, Safet; Kršo, Aida; Valjevac, Naila, *Rječnik bosanskog jezika*, prvo izdanje, Institut za jezik, Sarajevo, 2007.
- Institutov Rječnik: Čedić, Ibrahim; Hajdarević, Hadžem; Kadić, Safet; Kršo, Aida; Valjevac, Naila, *Rječnik bosanskog jezika*, drugo izdanje, Institut za jezik, Sarajevo, 2010.
- Isakovićev Rječnik: Isaković, Alija, *Rječnik karakteristične leksike u bosansko-me jeziku*, drugo izdanje, Svjetlost, Sarajevo, 1995.
- Jahićeve Rječnik: Jahić, Dževad, *Rječnik bosanskog jezika*, Tom 1, A–Ć, Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo, 2010
- Jahićeve Rječnik: Jahić, Dževad, *Rječnik bosanskog jezika*, Tom 2, D–F, Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo, 2010.
- Jahićeve Rječnik: Jahić, Dževad, *Rječnik bosanskog jezika*, Tom 3, G–J, Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo, 2011
- Jahićeve Rječnik: Jahić, Dževad, *Rječnik bosanskog jezika*, Tom 4, K–Kor, Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo, 2012.
- Jahićeve Rječnik: Jahić, Dževad, *Rječnik bosanskog jezika*, Tom 5, Kos–Lj, Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo, 2012.
- Jahićeve Rječnik: Jahić, Dževad, *Rječnik bosanskog jezika*, Tom 6, M, Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo, 2014.
- Jahićeve Rječnik: Jahić, Dževad, *Rječnik bosanskog jezika*, Tom 7, N–Nj, Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo, 2014.
- Jahićeve Rječnik: Jahić, Dževad, *Rječnik bosanskog jezika*, Tom 8, O–Op, Autor, Sarajevo, 2019.
- Jahićeve Rječnik: Jahić, Dževad, *Rječnik bosanskog jezika*, Tom 9, Or–Pa, Autor, Sarajevo, 2019.
- Jahićeve Rječnik: Jahić, Dževad, *Rječnik bosanskog jezika*, Tom 10, Pč–Pli, Autor, Sarajevo, 2023.
- Jahićeve Rječnik: Jahić, Dževad, *Rječnik bosanskog jezika*, Tom 11, Plo–Pok, Autor, Sarajevo, 2024.
- Jezički podsjetnik: Isaković, Alija, *Jezički podsjetnik iz bosanskog jezika, Sažetak Rječnika karakteristične leksike u bosansko-me jeziku*, Sarajevo, TKA Cazin, 1993.
- Makedonski rječnik: makedonski.gov.mk: Oficijalen digitalen tolkoven rečnik (online verzija)
- Matasović i dr.: Matasović, Ranko; Pronk, Tijmen; Ivšić, Dubravka; Brozović–Rončević, Dunja, *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*, 1. svezak, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2016.
- Matasović i dr.: Matasović, Ranko; Ivšić Majić, Dubravka; Pronk, Tijmen, *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika*, 2. svezak, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2021.

- Miklošić: Miklosich, Franz, *Türkischen elemente in den Südost und Osteuropäischen Sprachen*, Erste Hälfte, Buchhändler der Kais Akademie der Wissenschaften, Wien, 1884.
- Miklošić: Miklosich, Franz, *Türkischen elemente in den Südost und Osteuropäischen Sprachen*, Zweite Hälfte, Buchhändler der Kais Akademie der Wissenschaften, Wien, 1884.
- Muslimanska imena: Smailović, Ismet, *Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik i književnost, Monografije, knjiga I, Sarajevo, 1977.
- Praslavenski rječnik: *Słownik prastłowiański*, Polska akademja nauk, Komitet językoznawstwa, Wrocław · Warszawa · Kraków · Gdańsk, tom 1, 1974.
- Pravopis.ba: Halilović, Senahid, *Pravopis bosanskoga jezika*, 2018, online izdanje
- Pravopisni priručnik: Marković, Svetozar; Ajanović, Midhat; Diklić, Zvonimir, *Pravopisni priručnik srpskohrvatskog-hrvatskosrpskog jezika*, Svjetlost, Sarajevo, 1972.
- Rečnik Matica: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, knjiga prva, Matica srpska i Matica hrvatska, Novi Sad i Zagreb, 1967.
- Rečnik Matice: Vujanić, Milica; Gortan-Premk, Darinka; Dešić, Milorad; Dragičević, Rajna; Nikolić, Miroslav; Nogo, Ljiljana; Pavković, Vasa; Ramić, Nikola; Stijović, Rada; Radović Tešić, Milica; Fekete, Egon, *Rečnik srpskoga jezika*, izmenjeno i dopunjeno izdanje, Matica srpska, Novi Sad, 2007.
- Rečnik Matice: Vujanić, Milica; Gortan-Premk, Darinka; Dešić, Milorad; Dragičević, Rajna; Nikolić, Miroslav; Nogo, Ljiljana; Pavković, Vasa; Ramić, Nikola; Stijović, Rada; Radović Tešić, Milica; Fekete, Egon, *Rečnik srpskoga jezika*, izmenjeno i dopunjeno izdanje, Matica srpska, Beograd, 2011, online izdanje
- Rječnik Filozofskog: Halilović, Senahid; Palić, Ismail; Šehović, Amela: *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2010.
- Rječnik nedoumica: Bulić, Refik, *Rječnik pravopisnih, obličkih i akcenatskih nedoumica u standardnome bosanskom jeziku*, Bosanska riječ, Tuzla, 2009.
- Rječnik stranih riječi: Čedić, Ibrahim, *Rječnik stranih riječi bosanskog jezika*, Posebna izdanja 18, Institut za jezik, Sarajevo, 2011.
- Rožajski rječnik: Hodžić, Ibrahim, *Rožajski rječnik (Grada za diferencijalni rječnik narodnog govora rožajskog kraja)*, Centar za kulturu, Rožaje, 2003.
- Sandžački rječnik: Begović, Džavid; Begović-Ličina, Šefka, *Sandžački rječnik: prilog leksikografiji bosanskog jezika*, Sarajevo, 2012.
- Saračević: Saračević, Narcis, *Rječnik sarajevskog žargona*, Izdavačka kuća Vrijeme, drugo izdanje, Zenica, 2003.
- Skok: Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga prva, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1971.
- Skok: Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga druga, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1972.

- Skok: Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga treća, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1973.
- Snoj: Snój, Marko, *Slovenski etimološki slovar*, tretja izdaja, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana, 2016.
- Srpski etimološki rečnik: *Etimološki rečnik srpskog jezika*, sveska 1: A; urednik: Loma, Aleksandar, SANU, Beograd, 2003.
- Srpski etimološki rečnik: *Etimološki rečnik srpskog jezika*, sveska 2: BA – BD; urednik: Loma, Aleksandar, SANU, Beograd, 2006.
- Stachowski: Stachowski, Marek, *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprachen*, Księgarnia Akademicka, Krakow, 2019.
- Šehović i Haverić: Šehović, Amela; Haverić, Đenita, *Riječi perzijskog porijekla u bosanskom jeziku*, Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu, Posebna izdanja, knjiga 25, Sarajevo, 2017.
- Škaljić: Škaljić, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku-hrvatskosrpskom jeziku*, treće izdanje, Svjetlost, Sarajevo
- Školski rječnik: Školski rječnik hrvatskog jezika, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, online izdanje
- Vasmer: Vasmer, Max, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1950–1958. (rusko izdanje, Moskva, 1964).

Ostala konsultirana literatura

- Adamović, Milan (1973), “O poreklu srpskohrvatskih osmanizama”, *Južno-slovenski filolog*, knj. XXX, sv. 1–2, Beograd, str. 229–236.
- Baotić, Josip (2007), “Orijentalizmi u govoru starosjedilaca Bosanske Posavine”, *Književni jezik*, br. 23/1, Institut za jezik, Sarajevo, str. 50–64.
- Belić, Aleksandar (1976): *Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika*, Fonetika, četvrto izdanje, Naučna knjiga, Beograd
- Bošković, Radosav (1990): *Osnovi uporedne gramatike slovenskih jezika*, Univerzitetska riječ, Nikšić
- Bulić, Refik (2013): “Ko se igra hloptom još”, *Lingvazin*, magazin za jezik i književnost, br. 1/1, Institut za bosanski jezik i književnost, Tuzla
- Čedić, Ibrahim (2013): *Jezički savjetnik*, Edicija Priručnici, knjiga IX, Institut za jezik, Sarajevo
- Ćusić, Tarik (2024): *Leksika stranog porijekla u bošnjačkom epskom pjesništvu*, Edicija Radova, knjiga XXXVII, Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
- Dizdar, Mak (1970): “Marginalije o jeziku i oko njega”, *Život*, XIX, br. 11–12, Sarajevo

- Dindić, Marija (2009), "Terminologija konjarstva u srpskom jeziku s posebnim osvrtom na turcizme", *Istoci i utoci, sećanje na Slavoljuba Đinđića* (zbornik radova), Filološki fakultet, Beograd, str. 229–352.
- Grabčanović, Hasan (1971): "Naša Republika nije ničija lingvistička kolonija", SSRN BiH, br. 3–4, Sarajevo, str. 2–3.
- Halilović, Senahid (1998): *Bosanski jezik*, Drugo, dopunjeno i izmijenjeno izdanje, Biblioteka Bosanska jezik, Baština, Sarajevo
- Hodžić, Jasmin (2024): *Bosanski jezik i školstvo 1823–2023*, Edicija Radovi, knjiga 36, Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo
- Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje
- Isaković, Alija (1970): "Varijante na popravnom ispitu", *Život*, br. 11–12, Sarajevo
- Ivić, Pavle (1986): *Srpski narod i njegov jezik*, drugo izdanje, Srpska književna zadruga, Beograd
- Ivšić, Stjepan (1970): *Slavenska poredbena gramatika*, Školska knjiga, Zagreb
- Jahić, Dževad (1991): *Jezik bosanskih muslimana*, Bosanski krug, Biblioteka Ključanin, Sarajevo
- Jahić, Dževad (1999): *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*, Trilogija o bosanskom jeziku, knjiga II, Ljiljan, Sarajevo
- Barić, Eugenija; Hudeček, Lana; Koharović, Nebojša; Lončarić, Mijo; Lukenda, Marko; Mamić, Mile; Mihaljević, Milica; Šarić, Ljiljana; Švačko, Vanja; Vučkojević, Luka; Zečević, Vesna; Žagar, Mateo (1999): *Hrvatski jezični savjetnik*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Pergamena, Školske novine, Zagreb
- Kalajdžija, Alen (2024): "Regionalni jezički imperijalizam i njegove reperkusije na identitarni status i razvoj bosanskog jezika", *Pismo*, časopis za jezik i književnost, br. 22, Bosansko filološko društvo, Sarajevo
- Milanović, Aleksandar (2004), *Kratka istorija srpskog književnog jezika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Moguš, Milan (1973): "O protetskom h", *Jezik*, časopis za kulturu hrvatskog književnog jezika, Vol. 30, No 3, Zagreb
- Nežirović, Muhamed (1999): "Romanizmi u bosanskom jeziku", *Simpozij o bosanskom jeziku* (Zbornik radova), Posebna izdanja, knjiga 10, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo
- Peco, Asim (1969), *Jezik naš svagdašnji*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo
- Peco, Asim (1987), *Turcizmi u Vukovim rječnicima*, Vuk Karadžić, Beograd
- Rešetar, Milan (2010): *Štokavski dijalekat*, s njemačkog prevela Stojanka Makočević, Matica crnogorska, Podgorica
- Salihagić, Suljaga (1940): *Mi bos.herc. muslimani u krilu jugoslovenske zajednice. Kratak politički pogled na našu prošlost od najstarijih vremena do danas*, Štamparija Zvonimir Jović i Co., Banja Luka

- Smailović, Ismet (1977): "Glas *h* i njegove zamjene u savremenom srpskohrvatskom standardnom jeziku", *Pravopisne teme I*, Edicija Radovi, knjiga IV, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo
- Škaljić, Abdulah (1979): *Turcizmi u srpskohrvatskom – hrvatskosrpskom jeziku*, četvrto izdanje, Svjetlost, Sarajevo
- Tanasković, Darko (1983): "Sociolingvistički aspekti ideologizacije pozajmljenica", *Jezik u savremenoj komunikaciji*, Centar za marksizam, Beograd
- Teodosijević, Mirjana (2010), "Uloga bibliotekara u tumačenju pozajmljenica u srpskom jeziku – na primerima", *Školska biblioteka i nastava jezika i književnosti*, (zbornik radova), Filološki fakultet, Beograd, str. 55–61.
- Vuković, Jovan (1974): *Istorija srpskohrvatskog jezika*, Uvod i fonetika, Naučna knjiga, Beograd

Štampani izvori

- Attar, Feriduddin Muhammed: *Govor ptica*, prijevod: Ahmed Ananda, Kulturni centar I. R. Iran, Sarajevo, 2003.
- Bosanske elifnice: *Jezički priručnici: Bosanske elifnice*, priredili Bičević, Sumeja i Sakić, Amir, Edicija Alhamiadica Bosniaca, knjiga II, svezak 1, Univerzitet u Sarajevu – Institut za jezik i Orijentalni institut, Sarajevo, 2023.
- Bukvar za prvi razred osnovne škole u Bosni i Hercegovini*, izdanje i štampa Državne štamparije u Sarajevu, Sarajevo, 1927.
- Ćatić, Musa Ćazim: *Pjesme, prepjevi, eseji*, priredio Duraković, Enes; Edicija Bošnjačka književnost u 100 knjiga, "Preporod", Sarajevo, 2002.
- Dizdar, Mak: *Kameni spavač*, Ljiljan, Sarajevo, 1997.
- Duranović, Elvir: "Elementi staroslavenske tradicije u narodnim vjerovanjima bosanskohercegovačkih muslimana", *Znakovi vremena*, vol. 13, br. 48/49, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2010.
- Hasanaginica: *Hasanaginica 1774–1974*, priredio: Isaković, Alija; Svjetlost, Sarajevo, 1975.
- Hamajlija: Kopić Osmanović, Esad, *Hamajlija za bosansku kuću*, Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske Preporod, Zagreb, 2019.
- Hevai Uskufi, Muhamed: *Maqbūl-i 'Arif (Potur Šahidiya)*, Općina Tuzla, Behram-begova medresa u Tuzli, Narodna i univerzitetska biblioteka u Tuzli, Tuzla, 2011.
- Historija, Udžbenik za 7. razred devetogodišnje osnovne škole*: Bosanska knjiga; Dervišagić, Edis; Hadžiabdić, Hadžija; Mulić, Alen i Mehić, Vahidin, Bosanska knjiga, Sarajevo, 2010.

- Hörmann: Buturović, Đenana: *Narodne pjesme Muslimana iz Bosne i Hercegovine. Iz rukopisne ostavštine Koste Hörmanna*, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1966.
- Hörmann: Kosta Hörmann: *Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini*, Knjiga prva, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1888.
- Hörmann: Kosta Hörmann: *Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini*, Knjiga druga, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1889.
- Humo, Omer Hazim: *Sehletul-vusul: Grafija i leksika Seheletul-vusula* (Drkić, Munir i Kalajdžija, Alen), Muzej Hercegovine, Mostar, 2010.
- Kalajdžija, Alen: *Etnolingvistički slojevi bosanske leksike (na primjeru građe jugoistočnobosanskog govornog tipa – lokalitet Pazalje)*, Edicija Radovi, knjiga 28, Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2021.
- Kalajdžija, Alen: *Predstandardni idiom bosanske alhamijado literature*, Edicija radovi, knjiga 24, Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2019.
- Kasumović, Ismet: "Bergivija na bosanskom jeziku", *Islamska misao*, XIII, br. 150, Sarajevo, 1991.
- Lovrenović, Ivan, *Za gradom jabuka*. 200 najljepših sevdalinki, Biblioteka Dani, Civitas, Sarajevo, 2004.
- Mehmedović, Ahmed (2018): *Leksikon bošnjačke uleme*, Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo
- Mihajlović, Velimir, "Iz naše frazeologije", *Književni jezik*, br. 11/2, Institut za jezik, Sarajevo, 1982.
- Mirković, Petar: *Ašiklijske doskočice sa gjul-pendžera*, Štamparija "Narodna", Sarajevo, 1913.
- Nakaš, Lejla: *Bosanska ćirilčna pisma*, Međunarodni forum Bosnae, Sarajevo, 2011.
- Nakaš, Lejla: *Jezička baština*, zbirka tekstova za vježbe iz historije bosansko-ga književnog jezika (interna upotreba)
- Nametak, A: Nametak, Alija: *Sarajevski nekrologij*, Biblioteka Dani, Civitas, Sarajevo, 2004.
- Nametak: Nametak, Abdurahman: *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1981.
- Nikolić: Nikolić, Svetozar: *Staroslovenski jezik, pravopis – glasovi – oblici – primjeri sa rečnikom*, 2. izdanje, Bard-fin, Beograd; Romanov, Banja Luka, 2008.
- Prva Čitanka za osnovne škole u Bosni i Hercegovini*, Prvi svezak, Izdanje Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1918.
- Rožić, Vatroslav, *Barbarizmi u hrvatskom jeziku*, Tisak Kraljevske zemaljske tiskare, drugo izdanje, Zagreb, 1908.
- Salihagić, Suljaga: *Mi bos. herc. muslimani u krilu jugoslovenske zajednice. Kratak politički pogled na našu prošlost od najstarijih vremena do danas*, Štamparija Zvonimir Jović i Co., Banja Luka, 1940.

Sijamhodžić, Amir: *Krajiške izreke i poslovice. Nemoj pa se ne boj*, BZK "Preporod", Bužim, 2017.

Sušić, Derviš: *Parergon, bilješke uz roman o Talu*, Oslobođenje, Sarajevo, 1980.

Šimić, Marinka: "Leksički arhaizmi u nekim zapadnoštokavskim govorima", *Hercegovina*, br. 7, Mostar, 2021.

1001 noć: *1001 noć. Izbor*, Prijevod s arapskog Fehim Spaho, Izdavačka kuća Vrijeme, Zenica, 2023.

YouTube-izvori

Alili, Aziz: Džibrilov mi dajte ibrik, YouTube; pristup: 23. 3. 2025.

Dodik, Milorad: Milorad Dodik o džamiji u RS-u; YouTube; pristup: 3. 4. 2025.

Zabranjeno pušenje: Halid mjesto Halida, YouTube; pristup: 2. 2. 2025.

Zabranjeno pušenje: Karabaja, YouTube; pristup: 2. 2. 2025.

Divanhana: Na Kušlatu se mahrama viori, YouTube; pristup: 6. 2. 2025.

Plavi orkestar: Zelene su bile oči te, YouTube; pristup: 6. 2. 2025.

Plavi orkestar: Fa fa fašista, YouTube; pristup: 6. 2. 2025.

Teška industrija: Aj Kolika je Jahorina planina, YouTube; pristup: 7. 2. 2025.

Hanka Paldum, Aj kolika je Jahorina planina, RTRS, YouTube; pristup: 7. 2. 2025.

Tutti Frutti: Ne bojim se drugova tvoga frajera, YouTube; pristup: 19. 2. 2025.

Stari grad Hvala / Kulen Vakuf / Bihać / Nacionalni spomenik Bosne i Hercegovine, YouTube; pristup: 19. 2. 2025.

Teška industrija: Haj kolika je Jahorina planina, YouTube; pristup: 19. 2. 2025.

Ostali internetski izvori

Ayran, MEGGLE BH, Bihać, deklaracija proizvoda; pristup: 2. 4. 2025.

Ayran, Sarajevska mljekara MILKOS, Sarajevo, deklaracija proizvoda; pristup: 2. 4. 2025.

Ajvar, domaći, blagi, Vitaminka, Banja Luka, deklaracija proizvoda; pristup: 3. 4. 2025.

Bosanski mehlem, Galas, Sarajevo, deklaracija proizvoda; pristup: 2. 4. 2025.

Dnevni Avaz: Umjetnička instalacija "Majčina marama" otvorena u Memorijalnom centru Srebrenica-Potočari, 10. 7. 2022; pristup: 15. 3. 2025.

Hajran, Mlaćenica, Mljekara Smajić, Čelić, deklaracija proizvoda; pristup: 3. 4. 2025.

Historijski rječnik bosanskog jezika: www.dijak.ba; pristup: 6. 1. 2025.

Hrvatska enciklopedija: enciklopedija.hr – mrežno izdanje; pristup: u više navrata
 Klix: Zoran Marjanović oslobođen optužbi za ratni zločin, 23. 11. 2012; pristup: 29. 1. 2025.
 Muzička akademija Sarajevo: www.mas.unsa.ba; pristup: 3. 1. 2025.
 Pšenične mekinje, Bonito, Mladeš Pak, Prnjavor, deklaracija proizvođa; pristup: 3. 4. 2025.
 Radio Slobodna Evropa: Mučki napad HVO-a na Prozor. Knjiga Jovana Divjaka, 15. juli 2011; pristup: 5. 2. 2025.
 Radio Sarajevo: Predstavljeno novo vozilo “Vihor”. Proizvedeno je u BiH, 28. 9. 2022; pristup: 8. 2. 2025.
 Ražene mekinje, Bonito, Mladeš Pak, Prnjavor, deklaracija proizvođa; pristup: 3. 4. 2025.
 Sidran, Abdulah: Sidran: Tuga, nomad.ba, 25. mart 2024; pristup: 27. 2. 2025.
 Stav: Šta je pozadina sve češćih slučajeva spaljivanja musafa; pristup: 28. 7. 2023.
 Svilogojstvo: Svilogojstvo na području Imotske krajine: www.stari-imotski.com; pristup: 4. 1. 2025.
 Tako lako spremi svako: Vispak rižoto sa gljivama / sa povrćem, Vispak, AS Holding, Visoko; pristup: 15. 3. 2025.
 vlada.ks.gov.ba: Mjerenje emisije izduvnih gasova iz vozila – poziv medijima, 1. 7. 2022; pristup: 29. 1. 2025.
 Zlatni melem: Dr. Pasha, Sarajevo, deklaracija proizvođa; pristup: 3. 4. 2025.

Internetski video-izvori

Fehratović, Jahja: Ko je Hrelja od Pazara – Hrelja Bošnjanine ili Relja Kri-latica?, online-izlaganje, Facebook profil, 30. 1. 2023; pristup: 18. 2. 2025.
Glubi barut, 1990, reditelj Bato Čengić, po romanu Branka Ćopića: *Glubi barut* (Originalni naziv), www.mojtv.hr; pristup: 31. 1. 2025.
Kingdom of Heaven, reditelj Ridley Scott, scenario: William Monahan, 2005.
Kuduz, igrani film Ademira Kenovića; scenario: Abdulah Sidran
 Velić, Muhamed: Hutba, 27. 12. 2024. godine, džamija Ferhadija, Sarajevo, Facebook profil, min. 1.21–1.31; pristup: 14. 1. 2025.

Popisi stanovništva 1878, 1885, 1895 i 1910.

Glavni rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovinu od 22. aprila 1895, sa podacima o teritorijalnom razdjeljenju, javnim zavodima i rudnim vrelima, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1896, str. 4.

Štatistika mjesta i žiteljstva Bosne i Hercegovine po popisu naroda od 1. maja 1885, službeno izdanje, C. i kr. odeljenje, Sarajevo, 1886, str. 8.
Glavni pregled političkog razdielenja Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1879, str. 9.
Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 1. oktobra 1910, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 1912, str. 42.

Ostali izvori

Kompleks sahat i barokne kapije, Vizitorski centar (natpis), Beogradska tvrđava, Beograd

Bilješka o autoru



Alen Kalajdzija diplomirao je 2002. godine na Odsjeku za bosanski, hrvatski i srpski jezik i književnost naroda Bosne i Hercegovine Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, gdje je magistrirao 2007, a doktorirao 2012. godine. Predavao je kratko u osnovnoj i srednjoj školi, a imao je više angažmana u nastavi bosanskog jezika na univerzitetima u Sarajevu, Mostaru, Tuzli, Zenici, Travniku, Novom Pazaru i Jedrenama (Edirne) u Turskoj. Imao je nekoliko stručnih

usavršavanja u inostranstvu (Würzburg i Erlangen).

Objavio je četiri naučne knjige, od kojih je jedna u koautorstvu, te jednu zbirku proze.

Autor je više od osamdeset naučnih i stručnih radova te je učestvovao na sedamdesetak naučnih konferencija, simpozija i okruglih stolova. Koautor je u izradi naučno-stručne izložbe pod naslovom *Slovom o slovu. Tragovima bosanske pismenosti*. Bio je rukovodilac više naučnih i stručnih, domaćih i međunarodnih, projekata u Institutu za jezik Univerziteta u Sarajevu. Predsjednik Organizacionog odbora bio je u trima naučnim konferencijama o bosanskom jeziku. Sudjelovao je na više desetaka stručnih tribina, te promocija izdanja, kao i stručnih seminara za nastavnike bosanskog jezika u zemlji, regiji i inostranstvu. Uredio je tridesetak izdanja naučnih knjiga, časopisa i zbornika radova, a bio je više puta recenzent za naučne monografije i naučno-stručne članke za časopise u zemlji i

inostranstvu. Odgovorni urednik lingvističkog časopisa *Književni jezik* bio je od 2013. do 2021. godine. Također je recenzirao dvadesetak udžbenika za predmet Bosanski jezik i književnost za osnovne i srednje škole u Bosni i Hercegovini. Bio je rukovodilac projekta snimanja kratkih emisija o bosanskom jeziku u saradnji s TVSA: *O bosanskom na bosanskom*.

Objavio je više od 300 pojedinačnih jezičkih savjeta o bosanskom jeziku u printanim i elektronskim medijima. Na mjestu direktora Instituta za jezik Univerziteta u Sarajevu proveo je dva mandata (2013–2021). Trenutno u Institutu ima izbor u zvanje naučnog savjetnika.

Sadržaj

Predgovor	5
Status, upotreba i simbolička vrijednost suglasnika <i>h</i> u bosanskom jeziku	7
Suglasnik <i>h</i> u leksemama slavenskog porijekla	23
Aj i haj: Haj, kolika je Jahorina, planina	25
Bahnuti: Babo bahnju iznebuha	26
Bahuljati: Bahuljamo li kao društvo ili možda bauljamo	27
Blehnuti: Blehnuo kao tele u šarena vrata	28
Buvljak: “Muvanje” na “buhljaku”	30
Čahura: Čahura od ispaljenog metka	31
Čahurati: Ima li koga još da čahura hljeb	32
Čehno: Čehno, česno, čehna, česna, česmo, češanj	33
Duhati: Duhati u duhačke instrumente	34
Grahnuti: Da i nama sunce grahne	35
Grohnuti: E, jest grohno	37
Gruhati: Kako je u ratu gruhalo	38
Hlapiti: Zatvori bocu, ishlapit će	39
Hrđa: Šta je zajedničko hrđi i risulji	40
Hrvati se: Hrvati se sa samim sobom	41
Hroktati: Ne hrokci, tata Prase, ne hrči, babo	42
Hrzati: Kada hajvan zahrže	43
Kahnuti: Može se i kašljati i kahnuti	44
Kihati: Kad uhvati kihavica	45
Krhto: Rijetko ko ne voli krhtinu	46
Laguhno: Skoči Ale na noge laguhne	46
Lahak: Za lahka i teška vremena	48
Leh: Tipični pljevaljski uzvik	50
Liha: Lihorka, lihać i liha u akciji oko kokošinca	51
Mehak: Tvrdi tvrđi i mehki mehkiši	52

Mehkinje: Pšenične, ražene, zobene ili ovsene mehkinje	53
Opahnuti: Opahnulo ga po oku	54
Pastuh: Pastuh i pastir, dva stara etimološka jarana	55
Pečuh: Je li Pečuj kod Zenice, ili je Pečuj u Mađarskoj	56
Pihnuti: Malo pihnuh kahve	58
Podbuhnuti: Podbuhli od nespavanja	59
Polehnuti: Polehnulo mi je	60
Prnje: Kupite prhnje	61
Prhnuti i prnuti: Kad ptica istovremeno obavi obje radnje	62
Proha: Prave se, peku i prodaju projice, a gdje su prohice	64
Promaha: Propuh u glavi	65
Skrhati se: Skrhali se kao s kruške	65
Smjehuljiti se: Smjehuri se kroz k(r)ez	66
Snaha: Nekome je i "snajka" tuđa jezička majka	67
Strava i strah: Salijevanje strave u epizodi straha i užasa	70
Truhlo: Je li nešto struhlo u zemlji Danskoj	71
Tvor: Kako smo dobili smrdljivog tvora forića	72
Uhleža: Kad u uho uljegnje živina s haman 30 imena	74
Vehnuti: Srce mi je uvehlo, ali još kuca za tebe	75
Vihor: Vihar vije, do kosti bije	77
Zakocehnuti se: Dijete se zakocehnulo	78
Zamahivati i zamajac: Dosta je više zamahnjivanja	78
Zijehati: Kad uhvati zijehanje pa se napravi zijeh	79
Zohva: Od bazge do zohve	81
 Suglasnik <i>h</i> u leksemama porijeklom iz evropskih jezika	83
Ašov: Čovjek horva, a ne ašov	85
Bohem: Bohemi iz Češke	86
Đinduha: Đinduva za ženska "uva"	87
Hastal: Odakle nam hastal?	88
Heretik: Heretička i šizmatička upotreba jezika	89
Heureka: Heureka kao otkriće	90
Historija: Historija povijesti ili povijest historije	91
Hlivno: Hlivnjaci iz Hlivna	92
Hljeb: Nije kriv kruh što se neko uhljebio	93
Homora: Šuma hororova	95
Hora: Je li nam hora, ako je ko horan	96
Horiti se: A pjesma se hori, hori	97
Javor: Jahorovi na planini Javorini	98

Joha: Johe iz Jošanice	99
Kameleon: Otkud sad napad hameleona	101
Kuhati: Kuhanje situacije u varivima bjelosvjetskih kuhinja	102
Marha: Kad marha postane bagra	103
Štihat: Ko umije štihat bašču	105
Uhavizati (se): Slabo ti je on to uhavizao	105

Suglasnik <i>h</i> u leksemama porijeklom iz arapskog, perzijskog i turskog jezika	107
Abahija: Ko prodaje, a ko kupuje “abaju”	109
Ahvaj: Vajkati se odvajkada – ah, haj, vaj, ahvaj	110
Ajran: Hajran ide uz burek	111
Alat: Bez alata nema zanata, a izgleda ni selameta	112
Atar: Kako je <i>âtâr</i> (travar) držao nekome <i>hâtar</i> u svom <i>h/âtâru</i> (predjelu)	113
Avet: Havetinja ishaviješćena	114
Aždaha: Aždaha od insana	116
Bahat: Bahat čovjek ne obrati pažnju na bahat nogama	117
Buzdohan: Tačno ubitačan kao buzdohan	118
Dohaberiti: Dohaberiše da su nam dohakali išaretom	119
Dohakati: Nek i njemu neko dohaka	120
Duhan: Kad tutundžije zaduhane	121
Hâ: Ha mi dođe ah, za tulumbu ja	122
Hair: Hajrovati s hajrom, pa da bude hairli	123
Hajat: Šta je sve hajat	125
Hajmote: Kompresirani izraz	126
Hajvar: Hajvar ili ajvar, ali i kavijar	127
Halal: Halal ti vjera što si mu halalio	128
Halaša: Šta zna halaša šta je paša	129
Halep: Salep iz Halepa	130
Halka: Sinjska halka	131
Hamajlija: Ne moraš biti hamal da bi nosio hamajliju	131
Hambar: Pun hambar, ovce na broju	132
Hametice: Svi hametice ne upotrebljavamo ametice	133
Hampa: Ima li fajde od dizanja hampe	134
Han ili kan: Sultan Mehmed Fatih, kan ili han	135
Harlaukati: Ko to tamo harlauče	137
Harlovina: Ko je ona harlovina	137
Hašar: Hašar hašarijastog hašarije	138

Hatar: Vazda mu na hatru da čuva hatar i ovom i onom	139
Hava: Malo više zraka, vazduha, have – pocrkasmo	141
Havala: Samo nek nema havale među nama	142
Havan: Havan, avan, dibek, stupa – sve se melje skupa	143
Helać: Uhelaćiti se beskompromisno	144
Hele nejse: Hele, odnosno helem nejse, nije bitno	145
Hem: Hem ovo, hem ono	145
Hergela: Imamo i mi konja za utrku – ali s hergele	146
Hodža: Odža i op u epizodi jezičke burleske	147
Horoz: Horoz ili oroz na pištolju	149
Hršum: Na starijeg hršum učiniše	149
Kahva: Nema kuće u kojoj je nije, nema dana kada se ne pije	150
Lehemiti ili lemiti: Napokon je od njega odlehemila	152
Mahana: Lahko je mahanisati	153
Mahmuran: Mahmuranje do besvijesti	154
Mahmuze: Mahmuzanje mahmuzama	155
Mahrama: Zelene su bile mahrame	156
Mehlem: Mehlemom rane maže, i bosanski jade kaže	158
Mushaf: Je li Musaf ili Mushaf	158
Natenhane: Kažu da je sve urađeno natenane	159
Papazjahnija: To je čista papazjahnija	160
Pohasiti se i pohasijati: Toliko su se pohasili da su pohasijali	161
Rahvanija: Ko ne voli rahvaniju	162
Salahudin Ejubija: Saladin ili Salahudin	163
Sahat: Čas, ura, sahat – šta provjeriti	164
Sevdah: Sevdisanje kroz sevdah i sevdalinku od birvaktile	166
Vala: Vala joj je spala vala	169
 Suglasnik <i>h</i> u leksemama diskutabilnog porijekla	171
Ishandano i ishrndano: Ofucano otrcana ishandanost	173
Hrelja: Hrelja Bošnjanine	174
Hrmpalija: Ustade jedan hrmpalija	174
Pih: Pih, ovo ništa ne valja	175
Prahnuti: Prahnulo mi da pišem	176
Sumahnut: Sumahnuto igranje društvenim regulama	177
 Rezime	179
 Resume	181

Skraćenice i simboli	183
Glosar	185
Bibliografija	197
Rječnici i pravopisi	197
Ostala konsultirana literatura	200
Štampani izvori	202
YouTube-izvori	204
Ostali internetski izvori	204
Internetski video-izvori	205
Ostali izvori	205
Bilješka o autoru	207

NA LAHKOM I MEHKOM JEZIKU BOSANSKOM
Suglasnik *h* u bosanskom jeziku

Nakladnik

Bošnjaci zajedno! – Nacionalna koordinacija Bošnjaka u Hrvatskoj
Ulica Davora Zbiljskog 26
10 000 Zagreb



Dizajn i slog
Mahir Sokolija

Ilustracija na koricama
Dino Trtovac

Tisak
Botaprint, Zagreb

ISBN 978-953-46373-6-4

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 001274001

Glas *h* i njegova upotreba u bosanskom jeziku zauzimaju posebno mjesto, te sva promišljanja, a naročito naučno vrijedna i utemeljena, mogu doprinijeti napretku naše nauke o jeziku, poslužiti jezikoslovcima u rasvjetljavanju etimologije leksema ili statusu njihovih oblika u savremenim normama i normativnoj literaturi, ili budućim normativistima u njihovim opredjeljenjima za prihvatanje oblika s glasom *h* ili pak izostavljajući ga u određenim oblicima, a ovaj rukopis nudi upravo to – sabrane dragocjene podatke o poznatim, onima manje poznatim ili čak zaboravljenim leksemama i oblicima. Dakle, autor je ukazao kako na oblike u kojima *h* zaslužuje svoju poziciju u savremenom bosanskom jeziku tako i na oblike u kojima je *h* u različitim etapama razvoja jezika nestalo, te je ovo i svojevrsno podsjećanje na starije oblike i procese koji su ih obilježili, a propitkivanje i savremenog stanja i idiolekata jedan je od ciljeva koji je autor postavio i ostvario ovim rukopisom.

Prof. dr. Emira Mešanović-Meša
Univerzitet u Sarajevu – Pedagoški fakultet

Posebno vrijednima smatram one dijelove knjige u kojima autor veoma precizno i posvećeno predstavlja rezultate analize prikupljene građe nastale iščitavanjem, proučavanjem i sistematizacijom suvremenih i dijakronijski relevantnih jezikoslovnih djela, monografija, priručnika i znanstvenih članaka. Baviti se etimologijom iznimno je naporan i zahtjevan posao te razumijeva temeljito poznavanje povijesti pojedinih jezika i njihovih kontakata s drugim jezicima. Dakle, iznimna je vrijednost ove knjige u činjenici da se autor, tek nakon što se temeljito znanstveno uputio u istraživanu problematiku, što je vidljivo iz bibliografskoga popisa i izvora, tj. na temelju bogate znanstvene jezikoslovne, ali ponajprije etimološke literature i priručnika, odlučio na znanstveno-popularan oblik, blizak općem čitateljstvu.

Dr. sc. Ermina Ramadanović
Institut za hrvatski jezik, Zagreb

